André Malraux

ROMAN

Altenburg'un Ceviz Ağaçları

Çeviren: Tahsin Yücel

alkım

André Malraux (1901-1976) Fransız romancı, sanat tarihçisi ve devlet adamı. 1922'de bir Khmer Tapınağı'nı görmek amacıyla Kampuçya'ya gitti. Tapınağın kabartmalarını sökmek suçundan bir süre hapiste kaldı. Burası, Malraux'nun sömürge karşıtı düşüncelerinin geliştiği yer oldu. Güneydoğu Asya'da *L'indochine Enchaînée* adlı gazateyi kurdu. Daha sonra Çin'e geçerek devrimci eylemlerde bulundu. 1929'da Afganistan ve İran'da, 1934'te Arabistan Yarımadası'nda incelemelerde bulundu. 1945'ten sonra roman yazmayı bırakarak sanat tarihine yöneldi. 1958-1968 arasında kültür bakanı olarak görev yaptı.
Çağın felsefi ve ideolojik yapısını sorgulayan Malraux'nun yapıtlarında, burjuva toplumuyla ve bu toplumda yaşayan bireylerin varoluşsal sorunlarıyla bir hesaplaşma görürüz.

Yapıtları: *La Voie Royale* (Kral Yolu, 1930); *La Conditian Humaine* (İnsanlık Durumu, 1933); *L'Espoir* (Umut, 1937); *Les Noyers de l'Altenburg* (Altenburg'un Ceviz Ağaçları, 1943); *Esquisse d'une Psychologie du Cinéma* (Bir Sinema Psikolojisi Taslağı, 1946); *La Création Artistique* (Sanastal Yaratım, 1948); *Saturne, Essai Sur Goya* (Satürn, Goya Üstüne Deneme, 1950); *La Métamorphose* (Tanrıların Dönüşümü, 1957); *Antimémoires* (Karşı Anılar, 1967); *Oraisons Funebres* (Cenaze Konuşmaları, 1971); *Les Chênes qu'on Abat* (Kesilen Meşe Ağaçları, 1971); *Hôtes de Passage* (Yolüstü Konukları, 1975).

Altenburg'un Ceviz Ağaçları / André Malraux

Orijnal adı: *Les Noyers de l'Altenburg*
Çeviren: Tahsin Yücel

ALKIM / 81 • Edebiyat - 37 • Roman - 10

Kitap Editörü: Kaan Özkan • Genel Yayın Yönetmeni: Korkut Tankuter
Yayın Koordinatörü: Ebru Bayülken • Kapak ve İç Tasarım: Hülya Aktaş

© Alkım Yayınevi, 2004

ISBN: 975-6363-80-0

Birinci Baskı: Kasım 2004

Baskı: Sena Ofset, Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi 4 nb / 7 Topkapı / İstanbul

Alkım Yayınevi
Mühürdar Cad No 60 Kadıköy - İstanbul • Tel (0216) 449 10 60 (Pbx)
Faks (0216) 449 10 64 • e-mail: alkim@alkim.com.tr • http//:www.alkim.com.tr

André Malraux

ALTENBURG'UN CEVİZ AĞAÇLARI

Çeviren: Tahsin Yücel

alkım

Sunuş

Altenburg'un Ceviz Ağaçları'nın başında André Malraux'nun kısa bir açıklaması yer alır. *La Lutte avec l'ange* (Melekle Savaş) adlı romanının büyük bir bölümü savaş sırasında Gestapo'nun eline düşmüş, yok edilmiştir. Koca bir romanın yeniden yazılması ender görülen bir şey olduğuna göre, büyük bir olasılıkla bu roman da yeniden yazılmayacaktır. *Altenburg'un Ceviz Ağaçları* işte bu yok edilmiş romanın elde kalan parçalarıdır; yok edilmiş romanın "ne olabileceğini" merak edenler için yayımlanmıştır; yok edilmiş roman yeniden yazılacak olursa, bu parçaların büyük değişikliklere uğramaları doğaldır.

Malraux, *La Lutte avec l'ange*'ı yeniden yazmamış, böylece *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*, 1948'de yayımlandığı biçimiyle, yani bitmemiş, eksik bir yapıt olarak kalmıştır. Ama, öyle görünüyor ki, bu yapıtın "bitmemiş" bir yapıt olduğunu yazarın kendisi belirtmemiş olsa, belki de pek farkına varılmazdı; tam tersine, yapıtın bu biçiminin yazarın kendine özgü kurgu sanatına uygun düştüğünü söyleyenler bile çıkabilirdi.

Doğrudur, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*'nda, her bölüm değişiminde, dönem, uzam ve kişiler de değişir: İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Fransa'nın uğradığı bozgundan Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman cephesinde geçen bir olaya, Enver Paşa'nın düşlediği Turan'ın umut kırıcı görünümlerinden Nietzsche'nin sayıklamala-

rına atlarız. Ama zaman ve uzam içindeki bu atlamalar, yazarın dönüp dolaşıp yeniden geldiği sorunları, bu sorunlara getirmeye çalıştığı yanıtları daha iyi, daha çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla, özellikle seçilmiş bir yoldur sanki: örneğin Alman siperlerindeki konuşmalar Fransız koğuşlarındaki konuşmalarla çakışır, Altenburg toplantısındaki bilginlerin sordukları sorular da en somut yanıtları, bu basit konuşmalarda bulur.

Bu açıdan bakılınca, *Altenburg'un Ceviz Ağaçları*'nın Malraux'nun düşüncesinin en özlü ve en özgün anlatımlarından biri olduğu söylenebilir.

Tahsin Yücel

Chartres, 21 Haziran 1940

Katedralin içini tanıyamıyorum: vitrayların yerini almış olan camlar ışıkla deşiyor burasını. Aşağıda, mihrap bölümünde, ışık sütunlarını andıran dar pencereler, hızla gelen Alman tanklarının denizsi uğultusu altında, yukarıdan aşağı titriyor. Bir daha hiç göremeyeceğimizi sandığımız şeyle: samanla kaplı yer, benden önce ve sonra gelen öteki yaralı tutsaklar gibi beni de büyüledi. Daha şimdiden dolan sahında, titrek ışığın altında kana batmış konserve kutularını açan askerler de titrer gibi; Kızıl Haç'ın bırakıp gittiği ilaçlarla, sargılarla dolu bir uzun masanın yanında, başka askerler. Ekin demetlerinin üzerine atıyoruz kendimizi, tankların ta Beauce sınırlarına dek uzanan sarsıntısı bu demetlerdeki başakları da titretiyor.

Üst yanımda, çok yukarıda, gotik kabartmaların birleştiklerini görüyorum. Yonca tarlasında düşman tanklarını beklerken de böyle olmuştu: hem toz dolu, hem inmeli bir kılıf olmuş bacaklarım, yaramdan kalçalarıma dek eriyor. Yanımda Cezayirli bir asker, yüzüne konacak sineklere bakıyor şaşkın şaşkın, saplara gülümsüyor. Başımın altında, gittikçe zayıflayan sesler ihanetten söz ediyor...

Ayağımda sancılı bir gıdıklamayla uyanıyorum: bir tutsak hastabakıcı pansumanımı yeniliyor. Bırakılmış Kızıl Haç'ın sargılarını, pamuğunu, oksijenli suyunu hiç kimseye danışmadan aldı, Portail Royal'den beri

(oralarda devrilmiştik), ister uykuda olsunlar, ister uyanık, yaralılara bakıyor. Yüksek pencerelerden gözleri kamaştıran bir öğle sonu güneşi doluyor içeriye: Chartres katedralinin yapılmakta olan iç bölümündeyim... Almanlar geçiyor, uyumayanların gözleri de onları izliyor: konuştukları tutsaklarla mı ilgili? Bu her türlü haberin silinip gittiği dünyada, her Alman gökten gelen bir ses. En yakınımdakini dinliyorum: "Bamberg'te, katedralin salonunda, küçük bir gömlekçi bilirim, mein kerl! Bu adam..." Bamberg, Almanların Chartres'ı... Kardeş payımızı yaralılarımızın hasta bakıcıya seslenişleriyle uzaklaşan çizme gürültüleri arasında bulmanın acısı!..

Bu geçiş haberleri uyandırmış, onlar dolaşıyor:

"Ateşkes imzalanmış anlaşılan... Ordu dağıtılıyor, ama tüm silah fabrikaları İngilizlere karşı çalışmak zorundaymış..."

"Weygand, Pétain'i öldürmüş, hem de bakanlar kurulu toplantısında..."

"On yedi il istemişler, ne demezsin! Şu Bröton inekleri gene dört ayak üstüne düşecekler!

Şimdiye dek genellikle 'hantal' sayılan brötonları herkes kıskanıyor: Hitler Brötonya'yı nasıl katabilir topraklarına?"

"Özerklik yanlılarının da parmağı olmalı bu işin içinde!"

"Ya biz, biz de özerk Burgonyalılar olmak için bir şey yapamaz mıyız dersin?"

"Komutan geçti az önce. Ben biraz anlarım Almancayı, bir buçuk milyon tutsak varmış, öyle söyledi."

Herkes alay ediyor: neden on milyon değil?..

Birden kesiliyor kahkaha: kapının orda iki yaralı aya-

ğa kalktı, hemen sonra da onu, ellisi; sarsıntılı bir kaynaşma; sendeleyenler önceden yaralılarını tutup Kızıl Haç masasına koşmaya çalışıyorlar. Yatmakta olan yaralılar dirseklerine dayanıp bu güçsüz saldırıyı iç parçalayan, inmeli bakışlarıyla izliyorlar; en sonunda, kubbelerde yankılana yankılana, yüz çatlak ses birden uğulduyor:

"Çocuklar, mektup izni çıktı!"

Bir ağaca tutunur gibi, iki elimle değneğime yapışarak kalkıyorum. Yorgunluk geri geldi, ezici, ama insanca, bizi balık ağızları gibi açılmış ağızlarla yürüten ya da çenelerimizi kenetleyen, sanrı değil artık... Başka bir yaralı tankçıyla birbirimize yaslanarak ilerliyoruz, birbirine girmiş iki yengeç gibi; üç tutsak çavuşun beklediği masanın üstüne ona yakın mektup atılmış şimdiden. Yukarıda, iri harflerle, yazabileceğimiz mektubun örneği verilmiş: Tutsağım. – Yaralıyım. – İyiyim. İyi davranıyorlar – Gönülden Sevgiler. – Yanlış şeyler karalanacak. – Adres bildirilmeyecek. – Zarf kapatılmayacak.

Masaya gelip yaralıların saçma sorularla ateşli zarf isteklerinin – "bir parça kâğıt her zaman bulunur" – birbirine karıştığı boğuk patırtısına döndüğümüz zaman, haber dua bölümüne dek ulaştı. Katedralin bir ucundan bir ucuna dek yaralılar sanrıya kapılmışlar, şaşkın mı şaşkın, değneklerine dayanarak, arkadaşlarının omuzlarına yapışarak, arkalarında çizgi çizgi kanlar bırakarak, Büyük Kapı'nın yanında, birbiri ardından peygamber mezamirleri gibi yükselen iki sese doğru, zamanında yetişememek korkusuyla ilerliyorlar. Biri "İyi davranıyorlar. Gönülden sevgiler" diyor. Öteki "Gereksiz şeyleri silin! Adres yok! Zarf kapatılmayacak! Hep birden saldır-

mayın böyle! Hep aynı şey; herkese yer var, Tanrım, sen bilirsin!" diye haykırıyor. Yaralı kalabalık bize doğru akıyor, yeryüzünün bu ulular ulusu köşesinde yalpalaya yalpalaya ilerliyor, çabucak kısılan sesler bir zamanlar kapı önünde yükselen dilenci yakarışlarına benzeyinceye dek...

Aradan sıyrılmak için attığımız her adımda karşılaştığımız yeni uğultular içinde silinip gidiyorlar.

"Diyorlar ki ilkin Berlin'e gidecekmiş mektuplar, sansür için..."

"Reynaud Amerika'daymış, Flandin savaşta Pétain'le birlikte başa geçmiş."[1]

"Yalan! Mandel[2] *Pétain'le Weygand'ı içeri atmış!"*

En sonunda zarflarımızı şimdi dağ gibi yükselen yığının üzerine bırakmayı başardığımız sırada, çavuşlar "Ancak örneğe uygun mektuplar gidecek dedik ya!" diye bağırıyor. Sonra, kargaşalıktan sıyrılınca, iki tutsak çarpıyor gözüme: ermiş Louis'nin döşeme taşlarına erişebilmek için sapları aralayıp yüzü koyun yatmış, sonu gelmez mektuplar yazıyorlar...

Kenara atılıverdim birden: bir Alman devriyesi geliyor: çimenler haykırıyorlar, sesleri tarihsel kubbelerde yankılanıyor:

"Eşyalarınızı alın, sonra dörder dörder sıraya!"

"Sırt çantalarınızı" diyemiyorlar.

* * *

[1] Paul Reynaud Fransa'nın düşmesinden önce başbakandır, Pétain kendisine USA büyükelçiliğini önerir.

[2] Georges Mandel, Reynaud hükümetinde içişleri bakanıdır. Silah bırakmaya karşıdır. Daha sonra, 7 Temmuz 1944'te öldürülür.

Katedralden, kentten, kiliseden Loire'a dek, bozgunun tüm noktalarından, beş binden fazla insan uçsuz bucaksız bayındırlık şantiyesinde toplandı, her saat yenileri geliyor.

"Çayırda uyuyun!" diye bağırdı çevirmenler.

Ertesi sabah, şantiye yok artık: mıntıka var. "Çayır"ı sınırlayan iki bostanın ikisi de silinivermiş; ne bir kuzukulağı kalmış, ne bir soğan, ne bir lahana ne de bir tek patates: ya ot, ya toprak. Pembe ateşler parıldıyor şafakta. Açıkgözün biri kafes biçimi tavşanlık kapıları bulmuş, hemen birer ızgaraya dönüştürmüş bunları. Bütün tutsaklar bizim gibi sırt çantasız yakalanmadı ya; karavanalar görünüyor. Açlıktan ve uykusuzluktan kurşun rengine girmiş, sekiz günlük sakallı yüzlerden oluşan geniş halkalar, son bisküvilerini kızartan ya da mantar çorbaları kaynatan doğaçtan ahçı birkaç kişiye kıskanç bir sessizlik içinde bakıyor. Bu gidişle uyanıklar iki güne dek ateşleri başında öldürülür herhalde.

Tuğla bulunduğuna göre, bir gecekondu yapımıdır başlıyor. İyelik duygusu çoktan belirmiş: miğferli Senegalliler, fesli Araplar, başlarına Çinli takkelere benzeyen miğfer astarları giymiş Fransızlar, uzanmış bedenler arasında son köşede, son yığında "günün birinde bir işe yarayabilecek" en son konserve kutusunu, en son kırık çalar saati arıyorlar. Topu topu birkaç tuğla bulmuş olanlar, kişisel bir alanı sınırlamış, düşsel topraklarının ortasında, dizlerini ellerinin arasına alıp düşlere dalmışlar...

Kampta en yaygın devinimlerden biri, cebinin dibini karıştırıp elini ağzına götüren tutsağın devinimi: bir ekmek kırıntısı bulmuş. Çoğu tutsak hiç denebilecek kalıntılardan başka bir şey yemedi.

Tankçı arkadaşımla barınağımızdan çıktığımız zaman tel örgülerin üç metre gerisinde sıra sıra toplanmış binden fazla tutsak buluyoruz. Saat on. Anayolda, otomobiller, kocaman köylü arabaları ağır ağır Paris'e doğru yol alıyor şimdi: genel göçün ilk dalgası. Sonra Alman asker otolarının son hızla oraya buraya sıkıştırdığı yüklü, bitkin bisikletliler... Tek yaya yok: kimsecikler yaşamıyor daha — geçiyor herkes...

Arabalardaki, otomobillerdeki insanlar tutsaklara bakmamaya çalışıyorlar (kim bilir ne çok gördüler şimdiye dek?) ya da elleriyle gizliden gizliye, nerdeyse utanarak selam veriyorlar. Tutsaklar da yattıkları yerden ağır bir devinimle karşılık veriyorlar. Bir Alman nöbetçisi geçiyor, arada sırada: kampın bu yanı üç yüz metreden fazla. Bazen bir bisikletli bir sigara atıyor: bir yumruklaşmadır başlıyor hemen. Nöbetçi güneşin, zorlu yelin altında geri dönüyor, kimi Alman kamyonları da benzin istasyonunda duruyor, tutsaklar yeniden uzanıyor yere.

Birdenbire, kampın bir başından bir başına, ciğer görmüş kedilerin o hızlı akışıyla ilerleyerek demir dikenlere yapışıyor herkes: uçtakiler yolda bir kadın gördüler, yaya bir kadın, elinde bir çanta.

Kimi nöbetçiler gelip geçenleri kovuyor: tel örgüler önünde durmak yasak; ama kimileri de görmezlikten geliyor. Ekmek gözcüleri şimdiden hepsini tanıyor bunların: bu nöbetçi ses çıkarmayacaktır. Kadın yaklaşıyor, zaman zaman iç karartıcı bir at arabası ya da zırhlı bir otomobil geçip gidiyor yanından, nöbetçi geçsin diye çok ağır yürüyor. Tamam. Ekmek gözcüleri bu nöbetçinin başını çevirmeyeceğini biliyorlar, ama kadın bilmiyor,

ürkek gözlerini Alman'dan ayırmadan onlara doğru ilerliyor. Bekliyorlar, kafese konuşmuş tüm açların tepinmeleri, sinirli yer değiştirmeleri içinde. Çantası açık kadının, sağ eli içine dalıyor. "Hadi!– "Tamam işte" diye bağırıyor tutsaklar korkunç bir sesle, — alçak sesle bağırmaya çalışıyorlarmış gibi. Kadın onlara bakıyor gene, ilerliyor: tankçıyla ben, tel örgünün on beş metre gerisindeyiz, arkadan görüyoruz onları, ama gelecek yumruklaşmanın yüzlere nasıl işlendiğini biliyorum...

Kadın geçiyor.

En azından dört beş insan salkımının önünden. Ekmeği çantadan çıkarmayı bile göze alamıyor. Yüzlerdeki açlık izi az ötede de aynı.

En sonunda, –bitkinlik, bunalım, nöbetçi geri döner korkusu– kendini zorlayarak ilerliyor tel örgülere doğru, muşamba çantasından simit biçimli bir ekmek çıkarıyor, güneş kıvılcımlanıyor ekmeğin üzerinde.

"Paylaşın!" diye yalvarıyor çabuk çabuk.

Öyle çok el atılıyor ki, hem de, anlaşılan, öyle bir anlatımla atılıyor ki, geri çekiliyor kadıncağız, ekmek dikenli tellerin dışına düşüyor. Tutsakların uğultusu içinde tek sözcük yok. Kadın ekmeği yerden alıyor, atıyor en sonunda, demir dikenlere takılarak kanlar içinde doğrulan, ellerinde birer ekmek parçasıyla sıvışan adamlara bakmadan kendisi de sıvışıyor.

Gene gelecek... Gelenler hep aynı kişiler. Saat on bire dek –bir zamanlar çorba saati– tüm kampta ateşler yanıyor, boş yere, kederi dağıtsın diye.

İnlerimizde birkaç saat uyuyacağız (soğuk, geceleri, uykuyu kovuyor), geri dönüyoruz. Tel örgüler bizi de bü-

yülüyor: tel örgülerin ötesi, insanın canlı olduğu bir ülke. Yol boş, ama önünde tutsaklar hep ayın ölçüde kalabalık. Oysa daha birkaç saat kimsecikler gelmez: vakit öğle, özgür olanların yemek yedikleri saat. Askeri otomobil kalmadı gibi bir şey, göç akıntısı da kesilmek üzere. Bu yağmalanmış kentlerde ne yapıyorlar da hâlâ yiyecek bir şeyler bulabiliyorlar? Tutsaklar yolu gözetlemiyorlar bile artık, düşlere dalmışlar.

Yaz güneşinin altında, boş yolun üzerinde, uzun dakikalar boyunca, kâğıtları, yaprakları sürüklüyor yel...

Sonra, birdenbire, tutsaklar kaçarcasına çekiliyorlar, kampın ucundan değil, tel örgü hattının ortalarından, görünmeyen bir ganimet yüklenmiş olarak. Oysa kimsecikler gelmedi kuşkusuz: kampın bir ucundan öbür ucuna, hatta kampa yukarıdan bakan katedrale dek her yanı görüyoruz. Tel örgülerin baştiryakileri, başıboş tutsaklar hep birden aynı noktaya yöneliyor.

Kasırgaya kapılmış yapraklar gibi kımıldayan bu topluluk bir sanrı gibi: bu parlak güneşin altında hangi görünmeyen kişi hangi görünmez nimeti dağıtıyor: Biz de koşuyoruz. Son gelenler omuzlar üzerinde yükseliyor, havada bir şeyler kapıyorlar: kentten gelen yelin büyük sokaktan beri sürüklediği ve yolun kıyılarına dağılan bildiriler.

"Tanrım, barış!" diye haykırıyor tankçı.

Tutsak düştüğümüzden beri, kim bilir kaç kez işittim: Hitler 14 Haziran'dan önce Paris'e gideceğini söylemiş, ay sonunda da barış imzalanacakmış! En uzak barınaklardan bulunduğumuz yere dek, her yerde, herkes kâğıtlara saldırıyor.

Ben de kapıveriyorum birini; yel daha yüzlercesini savuruyor... Açık bir zarf, içinde de bir kâğıt:

"Madame HARDOUIN, SAINT – CIRQ – Lapopie, Lot. Tutsağım – hafif yaralıyım – iyi bakıyorlar – izin çıkınca yazacağım – Hepinizi kucaklıyorum – Sylvain."

Barış değil yelin üstümüze savurduğu, katedrale bıraktığımız mektuplar.

* * *

Saat bir. Tutsakların kulübeciklerde kaleme sarıldıkları saat. Eskiden akşam yemeğinden sonra yazarlardı.

Yelin getirdiği mektuplardan biri çok uzundu: bunların, geri çevrilen, Almanların söylenene uymuyor diye ayırdıkları mektuplar olduğunu ummak istediler. Bir sürüsünü bir araya getirdi tutsaklar: yazık ki hemen hepsi Almanların verdiği örneğe sözcüğü sözcüğüne uyuyor. Yazın sessizliği çöküyor kampın üzerine.

Evdekiler ölü mü, diri mi olduklarını bilmeyecekler; kendileri de hiçbir şey bilmeyecek onlar konusunda. Demek bu tel örgüler, kazıklarla kurulmaya başlanan bu Roma kampları yeterince ayırmıyor onları dünyadan! İşte bu gecekondular, bu ateşler, bu başıboş Senegalliler, bu koca bıyıklı, kepli askerler, Arap tutsakların bu kulübeleri, güneşin ve yelin altında ölümsüzlüğe benzer bir havaya bürünmeye başlıyor.

Tankçı gene yazmaya başladı. Sabit kalemden morlaşmış dilinin bir ucu dışarıda, düş kurmasını izliyorum:

"Günlük mü tutuyorsun?"

Başını kaldırıyor, şaşkın:

"Günlük mü?"

Anlıyor en sonunda:
"Yok canım... öyle dalgalarla benim..."
Sonra, en açık gerçeği belirten bir sesle konuşuyor:
"Karıma mektup yazıyorum..."

Bodur desteklerden, künklerden, dallardan yapılmış bu Babil yıkıntısında, üç kişi oldular şimdi, Peru mumyaları gibi iki büklüm olmuş, dizlerinin üzerinde yazıyorlar.

Pek genç sayılmayacak bir kazmacı er de aynı durumda, ama ellerini kavuşturmuş, durmamacasına direklerden birine bakıyor. Kendisine baktığımı anlıyor, başını çeviriyor hafiften:

"Ben yıpransın diye bekliyorum..."

"Ne?"

"Her şey. Yıpransın diye bekliyorum..."

Sakallar uzayalı beri gittikçe çoğalan Got yüzlerinden biri de onunki. Yüzyıllar ötesinden gelme yıkım anısı. Yıkım gelecekti, işte geldi. Eylül ayındaki sessiz askerler geliyor usuma, yolların ak tozları, yaz sonunun yıldız çiçekleri arasında yürüyorlardı, su baskınına, yangına karşı gidiyorlar gibi gelmişti bana; ama çok eskiden beri yıkılışla içlidışlı oluşun altından insanın bu içlidışlılık kadar eski kurnazlığı, yıkımlarla tıka basa dolu olsa bile sabıra, belki de mağara insanının açlık karşısındaki sabrından farksız bir sabıra besledikleri gizli inanç beliriyor. "Yıpransın diye bekliyorum..." Her zaman kızgın güneşin altında uyuşmuş inimizde, tarihöncesi bir sesin mırıldanışı.

Bugün kimilerine mektup yazdıran da aynı sinsi sa-

bır mı? Bir arkadaş arıyormuş gibi göz attığım bütün kulübeciklerde, kalemler, kâğıtlar, mora boyanmış diller gördüm hep, dışarıda bile, birkaç tutsak; yel, yırtılmış mektuplarla bunları da götürmesin diye, kâğıtları sol elleriyle dizlerine bastırıyorlar...

Koğuşta da böyle sayfa üstüne sayfa doldurduklarını ne çok görmüşümdür... İçgüdüsel anlatım biçimleri olan o sonu gelmez yinelemeyle, orak makinesini bir daha gözden geçirmek gerektiğini, olukları onarmak için harmanla döğüm arasındaki süreden yararlanmak gerektiğini bir kez daha mı söylüyorlar? Kendileri kadar kadınlar da bilir bütün bunları. Toprak altında oluklara, harman makinesine ne denli ilgisiz olacaklarsa şu dakikada da o denli ilgisiz, hepsi; ama sevgi yalnız aşk sözcükleriyle belirtilmez ya. Bugün ya da başka gün, iki milyon tutsak Fransızın yazgının yıpranmasını beklediği kamplardan bu mektuplar geldiği zaman, bellekte tutulacak bu ekin öyküleri altında, şimdiden ölmüş mektuplar anayolda döne döne uçuşurken, sanki alacaklarmışçasına kâğıdın üzerinde büzülen bu parmakların hüzünlü, gizli, gururlu duyarlığını kaç kadın anlayacak?..

Delikanlılığımda bir düş görmüştüm: bu kamp gibi borularla, tuğla döküntüleriyle kaplı, kurşun rengi topraklarda yürüyordum, göz alabildiğine uzanan duvarlar arasında, bir sürü bedensiz, üşüyen pardesü dolaşıyordu, tek sözcük söylemememe karşın, bunalımı anlayan, bilinmedik bir yoldaş, belirsizce bu arafı belirterek: "Bir şey değil, beyim: bilinçaltı bu" diye mırıldanıyordu yanımda...

Her sabah, şafağın kaygılı aydınlığında bin kez gölgeye bakıyor ve "İşte insan" diye düşünüyorum.

Dinsel ya da siyasal bir inanç için savaşan kalabalıkları gördükten sonra, öğrendiğimden daha fazlasını bildiğimi sanmıştım; şimdi biliyorum ki, aydın, kitapsız edemeyen kişi değildir yalnız, yaşayışını çok basit bile olsa bir düşünceye bağlayıp ona göre düzenleyen kişidir. Çevremdekilere gelince, onlar binlerce yıldan beri günü gününe yaşıyor.

Bu Got yüzlerini daha savaşın ilk zamanlarında, üniforma mesleği siler silmez seçmeye başladım. Ve bugün, artık tıraş olamayan şaşkın kabalıktan kaynayıp çıkan şey zından değil, ortaçağ. Kendilerinden Yunanlı balıkçı, Romalı duvarcı yüzleri beklediğim Akdenizlilerde bile: belki insanları belirlemeyi ortaçağ almış üzerine ve tanrılar çıkaran bu yerde değiliz de ondan. Ama ortaçağ, ölümsüzlüğü düşündürtecek ölçüde uzun geçmişlerinin bir maskesinden başka bir şey değil. Aşkları kendileri için bile bir giz; dostlukları, yerinde konuşulmadan dinlenilen bir varlığın insansı sıcaklığı, bir sessizlik alışverişi. Kaba konuşmalarla, kahkahalarla beliren sevinçleri, Breughel'den beri, ortaçağın güldürü öykülerinden beri değişmemiş; sesleri gibi bu şaplaklar, bu kahkahalar da dipsiz bir kuyudan çıkıyor, ırkımız konusunda bildiklerimiz tümünden daha büyüleyici, sabırları gibi büyüleyici bir kuyudan! Burada dost bir rahip şöyle demişti bana: "Aslına bakarsanız, ister dindar, ister dinsiz olsunlar, tüm insanlar kördüğüm olmuş bir korku ve umut karışımı içinde ölüyor..."

Üzerinde bugünün, hattâ Hıristiyanlığın uzanmış bedenlerimiz üzerindeki tozlar gibi, düşlerimiz gibi dön-

düğü bu ağır, bu gizlemli yarı uyku nasıl çekiyor düşüncemi! Yazar olarak, on yıldan beri, saplantım insan değil de ne olabilir? İşte ilk maddenin karşısındayım. Ve, bir kez daha babamın bir sözünü düşünüyorum, ölümün sürekliliğinin belleğime iyice yerleştirdiği, tutsaklığımın da yılmadan usuma getirdiği bir sözünü:

"İnsanı durmamacasına bireyi incelemekle bulamayız."

Yaşamın kimi anları benimkine benzer gibi görünmeye başlayalı beri babam ne çok canlanıyor gözlerimin önünde! Ayın 14'ünde yaralandım, 18'inde tutsak düştüm; onun yazgısı ise öbür savaşta –ve öbür yanda...– 12 Haziran 1915'te kesinleşmişti. Yirmi beş yıl olmuş, nerdeyse günü gününe... Bugün hiç usumdan çıkmayan ve belki de onu anlamaya başlamama yol açan bu insan gizlemi onu da sardığı zaman benden çok yaşlı değildi. Kimilerinin hâlâ bekledikleri ve hiç yayımlanmayacak olan –hiç yazılmadı– Anılar'ı "İnsanla karşılaşmalarım" diye adlandırdıkları üzerinde bir yığın nottan başka bir şey değildi.

Dinmek bilmeyen yel geri yolluyor bana bu karşılaşmaları, arkadaşlarımın mektuplarını geri yolladığı gibi. Pembe pembe solucanlar geceki sağanağın çağrısına uyarak beş bin kişinin çiğnemesiyle sertleşmiş topraktan yeniden dışarı çıkarken, — ölümün kardeş kucağında sorularım onun sorularıyla karşılaşıncaya dek yaşam sürerken, sorguya çekeyim onları öyleyse, benimkiyle, benimkilerle karşılaştırayım.

Burada, yazmak yaşamayı sürdürmenin tek yolu.

ALTENBURG'UN CEVİZ AĞAÇLARI

I

1

Babam İstanbul'dan döneli bir hafta olmamıştı daha. Erkenden kapı çalındı; perdeleri daha açılmamış olan odanın yarı karanlığında, hizmetçinin ayak seslerinin kapıya doğru gittiğini, durduğunu, kapıyı çalan kişi daha tek sözcük söylemeden onun üzgün sesinin:

"Jeanne'cığım... Vah, Jeanne'cığım!" diye yinelediğini işitti.

Jeanne, büyükbabamın hizmetçisiydi.

Bir an sessizlik oldu: İki kadın öpüşüyordu; babam, beklemek burasına gelmiş durumda, bir araba gürültüsünün şafakta uzaklaşmasını dinliyordu, şimdiden biliyordu olanları. Jeanne kapıyı ağır ağır itti; bundan böyle bütün odalardan korkuyormuşçasına.

"Ölmemiş ya?" diye sordu babam.

"Hastaneye götürmüşler, efendim..."

Babam, Reichbach'taki mezarcıyı anlatmıştı bana: yarı beline dek çukurda, başını kaldırmış, güneşte ısınmış pembe toprakların kokusu içinde, amcalarımdan birinin kendisine söylediklerini dinliyordu: "Hadi, Franz, elini çabuk tut, aileden birini gömüyorsun." Bucakta yirmi dolayında akrabamız vardı ve bu mezarcı, şaşılacak derecede, ölmüş büyükbabama benziyordu.

"İntihar konusunda çok saçmalıklar işitmişimdir" derdi babam; "ama kararlılıkla kendini öldüren bir adam

karşısında saygıdan başka bir duygu görmedim hiç. İntihar bir yüreklilik işi mi, değil mi, ancak intihar etmemiş kimseler durur bunun üstünde. Ötekilere gelince, sessiz bir anlaşma kurulur aralarında: büyükbabandan, damar tıkanmasından ölmüş bir kimseden söz eder gibi söz etmeyen tek kişi çıkmadı içimizden..."

Amcalarımın ve büyükamcalarımın çoğu yıllardır birbirini görmemişti: karşıtlıkları bozuşmaya dek gitmemişti, ama yaşamdan çok, Alman egemenliğini benimsemeyenlerle benimseyenler arasındaki karşıtlık ayırmıştı onları. Şimdi içlerinden birkaçı Fransa'da oturuyordu. Fabrikasının yönetiminde büyükbabama yardım eden Mathias amcamın evinde bir araya gelmişti hepsi. Yalnız büyükamcam Walter gelmemişti. Birkaç aylığına yurtdışına mı çıkmıştı gerçekten? On beş yıldır, kardeşi Dietrich'le, yani büyükbabamla arası açıktı; ama anlattıkları ölçüde sert ve inatçı olsa bile, ölüme kin tutmak onun töreleriyle bağdaşmazdı. Gene de yoktu ve bu yokluk her zaman gördüğü, hâlâ da görmekte olduğu düşmanca saygıyı artırıyordu: büyükbabam hiçbir kardeşine karşı beslemediği bir kızgınlıkla –bir o kadar da ısrarla– söz ederdi ondan, buna karşılık (onun da babamı gösterdiği gibi), vasiyetini yerine getirecek kişi olarak onu göstermişti.

Babam onu tanımıyordu. Ailesinde kendisine oymak kuruluna gösterilen boyun eğişi göstermeyen hiç kimseyi kabul edemediği için, nefret duyulmuyorsa da kırk yıl boyunca hiç tökezlemeden yürütülmüş yetke tutkusuna beslenen saygıyı görüyordu tüm aileden. Çocuğu olmadığından, amca oğullarımdan birini evlat edinmiş, ona sert ve sarsılmaz bir tutkuyla bağlanmıştı: çocuk daha on iki yaşına gelir gelmez, ona her sabah buyruğa benzer

öğütlerle dolu, kısa mektuplar yazıyor, yanıtının da okula gitme saatinden önce eline gelmesini şart koşuyordu. Amcamın oğlu, yirmi yaşında, onunla bir genç kız konusunda tartıştıktan sonra çekip gitmiş, Walter amca, karısının çok üzülmesine karşın, mektuplarına hiçbir zaman yanıt vermemişti. Mirasını kendisine bırakmayı kurduğu akrabam bir fabrikada işçi yönetmeni olmuştu; Walter hiç söz etmiyordu ondan, kardeşleri de onun bu iyi bildikleri kederini insanca buluyor, başkaca bir kederi olmamasına hayranlık duymak gerektiğine inanıyorlardı.

Şu da var ki, Walter fazlasıyla çekilmez oldu mu "Böyle bir hastalığa tutulmuş bir kimsenin daha da kötü olmaması bile bir mucize!" demeye hazırdılar. Bütün resimlerinde, koltuk değnekleri uzun bir paltonun içinde gizli, ayakta görünürdü: iki ayağı da inmeliydi.

Bu ölü yemeğinin ıstakozları ve alabalıkları ardından Alsace kazciğerleri, Traminer çilek içkisi gelince, toplantının bir şenlik biçiminde bitmesine ramak kaldı. İnsanın ölümü görmeyi öğrenmesine binlerce yıl yetmedi. Yaz pencerelerinden gelen çam ve reçina kokusu, cilalı tahtadan binlerce nesne, bir anılar ve gizler geçmişinde, aile ormanının işletimi içinde geçmiş çocuklukları birleştiriyor, hepsi de, ölümün etkisiyle, açıklanması olanaksız intiharı yaşamını taçlandırır gibi olan bu dikkafalı, başkaldırmış ve burjuva ihtiyara karşı sevgi dolu bir saygıda kaynaşıyorlardı.

Kilise, uygun bir armağan karşılığında, büyük perhiz kurallarında birtakım serbestlikler tanıdığı zaman, artık epeyce yaşlanmış olan büyükbabam, Reichbach'ın belediye başkanı olması nedeniyle koruması altında bulunan papaza bu kararı protesto ettiğini bildirmişti öfkeyle.

(Kökünden sökülebilir miydi hiç: bir baştan bir başa Ortaçağ'ın "Kutsal Ormanı"nın[1] kalıntılarıyla kaplı bu bölgede, bucakların uçsuz bucaksız toprakları vardı hâlâ, Reichbach'ın da dört bin hektar toprağı bulunuyor, belediyeye en büyük kazancı bu topraklar sağlıyordu. Büyükbabamın işadamı nitelikleri tartışma götürmezdi.) "Ama, monsieur Berger, basit bir papazın papalık kararlarını tartışmaya kalkması yakışık alır mı? — Öyleyse Roma'ya gideceğim."

Kutsal yolculuğu yaya yapmıştı. Birçok hayır kurumunun başkanı olduğu için, kolay sağlamıştı papanın huzuruna çıkmayı. Yirmi dolayında dindarla birlikte, Vatikan'da bir odaya alınmıştı. Çekingen değildi, ama, papa papaydı, o da Hıristiyan: Hepsi diz çökmüşlerdi, Kutsal-Baba geçmiş, onlar da pabuçlarını öpmüşlerdi, sonra kapıyı göstermişlerdi hepsine.

Büyükbabam, Tevere'yi yeniden geçince, içinde çeşmelerin saygısız halkının, kaldırımsız sokaklarda ilgisiz gölgenin, ilkçağ sütunlarının, kızıl kadife kaplı pastanelerin dans ettiği kutlu bir öfkeyle koşup paldır küldür valizlerini toplamış, ilk ekspresle yola çıkmıştı.

Dönüşünde, Protestan dostları, mezhep değiştirmeye hazır olduğunu sanmışlardı.

"Bu yaştan sonra din değiştirilmez!"

Bundan sonra, kiliseden ayağını çekmiş, ama İsa'dan ayrılmamıştı, her pazar yapının dışında, sahınla transeptin birleştiği yere rastlayan bir köşede, ısırganlar arasında katılmıştı ayine, töreni bellekten izliyor, vitraylar arasından göğe çıkışı bildiren zayıf çan sesini duymak için kulak ke-

[1] Saint-Odile tepesini çevreleyen ormana değil, Haguemau ormanına bu ad verilir.

siliyordu. Yavaş yavaş sağırlaşıyordu, sonunda işitememekten korkarak her pazar yirmi dakikasını yazın ısırganlar, kışın çamurlar içinde diz çökerek geçirmeye başladı, karşıtları sağduyusunu yitirdiğini söylüyorlardı, ama böylesine sarsılmaz bir direnci küçümsemek kolay değildi; aynı yerde, aynı saatte, aynı neden uğruna yıllar yılı şemsiyesinin altında, çamurlar içine diz çöken bu ak ve kısa sakallı, redingotlu adam, bir kahkavandan çok, bir Tanrı adamı olarak görünüyordu herkesin gözüne, Alsace inanç karşısında ilgisiz kalmazdı, bağlılık karşısında da ilgisiz kalmaması için o sıralarda çok güçlü nedenler vardı.

Gene de Roma serüveninin sonuçlarını fabrikasını yönetişindeki yetkisinin başarısının zoruyla benimsetebiliyordu (Daha çok, yenilmişlerin çılgınlığına inanır insanlar). Yahudilerle havra olarak kullandıkları yapının sahibi arasındaki kira anlaşmasının süresi dolunca, adam anlaşmayı yenilemeye yanaşmamış, yapısını kiraya verecek bir başka kimse de çıkmamıştı. Büyükbabam belediye kurulunda bucak yapılarından birinin kiralanmasını önermişti: kesin bir muhalefetle karşılaştı.

"Beyler, bilin ki bu bir haksızlık."

Sarsılmaz bir sessizlik, kendi inadına denk Alsace inadı. Nerdeyse Yahudi düşmanı sayılırdı, ama hemen o akşam hahamı çağırıyor, XVI. Louis biçemi kocaman demir kapısının ardında ağaç gövdeleri nedeniyle çınlayan, kirişleri açıkta duran ve şimdi içinde amcalarının yemeklerini bitirmek üzere oldukları bu evin bir yanını parasız olarak buyruğuna verdiğini söylüyordu.

Reichbach topraklarına yerleşmesine kurulca izin verilmeyen bir sirkle de aynı süreven yaşanmıştı: büyükbabam, evin ardında uzanan ahşap hangarlara almıştı sirki.

Amcalarım, yivli ayaklı bardakları ve çilek içkilerinin önünde, gidip hep birlikte hayvanları çözdükleri Mathias'ın gizlice yağlanmış kocaman kapıyı açması üzerine, kimi bilgiç eşeğe, kimi eğitimli ata, kimi deveye, babamsa file binerek dışarı çıktıkları ünlü gecenin anısıyla kardeşçe sayıklamaya başlamışlardı. Hayvanlar, yeni efendilerinin bağırmalarına kulak asmamış, ormana kaçmışlardı; tepeden tımağa suça batmış çocuklarını belediye başkanına geri getirmek için köyü ayağa kaldırmak gerekmişti.

Bunun üzerine, bir dahaki sirkin uğrayışında, çocukları içeri kapatmış, gene aynı konukseverliği göstermişti.

Kapalı yaz odalarında Compagnie des Indes'in bir sürü karışık nesnesinin bıçkı atölyesinin ağustosböceği gürültüleriyle uyuduğu bu uçsuz bucaksız evde, sirklerden biri yeşil bir papağan unutmuştu. Büyükbabam iki sözcük öğretmişti ona: "Gerekeni yap." Çocuklardan biri cezalandırıldı mı, Casimir –yani papağan– suçu seziverirdi sanki: çocuk, tüneğinin yanından geçer geçmez, kanat çırparak bağırmaya başlardı: "Geğeğeni yap! Geğeğeni yap!" Ve çocuk gözlerini başka yana çevirerek, papağanı zehirlemek üzere maydanoz aramaya koşardı. Papağansa maydanozu yiyip şişmanlardı, sonunda onu sevmeye başlamıştı.

Kim bilir daha kaç yaz akşamı, Rembrandt'ın Yahudiler'i gibi sarışın Yahudiler kaçarcasına geçerken, soytanlar ayıları bağlayıp kaçmış bir kanguru anıtsal ağaç gövdeleri arasında koşarken, bu avlu ağır hızar sesleri ve sıcak ağaç kokuları içinde uyuyuvermiştir. Hâlâ yaşamakta olan papağan, büyükbabamın cesedi getirildikten sonra, tüneğinden ayrılmış, karanlık odalarda ağır ağır uçuyor, ölünün ruhu gibi, ıssızlıkta haykırıyordu: "Geğeğeni yap..."

Büyükbabam yanılmamıştı: yerini alacak kişi, karşı konulmaz sertliğinin mirasçısı burada olmayandı: kardeşi Walter. Hepsi de sanayici ya da tüccar olan amcalarım onun büyük profesörlüğüne saygı gösterirlerdi (Belki yalnızca babam onun kadar saygı uyandırıyordu o sırada). Alsace'lı olmasa çok parlak olabilecek, güzel bir tarihçi yaşamından sonra, şu "Altenburg toplantıları"nı düzenlemeye başlamıştı. Şu anda Reichbach'ta ölüm şenliklerini kutlayanların hiçbiri, toplumsal açıdan büyük değer verdikleri bu toplantılara çağrılmamıştı. İnatçı ve hiç kuşkusuz kurnaz bir örgütçüydü. Sainte-Odile'in birkaç kilometre ötesindeki tarihsel Altenburg manastır kilisesini almak için gerekli parayı bir araya getirmişti.[2] Burada her yıl seçkin meslektaşlarının birkaçını, değişik ülkelerden on beş dolayında düşünürü ve eski öğrencilerinin en yeteneklilerini bir araya getiriyordu. Max Weber'in, Stefan George'un, Sorel'in, Durkheim'ın, Freud'un yazıları bu oturumlardan doğmuştu. Ayrıca –ve bu, babama göre, ilginçlikten de, etkiden de yoksun bir şey değildi– Walter bir zamanlar Nietzsche'yle dostluk etmişti.

Nietzsche'nin anısıyla bu masanın öykücükleri arasında çok garip bir kişi olarak beliriyordu: Ağadir olayından sonra,[3] "Düşüncenin buyruğunda yurtlar" konulu bir

[2] Saint-Odile tepesine Hohemburg da denilir: Malraux'nun seçtiği adın kökeni bu mudur? Yoksa "Altenburg" adını *Ecce Homo*'da babasının bu Thüringen kentinde prenseslerin özel öğretmeni olduğunu anımsatan Nietzsche'den mi?

[3] Fas'ta bir liman. Almanya, Fransa'yı Fas'ı kendisiyle paylaşmak ya da Afrika'da başka bir yerde bir ödün vermek zorunda bırakmak için bir hücumbot yollamıştı. Uzun bir bunalımın sonunda bu ikinci çözüm gerçekleşti (4 Kasım 1911, Fransız-Alman antlaşması).

oturum düzenlemeyi göze almıştı; ama kardeşlerinin (hele yeğenlerinin) her biri, küçükken –yani 1850, 1860 yılları arasında, Alsace daha Fransa'ya bağlıyken– "ileride ne yapacağını" soran babasına verdiği yanıtı anımsıyordu: "Fransız Akademisi'nde çalışacağım. —Ne yapacaksın Fransız Akademisi'nde? —Monsieur Victor Hugo olacak orada, Monsieur de Lamartine, Monsieur Cuvier, Monsieur de Balzac olacak... —Peki sen? —Ben masanın arkasında olacağım. —Peki, ne yapacaksın masanın arkasında? —Ben mi? Baştan başlayın bakalım, diyeceğim onlara!"

Babam, Altenburg'un yazık ki gerçekleşmemiş olan bu eski düşten doğduğunu ileri sürerdi.

Ertesi hafta Walter'den bir mektup almıştı: Altenburg'a dönmüştü, kendisini de oraya bekliyordu.

Babam, Walter'in hiçbir üne ilgisiz kalmadığını bilmez değildi; Doğu sorunlarıyla ilgili dergilerde birkaç yazısı –sonra daha yarı kapalı bir söylenti– kendisini Enver Paşa'nın perde arkasındaki danışmanı olarak göstermeye başlayalı beri, amcasının bağıntıda olduğu kimi çevrelerde büyümüştü ünü.[4]

Bir yıl önce, 1913 ocağında, Türkiye'nin Avrupa'dan atıldığı sanılmıştı; ordusu bozguna uğramış, Balkanlılar İstanbul'un otuz kilometre yakınlarına gelmişler, hükümet bir kez daha barış istemişti. Yenenler açık açık Rusya'ya dayanıyorlardı, Wilhemstrasse bu durumda dikkatsiz kalamazdı.[5]

---

[4] Enver (1881-1922), Türk general ve bakan.

[5] Alman Dışişleri bakanlığı; Berlin'de bakanlığın bulunduğu sokağın adından.

Bakanlar kurulu, doksan yaşındaki sadrazamın başkanlığında; duruma çözüm arıyordu. Başkan ne arayacaktı ki? Yunanistan adaları işgal etmişti, bağlaşlar yedi haftadır Çatalca'daydılar. Kapıcılar, teşrifatçılar, çekilen tabancalar, kıçlarına inen tekmeler altında dünyanın tüm uşaklarının göğe doğru uzanan elleriyle gizli odaya çekilmişlerdi. O zaman, bir subaylar kargaşası içinde, o sıralarda Trablus ordusunda general olan Enver, açık bırakılmış, kocaman kapıda belirivermişti. Savaş bakanı, kendisine doğru attığı üçüncü adımda, elleri karnında yıkılıvermişti. Enver çözüm ustalarını tutuklamış, ateşkes koşullarının metnini ve birkaç dikkafalı adamı pencereden atmış, Talat ve Cemal'le birlikte iktidarı ele almıştı. Balkanlı bağlaşlar arasında en sonunda anlaşmazlık patlak verince, Türk ordusunu bir ay içinde yeniden kurmuş, kendisi saldırıya geçerek günde yirmi dört kilometre gibi çetin bir yürüyüşle Edirne'ye ulaşmıştı. İstanbul kurtulmuştu. Özel muhabirler gazetelerine, elçilikler de hükümetlerine çektikleri telgraflarda üçlü yönetimin bir ay sürmeyeceğini bildirmişlerdi. Sürüyordu, örgütleniyordu, düşmanı yenmişti.

O zamanlar, Müslüman önderler ardında Avrupalı danışmanlar aramak alışılmış bir şeydi.

2

Babam, Doğu dilleri diplomasını alır almaz, İstanbul'un yeni yeni gelişmekte olan üniversitesine atanmış, kısa zamanda, genç aydınların gözünde kardeşçe bir saygınlık kazanmıştı. Derslerinin hem canlılığına, hem konusuna borçluydu bunu. Nietzsche'den söz ettiği zaman (1908'de başladığı ilk ders dizisi, Eylem Felsefesi adını taşıyordu), Zarathoustra'nın daha neredeyse bir giz denilebilecek sesinin yankısı Profesör Vincent Berger'in gergin konuşmasını daha bir yükseltiyor, Türkçe'deki geleneksel arabesklerin yerini durmadan yinelenen savsözlere verdikçe konuşma daha bir etkili oluyordu.[1]

Babam o dönemde benim anımsadığımdan bambaşka bir insandı anlaşılan; gene de, sonradan azalan, ama biçimini yaşlı dudaklarının üzerinde de bulduğum, ince, düşük bıyıklarına karşın, o zamanki resimlerinde benim tanıdığıma pek yakın bir yüzle görülür.

Çocukken, gökte süzülen martıların kanatlarına bakmayı çok severdim: onların çift orak demirleri bir pastacı vitrininden daha çok çekerdi beni. Bir gün, Bornholm mendireğinin[2] üzerine uzanmış ölü bir kutan kuşunun çevresine toplanmış balıkçılar arasındaydım: çok geniş, çok görkemli iki kanat arasında sıska bir tavuk bedeni.

---

[1] Daha o zamandan Nietzsche'nin sesinin tüm Avrupa'da geniş bir "yankı"sı vardı.

[2] Baltık denizinde Danimarka'nın bir adası.

Babamın bedensel yapısı da benim için kutan kuşu sözcüğüne bağlı kaldı: kuşa, hatta bir korvetten ayıramadığım ve kuşkusuz hiç görmediğim tekneye.[3] Her çizgisi ressama belirsiz bir pençe esinleyecek yüzü değil yalnız, zayıf kolları ve bacakları, ince, damarlı ve benim için ölü kuşun iki yanında hâlâ canlı uzun kanatların yorulmak bilmez devinimini anımsatan eskrimci elleri; her şeyden önce de sarkık kollarıyla, hafif kambur, iri bedeninin kurumlu ve hızlı yürüyüşü. Bu kurumluluk çok açık mavi, çukur, sert bakışlı gözlerinden ileri gelirdi kuşkusuz — yalnızca çocukluğumda, benim oyun oynayışımı izlerken sert değildi. Gözleri yakını görmemeye başladığı zaman, bu incelmiş zıpkıncı yüzünün yorgun ve dalgın bir düşünür yüzü oluvermesi için sapsız gözlüğünü düzeltmesi yeterdi.

Bir gün Rus arkadaşlarımdan biri:

"Şaman ne demektir, bilir misin?" diye sormuştu.[4]

"Sibiryalı büyücü, öyle değil mi?"

"Ama başka şeydir de: Lenin büyük bir adamdı, ama şaman değildi: Troçki onun kadar büyük değildir, ama bir şamandır. Puşkin, Robespierre, Goethe? Şaman değildir bunlar. Ama Dostoyevski, Mirabeau, Hölderlin, Poe büyük şamanlardır! Küçük şamanlar da vardır: Heine. Napoléon gerçek bir şaman değildi: nesnelere fazla inanırdı. Dâhiler arasında şamanlara rastlanır, ama, doğal olarak, budalalar arasında rastlanır. Biz Ruslarda yaban-

---

3 Kutan kuşunun Fransızcası "frégate" aynı zamanda "fırkateyn" anlamına gelir. (Çev. n.)

4 M. Eliade'a göre, terim Sibirya ve Orta Asya'da "esrimenin büyük ustası" anlamına gelir.

cılardan daha çok şaman vardır. Vincent Berger'in gücü ve zayıflığı da biraz şaman olmasından geliyor."

Belki de. Ama bana "Unutma ki bir insanın en etkili silahı güldürü payını en aza indirmiş olmasıdır" demiş olan bir şaman.

Herkesin önemli bir yanı yakınlarından gizli kalır, ben de babamın bu yanını öğrenmiş değilim. Ama o, bir insanı gizlerinden çok, değerinin *belirttiğini* bana öyle bir öğretti ki, ben de buna öylesine inanırım ki, sevdiklerimin gizlerine pek aldırmam. Babam olduğu için mi seviyordum onu? Büyüklerin, çocuklarını sevmesi yaygın bir şeydir; çocukların, büyüklerini sevmesiyse nerdeyse ender bir şey. Ama, bir babam olduğuna göre, babam o olduğu için mutluluk, –bazan da– gurur duyarım.

İstanbul'daki Alman elçisi, babamın eylem felsefesinde, eylemin felsefeden önce geldiğini anlamıştı. Bu genç adam onu hem ilgilendiriyor, hem eğlendiriyor hem de kafasını karıştırıyordu. Jön Türk akımı konusunda birkaç gevezenin görüşünü aldıktan sonra, onun da görüşünü sorduğu zaman, babam kendisini bir kenara çekmiş, "İzin verirseniz, sudan konuşmalara son verelim, ekselans! Denetleyebileceğimiz şeylerden söz edelim" demiş, sonra onu bu akımın –elçi bunu bilmiyordu– birkaç aydır aydın çevrelerinden taşıp subayları sarmaya başladığını, demokratik kışkırtmanın yerini ayaklanma tekniğinin araştırılmasına verdiğini belirtmişti.

Bir gün elçi, yarı şaka, yarı ciddi "Bu kurum nasıl ciddi bir propaganda yapabilir sizce?" diye sormuştu. Ne babam soruda aldanmıştı ne de elçi, babamın verdiği yanıtta, birkaç ay sonra, bir propaganda servisi yaratılmış,

babam da bu servisi elçinin dolaysız denetimi altında düzenleyip yürütmekle görevlendirilmişti.

Kendinden bile sakınıyordu; bir papalık elçisinden daha dikkatli davrandı. Basit bir dekordan başka bir şey olmayan propagandayı bir siyasal eylem aracı yapmak kararındaydı. Tüm iktidar Sultan Abdülhamid'in elindeydi: bunu Saray'ın içinde –vezirler ve çürümeye başlamış yönetim örgütüyle– yürütüyordu ya ayrıca, ama daha güçlü ve kendine daha yakından bağlı bir örgütle de yürütür gibiydi. Uçsuz bucaksız bir polis örgütüne benzeyen bu ikinci örgüt neydi, daha da önemlisi, nasıl bir amaç güdüyordu?

Genellikle, zorba yönetimlerinde, zorbanın politikası bilinir de kendisi pek bilinmez; buradaysa, sultanın kişiliği biraz biliniyor, ama politikasını hiç kimse anlayamıyordu. Deli olduğu söyleniyor, gerçekten de öyle görünüyordu.

Kendi seçtiği yatakta (aynı odada hiçbir zaman iki gece üst üste yatmadığı bilinir) bir tahtakurusu bulunca, bu tahtakurusunun zehirli olmasından kuşkulanmış, iki yüksek görevliyi kovmuştu; görüşmelere eli tabancasında çıkıyor, uyruğunun da gözlerini yere dikmesi gerekiyordu — bunlardan biri, sendeleyip de başını kaldırınca, sultan hemen ateş etmişti. Sarayda, "Türk" sözcüğü ancak aşağılama olarak kullanılıyordu; ordunun komutanları ulusçulukla mimlendi mi hemen kovuluyordu. Alaycı sultan, İstanbul'un başdolandırıcısını bahriye bakanlığına getirdikten sonra, bahriyeyi yıktığı için görkemli bir biçimde ödüllendirmişti onu. Halifenin önünde "Türk Yurdu" sözlerini kullanmanın cezası ölümdü.

Sevgileri ya da çıkarları dolayısıyla babamla bağıntıda

olanların çoğu, sarayı az çok tanırdı; babam dağınık olayları yavaş yavaş bir düzene sokarak "Kızıl Sultan"ın bunalımında anlaşılır bir şeyler sezinlemeye başlamıştı.

Türk generallerini görmeye kolay kolay katlanamayan bu dehşete düşmüş imparator, başlıca İslamcı ajanları serbestçe, tabancasız olarak kabul ediyordu; artık ancak yalnızlığa, şiire, her şeyden önce de polis raporlarına katlanabilen bu tembel adam, yabancı Müslümanlara gidecek birçok bildiriyi kendi eliyle yazmaktaydı; İslam'ın ruhsal yönetmenleriyle doğrudan doğruya mektuplaşmaktaydı; askerlerine ayakkabı alacak parayı bulamayan bu batmış sultan iki yüz bin casusunun yolculuk masraflarını karşılamakta hiç güçlük çekmiyordu. Birkaç yıldır Fas'tan Kabil'e dek her yerde, hatta Hindistan'ın tüm camilerinde Türklerin Sultanının adı geçmekteydi her gün... Yurt sözcüğünü yasak etmesinin nedeni, yirmi ulustan oluşmuş Osmanlı İmparatorluğu Batı'dan yayılan şu görüş karşısında ayakta kalamayacağı içindi. Halifenin görevi Allah'ı korumak olmuştu; şimdi de halife aracılığıyla Allah'ın imparatorluğu kurtarması gerekiyordu. Wilhelmstrasse'de ise, yeniden canlanan halifeliğin, gerekince kutsal savaş ilan edebileceği, İngiltere'nin Fransa'nın, Rusya'nın Müslüman ordularını felce uğratabileceği düşünülüyordu.

Ama babam, İslamcı örgütün genişliğini ve görece kesinliğini anladıkça, düzelmez zayıflığını da anlıyordu. Elçisinin politikasını yürütmekle görevli olduğunu düşünmeyecek ölçüde akıllıydı, gene de ona halifenin Türkiye dışında yeniden bulduğu saygının, sultanlığa siyasal yetkesini geri veremeyeceğini, gavur Almanya ile bir bağ-

laşmanın kutsal savaş ilanının tüm etkenliğini yok edeceğini, sonra, sultanın inandığının tersine, İslamcı ajanların Türkiye'de bu oluşumla savaşacak ölçüde güçlü bir propaganda örgütü kurmaktan uzak olduklarını gösteriyordu. Demokrat, geveze ve önemsiz sayılan (özellikle II. Guillaume[5] da böyle düşünüyordu) Jön Türk akımının şimdi Kafkasya'nın eski Rus yıldırıcıları tarafından örgütlenip ayaklanmaya hazır duruma getirildiğini, utkun çıkacağını, siyasal iktidarın dinsiz ellere geçeceğini önemle belirtiyordu. O kadar ki Alman elçisi güç duruma düşmemek, ama aynı zamanda bir şeyler yapmak (Bülow'un[6] hükümdarının düşlerini paylaşmadığını biliyordu) istiyor, propaganda başkanını yarı-resmi –ve yadsınabilir– bir delege olarak Jön-Türklere yolluyordu.

1908 temmuzunun başında Makedonya'da ayaklanma patlıyor, meşrutiyet kabul ediliyordu. Avrupa büyük elçilikleri şimdi ya devrime, ya sultana oynamak zorundaydılar.

Orduyu yeniden örgütlemekle görevli kurulların çoğalmasıyla bir elçilikten çok daha fazla bir şey olmuş olan Alman elçiliğinde, çeşitli anlayışların yandaşları başka yerlerdekilerden çok daha tutkuluydu. Meclisin başarısızlıkları birbirini kovalıyordu; Jön Türk subaylarla yakınlık kurmuş olan birçok subay, akıma iyi bir gözle bakıyorsa da örneğin imparatorunki gibi birçoklarının gönlü sultandan yanaydı: yetkeyi orda görüyorlardı.

Bir gün deniz ataşesi, hafif bir horgörüyle:

---

5 Almanya imparatoru. 1888-1918 yılları arasında.

6 Prens Bernard de Bülow (1849-1929); Almanya başbakanı (1900-1909).

"Propaganda örgütü demokratlarımız hakkında ne düşünüyor?" diye sormuştu.

Alman politikası babamı hiç çekmiyordu. Toplumsal sorun diye bir şeyi de hiç göz önüne almamıştı. Alman sosyalizminin başarıya erişmesi ona hem kesin hem de istenecek bir şey gibi görünüyordu. Alsace dramına son verecek, nefret ettiği Junkers'ler sınıfını[7] da yıkacaktı. Böylece kendisine soru soran adamı kendi silahlarıyla yenmek hoşuna gitmişti.

"Jön Türkler yanlış üstüne yanlış yapıyorlar, daha epey bir zaman da sürdürecekler bunu. *Ama* onlar dışında hiçbir şey yok. Hiçbir şey. Bu ülkenin genel erimesi içinde, hesaba katılabilecek tek şey var: ordu. Şu sırada, onu önce ayakta tutmak, sonra geliştirmek de yalnız Jön Türkler'in yapabilecekleri bir şey. Yetke iyi şeydir, ama yetki daha da iyidir. Yönetime kim geçerse geçsin, ancak onunla yönetebilir. Gerisi palavradır."

"Ordu bir devlet oluşturmaya yetmez. Ama altı aydır yeni bir şey oluyor; Rusya devrimcilerinin yetiştirdiği Kafkasya Müslümanları, Jön Türk komitelerinde büyük bir ağırlık kazanmaya başladı. Akımın genel düşüngüsüyle savaşmak zorunda kalmadan, kadrolarını baştan sona değiştirebiliriz: her devrimde olduğu gibi, meclis üyelerinin yerine komite, yani diktatörlüklerin adamlarını getirebiliriz. Jön Türk kadroları, hatta kitleler, Talat ve Cemal gibi halktan gelmiş adamların, Enver gibi devrimi başlatmış subaylardan birinin yürüttüğü bir diktatörlüğü her zaman kendilerine bağlı sayacaklardır, kendi sesleri sayacaklardır..."

---

[7] Taşra soyluları.

Haftalardan beri, Enver'e eylemde köklü bir değişiklik, yalnızca düzene bağlılık ve çalışma gücü göz önünde bulundurularak, denenmiş devrimciler arasından, sokak savaşlarına hazırlanmış bir kadro yaratılmasını esinliyordu. Ve haftalardan beri, –Almanya hiçbir biçimde güç duruma düşmek istemediğinden– Mısır içlerine Jön Türkler için son model mitralyözler gönderilmesini sağlamaktaydı.

Sultanın adamlarınca düzenlenen karşı-devrim İstanbul'da Makedonya Jön Türk ordusu tarafından (babamın önceden gördüğü gibi) ezilince, –Abdülhamid tahttan indirilmiş, yerine hayalet padişah V. Mehmet getirilmiş, Meclis iktidarı kesinlikle ele geçirmişti– elçi ona böyle bir konuşmanın, göreviyle pek bağdaşmayacağını, gizli kaldığı ölçüde çok iyi olan bir politikanın (kadroların yenilenmesinin) herkesçe bilinmesinin uygun düşmediğini belirtmişti. Bunu yadsıyamayacağı için daha bir incinmişti. Akıntıya bırakmıştı kendini; önlemsizlik başlıca kusuru, önyüzü "şamanlık" olan madalyonun arka yüzüydü. Gizli bir partiyle bir aracı yoluyla bağıntı kurmayı zorunlu görmüş olan elçilik şimdi Türkiye dışişleri bakanlığıyla kendisi arasında hiç kimseyi istemiyordu.

Babam öfkelenmişti, ama şaşırmamıştı –kurallara göre oynanmıştı oyun– beklemeye başlamıştı.

Almanlar yanında yitirdiği yetkeyi Türkler arasında hâlâ koruyordu. Bu adamlar, Almanya kendilerine ne verdiyse yalnızca onu almışlardı. Öte yandan, elçilikteki görevleri sürmekteydi, kuramsal bakımdan, propaganda dairesi kapanmış değildi. Enver'le dost olmuştu; genç al-

bayın şimdilik bulanık olan düşüngüsü babamın konuşmalarıyla bir biçime giriyordu. Almanlar kendisini tanıyorlardı, askerlik öğrenimini Prusya muhafız birliğinde yapmış, Berlin'de askerî ataşe olarak çalışmıştı; romantik ateşliliği onları kuşkulandırıyor, çoğu zaman da sinirlendiriyordu. Bu ateşlilik babamın yaradılışına uyuyordu, İtalya Türkiye'ye savaş açıp da artık generalliğe yükselmiş olan Enver, Trablus ordusunun komutasını alınca, babam onun yanına gönderilmeyi sağlamayı başarmıştı.

1910 yılının sonlarında, bir kaçakçı gemisiyle Sirte kıyısına geldikleri zaman, İtalyanlar bütün büyük limanları işgal etmişlerdi. Çok zayıf olan Türk birlikleri[8] Mısır sınırından Tunus sınırına dek dağılmıştı. İstanbul'dan hiçbir destek beklenmiyordu: İtalyan denizcilerin karşısına o basit gemileri çıkarmak söz konusu değildi, Abdülhamid bunları denetlerken paslanmış toplarıyla az alay etmemişti.

Babamın karışık bir durumu yorumlamakta, yumağı açmak için ipin çekileceği ucu bulmakta gösterdiği yetenek bu kez bir harikaydı. Belki bunda meslekten asker olmamasının da etkisi vardı: ordunun acıklı durumu başlangıçta Enver'i donduruvermişti. En sonunda, şansı gülmüştü: bu durumda etkili silah, yani gizli örgüt, onun en iyi tanıdığı silahtı.

Libya çölünün askerlik ve din alanındaki efendisi Büyük Sinusi, devlet askerlerini Enver'in buyruğuna verdi. Ama Graziani'nin ordusunun karşısına çıkarılamayacak ölçüde zayıftı bunlar. Babamın esinlediği şey, Sinusiler[9]

[8] 3.000 asker; ama, özellikle Enver Bey'in çabası sonucu, sayı 40.000'e kadar çıkacaktır.

[9] Büyük bir Müslüman tarikatının başı; daha önce de Fransızlar'ın Çad bölgesine girmesine direnmişti.

aracılığıyla, Libya çölündeki kabileleri silahlandırmak, İtalyanları doğrudan savaş açmadan, çağdaş bir gerillacılıkla felce uğratmaya çalışmaktı.

İtalyanlar içerilere girmeye çalışacaklardı: öyleyse yapılacak ilk iş, haber alma servisinin örgütlenmesiydi. Babam Alman elçiliğinin İstanbul'daki servisini ve Türk servisini tanıyordu. Türk servisi oldukça iyiydi, Almanya'da yetişmiş on dolayında Türk uzmanının yardımıyla bir örgüt kurmak hiç de güç olmazdı. Üst kadroları dolduracak adamlar eksikti yalnız; Sinusiler gerek kendi aralarından seçerek gerekse dışarıdan toplayarak, alt basamaklarda yüzlerce ajan sağlıyorlardı. Parası ödendikten sonra, her Müslüman, Hıristiyanlara karşı bir ajandı. Babam Almanya'dan hâlâ etkili bir yardım bekleyebileceğini biliyordu: "Bingazi bölgesini bırakmak bir intihar olur" demişti Von der Goltz.[10] Ama gizli yardımlar, tanımları gereği, sınırlıdır. Gene de hemen para aldı hiç değilse, –Enver İstanbul'dan isteyecek olsa daha uzun zaman beklerdi bu parayı– ve birçok iyi mitralyöz.

Enver bununla Türk ordusunun otomobillerini silahlandırdı, ilk başta saçma gibi görünen on dolayında akınla daha da çoğaldı bunlar; sonra, limanların yakınlarına gizlediği çok devingen atlı ve develi birlikleri de gene bu yardımla destekledi. Su noktaları koca bir İtalyan ordusunun çöle dalmayı göze alamayacağı oranda seyrekti (Türkler isteseler bunları zehirleyebilirdi de). Graziani beş kol sürdü buraya: beşi de yok edildi.

Babamın umduğu gibi, Sinusi ajanlarının göklere çıkardığı bu alçakgönüllü utkular, öte yandan iyi de para

[10] Colmar von der Goltz (1843-1916), Osmanlı ordusunun eski düzenleyicisi; o sırada General Guillaume II'nin yaveri.

alan kabileleri birleştirdi. İtalyanlar denize egemendiler, ama ne güney Tunus ne de güney Mısır yollarını denetleyebiliyorlardı. Türkiye'den –ve Almanya'dan– seçme birliklere yetecek ölçüde silah ve gereç geldi; ötekilere gelince, yerli atölyelerin akıllıca düzenlenmesi (göçebeler çok iyi silah yapar) yetmişti. Enver'in ve babamın başlarına ödül konulmuştu; İtalyanlar da Arapların verdiği adla adlandırmışlardı onu: Bıçak.

Enver'in üstünlükleri ve kusurları, gösterişi, gücü, romantizmi, çekiciliği, her şeyi birden etkimişti çölün beylerine: üç ay içinde tüm çöl, buyruğu altındaydı. Halifenin kızlarından biriyle nişanlanmasının uyandırdığı saygıyı da kişisel yetkesine ekleyince, göçebe birlikleri düzene sokmakta güçlük çekmemiş, çöl korsanlığına ayırmadığı birliklerin de kentleri savunmakla görevli Türk birliklerinin kalıntılarına katılmasıyla, Derna kuşatmasına ciddi olarak girişebilecek ölçüde kalabalık ve düzenli bir ordu oluşturmayı başarmıştı.

Kenti alması pek olanaklı bir şey değildi, ama fetihçi olarak yola çıkan İtalyanlar şimdi kuşatılmış duruma düşüyorlardı.

Balkan tehlikesi yılın sonunda İstanbul'u İtalyanlarla pazarlığa girişmek zorunda bırakıncaya dek sürdü bu durum. Barış imzalanır imzalanmaz, tüm Balkanlar Türkiye'nin üzerine atılıyordu. Türk ordusu, Almanlarca yeniden örgütlenmiş olmasına karşın, on beş gün içinde yerle bir edilerek uzmanları şaşkınlık içinde bıraktı.

Enver, utku umudu olmadan, zavallı araçlarla Graziani'yi yaklaşık bir yıl başarısızlığa uğratmıştı. Bir kahraman durumuna geliyordu. Acele İstanbul'a çağrılan ba-

bam, Enver'in bir Alman danışmanı olarak değil, onun Almanlara yolladığı bir elçi olarak geldi. Jön Türkler bir muhalefet partisinden başka bir şey değildi artık. Sadrazam, Abdülhamid'in eski bakanlar kurulunun başı, 1820'de doğmuştu...

Bülow'un özel görevlisi:

"Sizce ne üzerinde etkili olabiliriz?" diye sormuştu.

"Herhangi bir şeyi etkilemenin zamanı çoktan geçti: ancak bir kişiyi etkileyebiliriz, bu kişi de ancak Enver olabilir. Ordunun yerle bir olduğu söyleniyor. O bu düşüncede değil. General von der Goltz da böyle düşünmüyor (ben de). Bakanların orduyu durdurmalarını sağlayan budalaca köstekleri koparmak gerekir. Askerler cesur: dairemizin yetiştirdiği uzmanlar da iyi. Onu baştan kuracak değiliz, ama onu yıkanı yıkabiliriz. Balkan Ordusu, Moltke'nin[11] ordusu değil ya. Aralarındaki anlaşmazlıklar da önemli."

"Enver Paşa'nın düşünceleri... tasarıları ne?"

"En kısa zamanda dönüp iktidarı almak."

"Onun da zayıf yanları yok değil ya, ben..."

"Biz onu tutarız."

Görevli bu "biz"i duyunca kulaklarını dikmişti.

"Enver Paşa Balkanlarla yapılacak bir pazarlığı hangi temellere dayandırmayı düşünüyor?"

"Ancak utkuya dayanılarak pazarlık edilir, siz benden daha iyi bilirsiniz. Önce utku: öyleyse, en kısa zamanda teknisyen ister, gereç ister, değil mi öyle? Ondan sonra, Avrupa'daki eski illerin önemi yok: bunlar Enver'i ilgilendirmiyor, tersine..."

[11] Kont Helmut von Moltke (1848-1916) 1906'dan beri Alman ordusunun genelkurmay başkanıdır.

"Allah Allah!.. Öyleyse ne ilgilendiriyor bu adamı?"

"Turancılık, tüm Türk halklarının birliği, Edirne'den Orta Asya içlerine, İpek Yolu'nun Çin vahalarına dek. Başka yerlerdeki gibi burada da uluslar doğdu; Yunanistan'ın, Sırbistan'ın varolmasını engelleyemeyiz artık. Önden gitmek söz konusu, Avrupa'daki Türk illeri zararsız bir barışla güvenceye alınır alınmaz, eski Hıristiyan illerimize boşverip saçma bir İstanbul Cumhuriyeti düşünün yerine, başkenti Semerkant[12] olan Jön Türk imparatorluğu kurmak söz konusu."

Görevli ne incelikten yoksundu, ne anlayıştan; ama duyduğunun altındaki gizi arama alışkanlığı, hiçbir şeyi saklamayanlar karşısında kafasını hızlı çalıştıramıyordu. Oynadığı role göre çok genç bulduğu (şu sırada oynadığı rolde yetkeden yoksun olmasa bile) bu adam, kesik kesik konuşması ince kemikli yüzüne, heyecanla titreyen ellerine çok uyan bu adam, elçinin kafasını karıştırmış olduğu gibi onun da kafasını karıştırıyordu.

Babamın açık görüşlü, ama aynı zamanda serüven tutkunu bir adam olduğunu duymuştu. Romansı mı? Hiç kuşkusuz; ama romansı kişiler ne olanaklarına böylesine egemendirler ne de böylesine ölçülü düşünürler; öte yandan, babam iktidara ilgisiz olmasa bile paraya ilgisizdi. Her büyük hırsta romansılık yok mudur? Bununla birlikte, özel görevli karşısındaki adamın büyük bir hırsın adamı olamayacak ölçüde çabuk ve çok konuştuğunu düşünüyordu.

[12] O zaman Rusya'nın elinde bulunan Türkistan'da Timur'un eski başkenti; Turancılara çok düşler esinlemekteydi.

"Nasıl oluyor da Turancılığa kişisel olarak bu ölçüde ilgi gösteriyorsunuz?" diye sormuştu. "Neredeyse tutkulusunuz diyeceğim..."

Tutkusunun kaynağını pek düşünmemişti babam. Bunda Avrupa'dan uzaklaşmak, tarihin çağrısı, yeryüzünde bir iz bırakmak gibi bağnazca bir istek, belirlenmesine az yardım etmediği bir ereğin büyüsü, savaş arkadaşlığı, dostluk, hepsi birbirine karışıyordu...

"Düşlerin çürütecek yerde, beslediği eylemler çok azdır" demişti hafif bir gülümsemeyle. Sonra daha çok gülümsemiş, "Bundan daha iyi bir öneriniz var mı?" diye sormuştu.

Özel görevli, mesleğine özgü, kibar bir el sallamaya geri çevirmişti soruyu. "Almanya derdi herhalde" diye düşünmüştü babam. Ama, kendisi için, Alsace bir yana, ancak kendi seçtikleriyle bir kaynaşma söz konusu olabilirdi. Üstelik, büyük bir devletin buyruğunda, olsa olsa bir uygulayıcı olabilirdi; Enver'in yanında, daha fazlasıydı. Sonra, hiç kuşkusuz, iyice sezdirmese bile, adamı en çok kaygılandıran, babamın bundan böyle ancak kendi kurduğu ya da kurulmasına katıldığı şeylerde etkili ve tutkulu olacağını düşünmesiydi.

Bülow, "biraz delibozuk, ama yetenekten de yoksun olmayan bu genç adamın" savına dikkat göstermişti: Rus Türkistanı'nın istenmesi olasılığı Rus-Türk çekişmesini büsbütün şiddetlendirecekti. Berlin Avrupa'da savaş çıkması durumunda Türkiye'nin yansız kalmak için her yola başvuracağını bilmiyor değildi. Cemal, İngiltere'yle Fransa'ya dostluk önerse bile, bu işi bitirmeye kararlı olan Rusya bu önerilerin geri çevrilmesi için tüm ağırlı-

ğını ortaya koyacaktı: böylece Türkiye, Almanya'nın kucağına atılmış olacaktı.

Enver, –tam sırasında– Trablus'tan geldiği zaman, her şey hazırdı.

Bakanlar sopalarla kovulduktan sonra, Plevne[13] Savaşı'ndan beri ilk kez, Türk ordusu bir savaş önderi buluyordu.

Bonaparte'ın bu nitelikleri İtalya ordusu üzerinde nasıl etkili olduysa, Enver'in gençliği ve ataklığı da ordu üzerinde öyle etkili oldu. Paşa onun kadar büyük komutan değildi, ama daha iyi yardım görüyordu: yenilirse, Almanya bir daha Türkiye'ye güvenemeyecekti. Babam, orduyu yeniden kurmaktan çok, onu felce uğratan şeyi ezmek gerektiğini söylerken doğruyu görmüştü. Bir ilk saldırı İstanbul'u kurtarmıştı, o kadar; ama, ikincisi de Edirne'yi kurtarınca, Rusya Balkanlılarla masaya oturmalarını salık vermiş, mayısta, barış imzalanmıştı. Türkiye Avrupa'da kalıyordu.

Ayrıca, babam Almanya elçiliğinin kendisinin Enver'in yanında bulunmasına, bu durum tümüyle kendi işlerine yarayacak biçimde kullanılmadıkça, kuşkusuz bir gözle bakamayacağını biliyordu. Ama elçilikten çok Enver'e bağlı buluyordu kendini; elçilikler yeryüzünde en sevdiği şey değildi. O sıralarda, dikkatsiz bir alayla "Seçebilen insanın yurdu en kara bulutların geldiği yerdir" diyordu. Öte yandan, kimi gazeteler kendisini utkunun perde arkasındaki kahramanı yapmaya başlamışlardı;

[13] Bulgaristan'da; 1877'de, burada Gazi Osman Paşa beş ay boyunca Rus ordusuna direnmişti.

Enver'in günün birinde bundan alınacağını bilmiyor değildi: gururunu bilirdi. Bir söylen kişisi olmaya başlıyordu, istese, belki de yok edebilirdi bu kişiyi. Ama hiç de istemiyordu. Söylencesi koltuklarını kabartıyordu. Daha da iyisi: bu söylenceyi seviyordu.

Barış imzalanır imzalanmaz, Turan tutkusu paşaların paşasını bütünüyle yeniden sarıyordu. Orta Asya Türkleri'yle bağıntıya geçmek, Kürtlerle, Buhara ve Afganistan emirleriyle, Rus Türkistanı'nın hanlarıyla[14] doğrudan ilişkiye girmek gerekiyordu. "İlkin Afganistan..." diye esinledi Alman elçisi. Hindistan'a daha yakındı burası. Ve herkes babamın tam bu işe göre olduğunu düşündü: Almanlar, Enver — ve kendisi.

[14] Kürtler Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın sınırları içindedir. Bağımsız, ama İngiliz etkisi altında bulunan Afganistan'ı bir emir yönetir. Hanlar: Rus Türkistanı'nda Buhara ve Khiva'nın hükümdarları.

3

İki ay sonra, Gazne'deydi.[1] Hindistan yoluyla gelmiş, İngiliz ajanlarının kalabalık olduğu Kabil'de elden geldiğince az oyalanmıştı.

Afganistan yoktu. Emir ancak Kabil'in emiriydi. Telefon kurdurtuyor, kenti bir telgraf hattıyla Hindistan'a bağlıyordu; ama elli kilometre ötede, ilkel İslam başlıyordu. Her han, zayıfsa haraç ödüyor, güçlüyse haraç alıyordu. Ve İran'dan Semerkant'a dek uzanan göçebe ya da durağan tozu yalnızca Kuran yasası birleştiriyordu.

Şimdi küçük, sivri sakalıyla, köşeli yüzlü bir Acem prensini andıran babam, bozkır bozkır dolaşarak kargalara, gebeş aşçılara, akbabalara benzeyen hanlarla tartışıyordu. Enver'in, Hıristiyanları yenmiş generalin adını hemen hepsi biliyordu; gerisine gelince, yanıtlar koltuk kabartıcı biçimde biçimsiz kalıyordu. Ve babam daha ötelere gidiyor, kimileri hicretin soylu savaşçılarına benzeyen, kimilerinin kusurlu halı tüccarı olmak için bedensel düşkünlükten başka hiçbir eksiği bulunmayan yeni hanlarla karşılaşıyordu. Hep o inceden inceye iki anlama da gelen sözleri, aynı sıkıntıyı, aynı hiçi buluyordu. Yolunu şaşırmış develeri bulutlar arasından böğüren Pamir'den aşağı iniyor, çalılıklar arasında, istiridye büyüklüğünde cırcırböceklerinin kervanlar geçerken süvari

[1] Kabil'in 200 km. güneyinde bulunan Afgan kenti.

miğferlerini andıran başları üzerinde antenlerini diktikleri güney çöllerinden geçerek, kemik yığını renginde bir kente varıyordu. Kirişlerle donanmış kil kapıların altında, paçavralar içinde atlılar, ayakları üzengide, düşlere dalıyorlardı; kadınlar gibi saklı barınakların dibinde, penceresiz sokakların çölünde at kafaları, balık kılçıkları parıldıyordu. Ne dışarıda bir yaprak; ne içeride bir eşya: duvarlar, gök ve Tanrı.

"Üç yıldan sonra çölün boş olduğu unutulur" demişti bir kervancı.

Yeniden buluyordu çölü, bir de beylerini. Sinusi'lerin vahalarında ruhun çıplaklığı daha da büyüktü, ama Tanrı varlığının parıltısına, savaşa, İslam'ın örgensel birliğine uygun düşüyordu. Burada, tutuşmuş çalılığın tanrısı alışkılardan başka bir şey değildi; on sekiz pilavlı bir onur yemeğinin sonunda, kabile daha da bölünüp toz olur gibiydi. Babam Trablus'ta eylem gerçekleştirmişti; burada, konuşuyordu...

Gittikçe daha bunaltıcı olmaya başlayan bir dizanteriden rahatsız durumda, enginarlar gibi kocaman Hindukuş boyunca ilerliyordu gene. Dağların öte yanı Hindistan, panayır çörekleri gibi boyanmış, sokaklarında sürülerle maymunlar gölgeyi izleyerek düşünceli düşünceli ilerleyen, pembemsi kentler; deniz... Hey gidi yeşil Avrupa! Karanlıkta tren düdükleri, gecikmiş arabaların çıngırak ve nal sesleri...

Bir gün, Gazne pazarında dolaşırken, bir deli --delilerde bazı bazı bulunan sezgiyle, babamın Türk olmadığını anlamıştı belki de– üzerine atılmış, iyice dövmüştü onu, karşılık vermek söz konusu değildi: Müslümanların delilere saygısı Orta Asya'da olduğu gibi kalmıştı. Ve adam, daha büyük taşlar bulsa, öldürecekti onu.

Babam kızgın, bitkin bir durumda evine dönmüş, nasıl olmuştu bilinmez, bir büyüden sıyrılmıştı: birdenbire gerçek tüm katılığıyla karşısındaydı: yeni Türk tutkularını canlandıran Turan, belki de İstanbul'u kurtarmış olan Turan, yoktu.

Bunu anlayabilmek için aylar harcamıştı.

Onun için, Turan'ın varlığı öylesine kesindi ki sayısız ateşli Hıristiyanın Roma'ya gelip de din ticaretini, XVIII. yüzyılda İngiliz hayranı Fransızların gözler önündeki aristokrasi baskısını görmedikleri gibi, babam da tüm bu aylar boyunca olayları yalnızca Turan söylenine göre kavramış, benimsemiş, karşılaştırmıştı. Sevdiğimiz kadını göremediğimiz gibi, inandığımız bir söyleni canlandıran ülkeyi de göremeyiz.

Kendisini bu düşten kurtaran görülmedik serüven, kansızlaşmış söylen ölmeyi beklerken, yani en uygun zamanda mı ortaya çıkmıştı? Ne eskisinden fazla bir yakınlık ne de eskisinden fazla düşmanlık duyuyordu Afganlılara, pergeli gözümüze batırdık diye pergel kullananlara kızacak değildik ya. Gene de babam kendisini kurtaran şeyin alçalış olduğunu bilmiyor değildi.

Bu insanlardan ne beklenebileceğini biliyordu artık. Halifeye damat olmuş galip general Enver için seve seve dövüşürlerdi. Ama iyi para ödenmesi, tehlikenin de büyük olmaması koşuluyla (İngiltere'ye karşı savaşmak gerekirse, biraz daha düşünürlerdi). Turan adına mı? Olsun. İslamlık yeterdi. Öte yandan, babam kimi yerlerde birazcık iz bırakabiliyorsa, Abdülhamid'in eski İslamcı ajanları nedeniyle bırakıyordu. Dağlarının çıplaklığı, ak gökyüzünün görkemli titreşimi arasında, yıkıntılar içinde

uyuklayan bu halkı ayakta tutan tek iskelet kemikleşmiş bir İslamlıktı.

Rusya bozkırlarının Türkmenleri ve Özbekleri kalıyordu geriye. Onların yanıtları da aynı olacaktı, (yanılıp da) kurtulma zamanının geldiğine inanıyorlarsa, o başka.

Enver için, Turan zorunluydu, olmaması söz konusu olamazdı: babamın bir raporu bile hiçbir şeyi değiştiremeyecekti bu konuda: babam, Turan'ı görmemişse, kör olduğu için görmemişti. Ama hem yaradılışından hem de romansılığından geldiği için, dürüstlüğü daha da büyüktü. Bir yıkıma doğru gittiğinden kuşkusu yoktu, ancak, ta içinden, Enver'i belki de inandırabileceğini umuyordu. Döneceğini bildirdi yalnız: kendi inandırma gücüne, yazılı raporlara güvendiğinden daha çok güveniyordu, bir de, üzerine aldığı göreve inancını yitirir yitirmez, hastalık kendisini altetmişti. Bir ay da Rus sınırına ve Buhara'ya yollanmış ulakların dönmesini bekledi, en sonunda Hindu evlerini pembe topaçlara dönüştüren bir ateş içinde Peşaver'e vardı, Karaşi'de bir yük gemisi buldu, hiçbir iskelede gemiden ayrılamadı.

Niyeti Reichbach'ta ya da Strasbourg'ta bir klinikte birkaç hafta kalmak, oradan İstanbul'a gitmekti.

Gemi Süveyş'e geldiği zaman, Enver Caffe'deydi: sabırsız ve kaygılıydı, babama telgraf çekti, Port-Sait iskelesine, onunla görüşmeye geldi.

Konuşma uzun sürdü. Enver bir kumarcıydı: babam kozunu elinden alıyor, general de bundan dolayı kendisine kızıyordu, ama karşısındakinin yanıldığını düşündüğü ölçüde değil, yanılmamasından korktuğu ölçüde. Enver o güne dek kendisine görülmedik bir biçimde yar-

dımcı olan talihine körü körüne inanıyordu; engelleri aşmak, ne pahasına olursa olsun göz kırpmadan ileriye yürümek, değerinin kaynağının ta kendisini oluşturuyordu şimdi.

"Makedonya'da ayaklanmayı başlattığımız zaman kaç kişiydik, biliyor musunuz? Üç yüz!.. Turan daha kendi kendinin bilincinde değilse, bize ona bu bilinci vermek düşer!"

Tüm konuşma boyunca, hastalık yüzünden iyi düşünemediğini çıtlatmıştı babama, hele o bir inansın, kendisi, Enver de inanabilirdi.

Babam, generalin umuduna tutacak bir dal uzatarak:

"Başka bir yardımcınızı yollayın" demişti. Bu tartışma boş görünüyordu ona. Gazne'de ağır biçimde hastalanınca, benliğini öylesine kaptırdığı yanlışlık konusunda kesin kararını vermişti; ama sağlığı geri döndükçe, kin de geliyordu: kendi kendisi değildi sanki onu yanıltan; kendi yazgısını yadsıyan bu budala, bu yalancı Orta Asya'ydı. Ve inançlarını paylaştığı herkesti.

"Önce bir Müslümanı yollamalıydım" demişti Enver.

Sevecenlikle ayrılmıştı babamdan, her şeyden önce hastalığına üzülüyordu; ama babam, aralarında köklü bir şeyin yıkıldığını seziyordu.

Marsilya'ya –Acem sakalı kazınmış olarak– geldiği zaman iyileşmemiş de olsa ayaktaydı.

* * *

Çıkış işlemleri akşamın altısında bitmişti ancak; Strasbourg ekspresi sabaha kalkacaktı. Babam bir arabaya binip Vieux-Port'da bir otele gitmişti. Avrupa'dan ayrılalı altı yıl oluyordu.

Mutlu ve şimdiden mavi bir toz içinde, dost kalmış evlerin önünde, panamalar, kanotiyeler, küçük kareli pantalonlar ve olağanüstü kadın görüntüleri geçip duruyordu. Büro ve atölyeler boşalmamıştı daha; sokakta erkekten çok kadın vardı.

Babamın belleğinde kabarık kollar, yüksek yakalar, kloş etekler kalmıştı; işlemelerden, muslinlerden yapılmış o geniş giysilerin yerini bedeni iyice belli eden, açık yakalı "odalisque"ler almıştı, sıkışmış ayaklar, Çinli kadınların sakat ayakları gibi gidiyordu. Şimdi iyice şıklaşan –Canebière'e geliyordu– bu kalabalıkta tek bakış yoktu: geniş şapkaların yerini basık tokyeler almış, tüm gözleri saklıyordu. Hiçbir Asyalı kadın şapka giymezdi. Karnaval kılıklarına bürünmüş bu kadınların açıklığı karşısında, gözüne ilişen her yüz bir deli yüzüymüş gibi bulanık bir izlenim uyanıyordu babamda.

Odasına çıkınca, sıkıntısını gidermek için keseyle yıkanmaya başladı; kapalı pancurlar ardında açık pencereden Canebière'in yaz patırtısı, gazete satıcılarının bağırtıları, tramvayların madensi gürültüsü — bir de valse ve çigan romansına benzeyen, dolambaçlı bir yürüyüşe çıkmış bir dinsel alayın ilahileri gibi, her zaman yeni baştan başlayıp her zaman havada kalan bilinmedik havalar geliyordu: tangoyu hiç işitmemişti daha.

Aceleyle giyiniyordu. Avrupa'ya dönünce ilk bulmak istediği şeyi Afganistan'da kaç kez düşleyip durmuştu! Tren dumanlarının, güneş altında asfaltın, akşamüstü kahvelerin kokusu, bacalar üzerinde kül rengi gök, banyolar! Orta Asya'da uyumakla ya da develerle, Afgan atlarıyla yol almakla geçen birkaç aydan sonra, afişlerle alacabulaca ağaç bölmelerini ya da tablo satıcılarını gös-

teren Hollanda tuvallerinde olduğu gibi tavanlarına dek resim kaplı, gezmekle bitmez müzelerin düşünü kuruyordu. Ama merdivenlerden nerdeyse koşarak inip görmeye gittiği şeyler: mağaza vitrinleri hiç usuna gelmemişti.

Kimileri eskiden bildiği gibiydi: eczaneler, kasap, bakkal dükkânları, meyve ve sebze satıcıları (ama et ne kırmızı, şeftaliler ne ufak, ne soluktu!). Başkaları birkaç dakika şaşırtıyordu onu: pedikürcü, saatçi, ortopedist, çiçekçi, korseci vitrinleri, bir berber dükkânının vitrininde hiç görülmedik bir yazı vardı: "takma topuzlar". Büyük aynalarda kendilerine bakan kadınlar yansıyordu. Babamın şimdi bunları inceleyecek zamanı vardı, kalçalarının çıkıklığı, Avrupa'da hiç görmediği, Asya'nınsa hiç mi hiç bilmediği bedene sımsıkı oturan bu giysilerin açıklığı şaşırtmıştı onu. Gene de, Müslüman peçesinin yokluğu, yüzlerin belirmesi, Avrupa'ya sızılı bir arılık veriyordu. Bu yüzlere damgasını basan, çıplaklık değildi, çalışma, kaygı, kahkahaydı — yaşamdı peçesiz.

"...en basit şeyler, sokaklar, köpekler..." Kulaklarında bu tümcenin fısıltısı ne zaman dinecekti? Fransız gazeteleri o zamanlar "otomobilli haydutlar" denilen anarşistlerin yargılanmalarını anlatıp duruyorlardı; bunlardan biri, hekimlerin sorularını "Öldürülen bireyin hiç önemi yoktur! Ama, sonra, beklenmedik bir şey olur: her şey değişmiştir, en basit şeyler, örneğin sokaklar, köpekler..." diye yanıtlamıştı.

Dökülen kan, yaşamamızı sağlayan o çok güçlü dalgınlık dakikasını dağıtacak oranda zorluydu; babam da varlığın en derinlerinden gelen bir şaşkınlığı duymaktaydı. Bulduklarından çok, yeniden buldukları — Vieux-

Port akşamında bastonlarıyla, bıyıklı mankenleriyle, tangoları ve savaş gemileriyle çevresinde uğuldayan o eski dost ırk yaratmıştı bu şaşkınlığı.

Hiçliğin ya da sonsuzluğun bir kıyısına atılmış, onun bulanık akışını izliyordu — ilk Baktir[2] ve Babil hanedanlarının sokaklarında, Sessizlik Kuleleri'nin[3] diplerinde uzanan vahalarla, unutulmuş bunalımları, yitmiş öyküleriyle birlikte göçüp gitmiş kişiler kadar uzaktı bu akıştan. Çalgılar ve sıcak ekmek kokuları içinde, ev kadınları, kollarında birer file, aceleyle gidiyorlardı; bir yolcu gemisinin düdüğü sesleniyordu; takkeli bir çırak, boş ve dar bir dükkânın içinde, sırtında bir mankenle ilerliyordu — yeryüzünde, Hıristiyan çağının ikinci bin yılının sonlarına doğru...

Bir zamanlar da coşkun bir ilk günah-çıkartma beklemişti, bir gün önceki günah-çıkartmada unutulmuş bir günahla suçlamak istiyordu kendini, elinde ayin ekmeğiyle giden Reichbach papazının yolunu kesmişti bu yüzden ("— Bir şey değil, Vincent'cık: üç pişmanlıkla üç Ave yeter..."); altüst oluş yerine bula bula onun bekleyişini bulmuştu. O zaman olduğu gibi bu akşam da özgür olduğunu duyuyordu, bırakmadan farksız gibi görünen, acı bir özgürlükle özgür.

Reichbach'a dönüşünden beş gün sonra, babası kendini öldürüyordu. Kendisini bir daha görmek ya da son isteklerinin yerine getirileceğinden emin olmak için dönmesini beklemişti sanki.

---

[2] Eskil Baktriyan'ın başkenti. Bugün Balş (Afganistan).

[3] Cesetlerin akbabalara sunulduğu zerdüştçül ölü yapılan Malraux İran'da Yezd kentinin kulelerini görmüştü.

II

1

Altenburg kitaplığı hayranlık vericiydi. Bir ara sütun Roman kemerlerini karanlıkta çok yukarılara çıkarıyor, kitap rafları bu karanlıkta siliniyordu, çünkü salon gözlere denk gelen bir yüksekliğe yerleştirilmiş elektrik lambaları ile aydınlatılmaktaydı. Gece çok geniş bir pencerenin içinden geliyordu. Şurda burda birçok gotik heykel, Tolstoy'un ve Nietzsche'nin fotoğrafları, içinde Nietzsche'nin Walter Amca'ya yazdığı mektuplar, Montaigne'in bir portresi, Pascal ve Beethoven'in maskları (aileden olan beyler, diye düşünmüştü babam) bulunan bir vitrin. Geniş bir girinti içinde, çevresi özellikle boşaltılmış, mutfak masası görünüşlü bir yazı masasının arkasında amcası kendisini bekliyordu; masa bir basamak yüksekliğinde bir peykenin üzerindeydi. Böylelikle Walter Amca karşısındakine yukarıdan bakabiliyordu: II. Philippe de böyle kibirlicesine yoksul bir hücrede, Escurial'in kocaman salonunu küçümserdi.[1]

Tren durduğunda, peronda Walter'i görmüştü babam: kendisini tanımasa da koltuk değneklerini tanıyordu. İki öğrencisi vardı yanında, dimdikti, sakatlığının süsü durumuna soktuğu, görülmedik kımıltısızlık içinde, babamın yaklaşmasını izliyordu. Dizlerini saklayan ve Byron'un

[1] *Escurial* ya da *Escorial*, II. Philippe'in İspanya'da Madrid'in kuzeybatısında yaptırttığı görkemli saray ve manastır. (Çev. n.)

paltolarını andıran hafif, kolsuz paltosunun altında, dik yakası, ufacık, kara kravatı seçilir olmuştu; Michel-Ange'ımsı –uzun bir üniversite yaşamının sonuna gelmiş bir Michel-Ange– basık burnu üzerinde altın çerçeveli bir gözlük vardı. Çok seçkin bir "hoş geldiniz"in hemen ardından:

"Sabah sekizde kalkılır" tümcesi gelmişti.

İşin tuhafı, yaya çıkmışlardı yola. Öğrenciler arkadan geliyordu; kötü yaz yelinin kara bir bulut tiftiğini sürükleyip durduğu gökyüzünün altında, görkemli göknar dizileri, atların nal sesleri, arkadan gelen arabanın boğuk gıcırtısı, kauçuklu koltuk değneklerinin sessiz yürüyüşüne uyuyordu. En sonunda, dört yüz metre ilerilerinde, vadinin koyu çizgilerinin yöneldiği manastır görünmüştü, katı ve ağır bir güzelliği vardı. Walter Berger, sol koltuk değneğine yaslanarak sağ kolunu ileriye uzatmıştı:

"İşte" demiş, sonra, alçakgönüllülükle: "Bir ambar, basit bir ambar" diye eklemişti.

"Şato nasıl olur ki!" diye düşünüyordu babam.

Walter, her türlü yanıtı küçümseyerek:

"Bir ambar" diye yinelemişti. En sonunda arabaya binmişlerdi.

Walter ancak aydınlanmış portrelere, gölgedeki kitap dizilerine bakıyordu, bu düşünce manastırının babamı tanrısal huzura kavuşturacağını umuyordu sanki. Işık, yüzünü aşağıdan aydınlatıyor, bitmemiş heykel niteliğini daha bir belirginleştiriyordu. Gözlüğünü çıkarmıştı, böylece, aşağıdan yayılan ışık, çukurları, çıkıntıları belirleyerek ölmüş kardeşinin yüzünü çıkarıyordu ortaya. On beş yıllık küskünlükten sonra, büyükbabam vasiyetlerini yerine getirsin diye bu adamı seçmişti işte — babamın Tür-

kiye'deki rolünden söz eden dergileri de bu adama yollamak için satın almıştı.

Walter bir onur bağışlar gibi, ama coşkudan da pek yoksun olmayan bir sesle:

"Dietrich'i severdim" demişti.

Bakışında da, sesinde de uzaklığa benzer bir şeyler vardı, sözleriyle bağlanmaktan korkuyordu sanki ya da sanki söyleyeceği şey onu daldığı düşünceden uzaklaştıracaktı. Oysa soru soruyordu:

"Bana anlattıklarına göre, veronalin etkisiz kalabileceğini düşünerek bir başka zehir hazırlamış?"

"Başucundaki masada, küçük bir striknin şişesi vardı. Ayrıca tabanca da emniyeti açık olarak yastığın altındaydı."

Bunca yıl boyunca, her hafta, aynı saatte, kilisenin dışında, aynı yerde, ayakta...

Walter bir tümceye başlayacak gibi olmuş, susmuş, ama en sonunda kararını vermişti:

"Dietrich'i bu... kazaya yöneltmiş olabilecek... nedenler konusunda beni aydınlatabilir misiniz? Aydınlatmak diyorum yalnız."

"Hayır."

"Hattâ tam tersine desem daha iyi olur. Ölümünden iki gün önce, akşam yemeğini birlikte yedik; bir rastlantı sonucu, Napoléon'dan söz ettik. Biraz alaylı bir havayla şunu sordu: 'Bir yaşam seçebilseydin, hangisini seçerdin?' — Ya sen?' dedim. Epeyce düşündü, sonra birdenbire, ciddi ciddi 'Vallahi, dedi, *ne olursa olsun*, yeniden bir başka yaşam sürecek olsaydım, Dietrich Berger'nin yaşamından başka bir yaşam istemezdim...'"

Walter, alçak sesle:

"Ben de Dietrich Berger'nin yaşamından başka bir yaşam istemezdim" diye yineledi.

"Olabilir, insan, yaşamdan koptuktan sonra bile, derinden derine –bağnazca– kendi kendine bağlanabilir."

Yağmurlu akşam tavukların budalaca çığlıklarını getirdi dışarıdan, Walter, bir şey sormak istercesine, elini babama doğru uzattı:

"Peki, düşünmüyor musunuz ki, ertesi gün, bir olay..."

"İntihar 'ne olursa olsun'un içindeydi."

"Gene de, hiçbir şey sezinlemediniz mi? ('Sezinlemek'ten söz ediyorum yalnız)."

Sezinlemek diyordu; yalnızca sezinlemek, değil mi ya; sezinlemek, başka bir şey değil.

"İntihardan söz edenlerin kendilerini öldüremeyeceklerine inanırdım."

Babam, acı acı "Kısacık başarımdan en çok sevinç, en çok gurur duyan adam" diye düşünüyordu...

Walter, dudaklarının kımıltısızlığı basık ışıkta daha da belirginleşmiş bir durumda, bir anıdan söz eder gibi:

"Ama daha önce sık sık karşılaşmışsak, bazı bazı sezinleriz ölümü" diye mırıldanmıştı.

"Sevdiğim bir insanın ölümünü görmemiştim hiç."

"Ama Balkanlar... o ateş, o çalkantı..."

"Ben Orta Asya'dan geliyorum. Müslümanların yaşamı evrenin yazgısında bir rastlantıdır: hiç intihar etmezler. Trablus'ta nicelerinin öldüğünü gördüm, orası öyle. Ama öldüğünü gördüklerim dostlarım değildi."

Dışarıda, damlalar, iğ ağaçlarının düz yaprakları üzerinde kâğıt üzerinde hışırdar gibi hışırdıyordu; oralarda bir oluktan düşen daha ağır bir damla düzenli aralıklarla çınlıyordu.

Walter, alçak sesle:

"Çocukken ölümden çok korkardım" demişti. "Beni ölüme yaklaştıran her yıl ona karşı ilgisizliğe de yaklaştırdı. 'Ömrün gecesi lambasını da getirir.' Yanılmıyorsam, Joubert söylemişti bunu."

Babam yanıt vermemişti. Walter'in yalan söylediğinden kuşkusu yoktu; bunalımın iyice yaklaştığını seziyordu.

"Dietrich neden dinsel törenle gömülmek istedi?" diye sormuştu Walter. "Garip şey. 'Garip' diyorum yalnız... intiharla da pek bağdaşmıyor... Kilisenin intiharla ölenlerin din uyarınca gömülmelerine ancak... sorumsuzluklarını benimsediği ölçüde izin verdiğini bilmez değildi."

Kardeşini ölüme götürmüş olan kararı kıskanır gibiydi. Aynı zamanda da gurur duyuyordu bundan.

"Sorumsuzluk ona göre bir şey değildi. Ama, ne de olsa, Kilise'yi yadsıyordu, dinsel törenleri değil."

Babam duralamış, sonra gene konuşmasını sürdürmüştü:

"Sanırım, olup bitenler fazlasıyla acıydı. Vasiyetname kapalıydı, biliyorsunuz. 'Kesin istediğim din uyarınca gömülmektir' tümcesi ayrı bir kâğıda yazılmıştı, bu kâğıt da strikninin bulunduğu başucu masasındaydı; ama yazı ilkin '*Kesin isteğim din uyarınca gömülmemektir*'di. Olumsuzluk eki sonradan karalanmıştı, kaç kez yeniden düzeltilmişti. Kâğıdı yırtıp yeniden yazacak gücü kalmamıştı anlaşılan."

"Korku..." diye esinlemişti Walter.

"Ya da başkaldırının sonu: alçakgönüllülük."

"Belli mi olur? Öz bakımından, insan gizlediği şeydir."

Walter omuz silkmiş, yaşlı adam ellerini birbirine yak-

laştırmış, kumdan köfte yapmak isteyen çocuklar gibi:

"Zavallı bir gizler yığını" demişti.

Babam kaba denilebilecek bir sesle:

"İnsan yaptığı şeydir!" diye yanıtlamıştı. Yaradılışı gereği, kurşun-atımı-uçuş diyebileceği gibi, giz-ruhbilim dediği şey, sinirine dokunurdu. Büyükbabamın intiharının bir "neden"i varsayılırsa, bu neden en sıradan ya da en acı giz bile olsa, striknin ve tabanca ölçüsünde — ölümü, yaşamına benzeyen bir ölümü *seçme* kararı ölçüsünde anlamlı değildi.

Babam daha ölçülü bir sesle yeniden başlamıştı:

"Giz düzeyinde, insanlar biraz fazla kolay eşit olur birbirine."

"Evet, siz, yanılmıyorsam, eylem adamı dediklerindensiniz."

"Sizin deyiminizle, insanın öz açısından gizlerinin ötesinde olduğunu eylem öğretmedi bana."

Ölü odası, hastaneden cesedi götürmeye gelen adamların altüst ettikleri, sonra Jeanne'ın korka korka şöyle bir düzelttiği yatak gözlerinin önüne geliyordu, uyuyanların bıraktığı çukura benzeyen çukuru hep duruyor, ışık da hâlâ yanıyordu, sanki hiç kimse –kendisi bile– perdeleri çekip ölümü kovmayı göze alamamıştı. Aralık dolapta, küçük bir yıldönümü çamı vardı, üzerinde ufak ufak bir sürü mum... Gece masasının üstüne bir kül tablası konulmuştu: üç izmarit duruyordu içinde: büyükbabam ya veronali almadan ya da uyumadan önce sigara içmişti. Kül tablasının kıyısında bir karınca koşuyordu. Yolunu dosdoğru izlemiş, oraya bırakılan tabancanın üzerine tırmanmıştı. Uzaklarda bir otomobilin korna sesiyle sokaktaki bir atlı arabanın gürültüsü bir yana, babam hâlâ durmamış olan yolculuk saatinin ilgisiz tıkırtısını duyu-

yordu yalnız. Tüm yeryüzünde, gizlemli insan özgürlüğünün aşağısında, bu tıkırtı gibi makinemsi ve canlı böcek toplulukları sınıfı uzanmaktaydı. Ölüm şuradaydı işte, perdelerin ardında gün kendini belli etmeye başlayınca ampullerin kuşku verici aydınlığı ve cesetleri götürenlerin bıraktığı fark edilmez izle birlikte; canlıların tarafından otomobil kornasının sürekli gürültüsü, uzaklaşan atın nal sesleri, sabah kuşlarının çığlıkları, insan sesleri geliyordu — boğuk, yabancı. Bu saatte, Kabil'e, Semerkand'a doğru, eşek kervanları yol alır, ayak ve yürek vuruşları Müslüman sıkıntısında eriyip giderdi.

İnsan serüveni, yeryüzü. Bütün bunlar, babasının sona eren yazgısı gibi, başka türlü de olabilirdi. İçini yavaş yavaş bilinmedik bir duygunun sardığını duyuyordu, Asya'nın gececil kutsal tepelerinde, çevresinde, sessizlik içinde, küçük huhu kuşları yumuşak kanatlarını çırparken de kutsal varlığı gene bu duruma getirmişti onu. Hafiften bir sigara ve absent kokusu içinde gölgelerin kaymasını izlediği sırada, Avrupa'nın kendisine öylesine yabancı olduğu, zamandan sıyrılıp uzak bir geçmişin bir saatinin, alışılmamış bir olay oluşturarak ağır ağır kayıp gidişine bakar gibi baktığı o Marsilya gecesinin bunalımlı özgürlüğü çok daha derindi. Böylece, tüm yaşamın bir aykırılığa büründüğünü duyuyordu şimdi; sonra birdenbire kurtuluvermişti bundan — anlaşılmaz bir biçimde yabancıydı yeryüzüne, yeryüzü şaşırtıyordu onu, yeniden bulduğu ırkının insanlarının yeşil saat[2] içinde kaydıkları sokağın da şaşırttığı gibi...

En sonunda çekmişti perdeleri. Geniş demir kapının

[2] "Yeşil saat", "Coffret de santral" (1873) adlı şiirinde, Charles Cros için, ikindiüzeri, absent içme saatidir.

klasik kıvrımlarının ötesinde, yapraklar yaz başının canlı yeşilliğindeydi; biraz daha aşağıda, nerdeyse kara köknar dizilerine dek, koyu yapraklar başlıyordu. Tüm bu bitkileri mor olarak düşündüğünü ayrımsadı.

Bir insan yazgısı olarak tüm yaşam bir serüvendi. Çocukluğunda, gözleri iyice yoruluncaya dek, burçlar ardından gittikçe daha küçük yıldızlara baktığı gibi, bu beylik görünümün uçsuz bucaksız çeşitliliğine bakıyor, uyanan Reichbach'ın uzun fısıltısını dinliyordu. Sabah güneşinin altında aceleyle geçen, yapraklar gibi benzeşen, yapraklar gibi birbirinden ayrılan insanların basit varlığından, bütün bütün de ölümden, arkasında pusu kurmuş ölümden gelmeyen bir giz fışkırır gibiydi, ölümden çok, yaşama özgü bir giz — insan ölümsüz bile olsa acılığından hiçbir şey yitirmeyecek olan bir giz.

"Bu duyguyu bilirim" demişti Walter. "Yaşlanınca gene duyacakmışım gibime gelir bazı bazı..."

Babam, "yaşlanınca" diyen bu yetmiş beşlik adama bakıyordu... Walter gözlerini gözlerine dikti, elini kaldırdı:

"Bir zamanlar, şeyler... Türkler arasında, derslerinizden birini dostum Friedrich Nietzsche'ye ayırdığınızı duydum. Çıldırdığını öğrendiğimde Torino'daydım — Torino'da, rastlantı sonucu. Kendisini görmemiştim: yeni geliyordum. Overbeck[3] durumu öğrenmiş. Bâle'den gelip gökten düşer gibi evime düşmüştü. Hastayı acele götürecekti, ama bilet parası bile yoktu. Her zamanki gibi!

[3] Franz Overbeck (1837-1905), Bâle Üniversitesi'nde tanrıbilim profesörü. Burada meslektaşı Nietzsche ile dost olmuştu. 9 Ocak 1889'da tarihçi Burckhardt'ın uyarmasıyla Torino'ya gitmişti.

Nietzsche'nin... yüzünü bilirsiniz (Walter arkasındaki portreyi gösterdi); ama fotoğraflarında bakışı belli olmaz: şu... umacı bıyıklarına karşın, kadınsı bir yumuşaklığı vardı. Bu bakış artık yoktu."

Başı hep kımıltısız, sesi kısıktı — sanki babam için değil de karanlıktaki kitaplar ve ünlü fotoğraflar için konuşuyordu, sanki hiç kimse onu tümüyle anlamayı hak etmemişti; ya da sanki (babamın izlenimi onu dinlerken belirleniyordu) söyleyeceklerini anlayabilecek kimselerin hepsi de başka bir zamanın insanlarıydı, sanki bugün hiç kimse onu anlamaya yanaşmazdı da kibarlığından, yorgunluğundan ya da sırf görev gereği konuşuyordu. Altına peyke konularak yükseltilmiş küçük yazı masasının gururlu alçakgönüllülüğü vardı her şeyinde.

"Overbeck, çıldırmış gibi, 'Friedrich!' diye bağırdığı zaman, zavallıcık kucaklamıştı onu, hemen sonra da dalgın bir sesle 'Friedrich Nietzsche'yi bilir misiniz?' diye sormuştu. Overbeck beceriksizce elini uzatıyordu. 'Ben mi? Hayır, ben amma da budalayım...'"

Walter'in hep havada duran eli Overbeck'in eline öykünüyordu. Babam hiçbir yazarı Nietzsche kadar sevmezdi. Söylediklerinden dolayı değil, onda bulduğu benzersiz düşünce soyluluğundan dolayı. Huzursuz büyülenmiş, dinliyordu.

"Sonra Friedrich kendisi için hazırlanan törenlerden söz etmeye başlamıştı. Her neyse, getirmiştik onu. Bereket versin, Overbeck'in bir dostuna rastlamıştık, bir şey... bir dişçiydi bu adam, delilere de alışkındı. Üzerimde fazla param yoktu, biletlerimizi üçüncü mevki almıştık, ne yaparsınız! O zamanlar Torino'yla Bâle arası bayağı uzun sürerdi. Tren nerdeyse tümüyle yoksullarla, İtalyan işçi-

lerle doluydu. Ev sahipleri Friedrich'e şiddetli nöbetler geldiğini saklamamışlardı. En sonunda, üç yer bulduk. Ben koridorda, ayakta kaldım, Overbeck, Friedrich'in soluna oturdu; Miescher, yani dişçi de sağına; yanda bir köylü kadın vardı. Overbeck'e benziyordu, aynı büyükanne suratı... Sepetinden bir tavuk durmamacasına başını çıkarıyor, kadın geri sokuyordu. Sinir bozucu bir şeydi — 'sinir bozucu' diyorum. Hele bir... hasta için... tatsız bir olay bekliyordum."

"Tren o zamanlar yeni bitirilmiş olan Saint-Gothard tüneline girdi, o zaman otuz beş dakika sürüyordu –otuz beş dakika– vagonlarda da ışık yoktu, hiç değilse üçüncü mevkilerde. Karanlıkta sallanıp durmak, kurum kokusu, yolculuk hiç bitmeyecekmiş gibi bir duygu... Trenin gürültüsüne karşın, tavuğun kamışa indirdiği gaga seslerini duyuyor, bekliyordum. Bu karanlıkta bir nöbet geliverirse ne yapardık?"

Hafifçe kıpırdayan dudakları bir yana, yüzü bu tiyatro ışığında hep kımıltısızdı; ama, tuğlalardan dökülen damlalarla noktalanan sesinin içinde, kimi acımalarda öç adına ne bulunursa, hepsi birden uğuldamaktaydı.

"Sonra, birdenbire –Friedrich'in yazılarının çoğunun o zamanlar daha yayımlanmamış olduğunu bilmez değilsiniz– karanlıkta, dingillerin gürültüsü arasından bir ses yükselmeye başladı. Friedrich şarkı söylüyordu –hep kekeleyerek konuşan Friedrich kusursuz bir sesle söylüyordu– bilmediğimiz bir şiir söylüyordu; son şiiriydi bu, *Venedik*'ti. Friedrich'in müziğini pek sevmem. Çok sıradandır. Ama bu şarkı... doğrusu ya, ulu bir şeydi.

Tünelden çıkmamızdan çok önce bitirmişti. Karanlıktan çıktığımız zaman, her şey önceki gibiydi. Önceki gi-

bi... Aynı yoksul vagon. Aynı köylü kadın, tavuk, işçiler, o dişçi. Sonra biz — sonra o, şaşkın. Sözünü ettiğimiz gizlemi hiçbir zaman böylesine duymadım. Bütün bunlar öylesine... apansız ki... Friedrich bir cesetten daha kaygı vericiydi. Yaşam bu — yalnızca "yaşam" diyorum. Çok garip bir... olay oluyordu: şarkı onun kadar güçlüydü. Bir şey bulmuştum. Önemli bir şey Pascal'ın zındanında, insanlar kendi benliklerinden, hak edenleri bir bakıma ölümsüzlükle saran bir yanıt çıkarmayı başarmışlardır. Ve bu vagonda da..."

İlk kez fazlaca geniş bir devinimde bulundu, eliyle değil de yumruğuyla, bir kara tahtayı siler gibi.

"Ve bu vagonda, sonra da arada sırada –yalnız 'arada sırada' diyorum...– bana öyle geldi ki yıldızlı gök bizim zavallı yazgılarımızı nasıl silmişse, insan da yıldızlı göğün binlerce yılını silmiştir."

Babama bakmıyordu artık, görünüşte dalgın olan beklenmedik, güzel konuşması, kendi konuşmasına benzediği için daha bir şaşırtıyordu babamı. Hiç görmemişti Walter'i, çocukluğunda bile; bu kısacık tümceler, bu birbirine girmiş, içgüdüsel imgeler Dietrich Berger'ye her zaman yabancıydı. Ama Walter, daha şimdiden, babamın üzerinden görünmez bir dinleyiciye yönelen o garip küçümseme havasına yeniden kavuşmuştu.

"Mutlu âşıklar –böyle derler, değil mi?– aşkı ölümün karşıtı olarak düşünürler. Ama, biliyorum ki, kimi yapıtlar ölülerimize, yıldızlı göğe, tarihe daldığımız zaman tutulduğumuz baş dönmesi karşısında sapasağlam kalır. Bunlardan birkaçı var burada. Hayır, bu gotikler değil; siz... Akropolis müzesindeki genç adam başını bilir misiniz? Bir insan yüzünü, yalnızca bir insan yüzünü belirle-

miş ilk heykel; devlerden... ölümden... tanrılardan kurtulmuş. İnsan da insanı balçıktan çıkarmıştır o gün... Şu fotoğraf, arkanızdaki. Onu uzun süre mikroskop kullandıktan sonra incelediğim oldu... Maddenin gizlemi ona erişemez."

Gittikçe incelen yağmurun yapraklar üzerindeki kırışıklıkları açılan yanık kâğıt gürültüsüne benzeyen, hafif ve uçsuz bucaksız hışırtısı geliyordu dışarıdan; iri damla oluşmasını, bir su birikintisine düşerek çınlamasını sürdürüyordu. Walter'in sesi daha da güçlendi:

"En büyük gizlem böyle gelişigüzel madde ve yıldız yığınları içine gelişigüzel atılmış olmamız değil; bu zındanda, kendi kendimizden, hiçliğimizi yadsıtacak ölçüde güçlü görüntüler çıkarmamız."

Bir çatı penceresinden, ormanın sessizliğinin hışırtısıyla birlikte hâlâ sıcak gecede sırılsıklam ağaçların, mantarların kokusu geliyor, karanlığa gömülmüş kitaplığın tozlu cilt kokusuna karışıyordu. Babamın kafasında, Nietzsche'nin madensel tekerlek gürültüleri üzerinde yükselen şarkısı, perdeleri çekilmiş odada ölümü bekleyen Reichbach'lı yaşlı adam, ölüm yemeği, kendilerine yaklaşanlara cesetlerin zorla kabul ettirdikleri karikatür, — insan sırtlarında taşınan tabutun kulplarının madensi sesi birbirine karışmaktaydı... Walter'in söz ettiği şu ayrıcalık, insanın yıldızlı gök karşısında acı karşısında olduğundan daha güçlü olması! Bu yüz sevilen bir yüz olmasa, ölmüş bir insanın yüzünü de alt ederdi belki. Walter'e göre, kımıltısız yüzünü ta karanlığın derinliklerine dek çevreleyen bu yapıtları beslemek için doğmuş, "zavallı bir giz yığını"ndan başka bir şey değildi insan; babama göreyse, tüm o yıldızlı gökyüzü parıltısız, çoğu za-

man da acılı bir yaşamın sonunda, tüm varlığını ölüm isteği sarmış bir insana "başka bir yaşam seçecek olsam, kendi yaşamımı seçerdim..." dedirten duygunun içine kapatılmıştı.

Walter parmaklarını sinirli sinirli ellerinin altındaki kitaba vuruyordu. Babamın gözlerinin önünde intiharın ancak iç burkan bir huzurla, kırışıkların silinmişliğiyle, ölümün bunaltıcı gençliğiyle işlendiği yüz beliriyordu... Ve önünde duran, nerdeyse ona eş denilebilecek yüze, koyu gölge kesimlerine, kımıltısız cam gözlere, sonra, ışığın tam altında, Walter'in masanın üstündeki titrek ellerine daha güçlü bile olsalar kendininkilerin aynı olan ellere, Reichbach'lı Berger'lerin boztüylü, damarlı, oduncu ellerine bakıyordu.

2

Babam, Walter'den ayrılır ayrılmaz, koridorda akrabası Hermann Müller'le karşılaşmıştı. Bir zamanlar tantanalı aşklarıyla ünlüyken, sonradan şişmanlayan, varlığını batıran (ayrıca da şartist olan) bu "züppe kravatlı, kocamış jigolo" Walter manastırın satın alınması için gerekli parayı bir araya getirdiği zaman kendisine çok yararlı olmuştu; kitaplık yönetmeni kılığında bir kâhya olarak girmişti buraya. Babamı kolundan tutup bir odaya götürmüş, sonra da:

"Walter telgrafını okudu: *Araştırmalarınıza katılma onuru beni çok sevindirdi. Saygı dolu sevgiler*, senin deyişine pek de uygun görünmedi bana" demişti.

Babam, 2 Haziran'da Altenburg'ta olacağım, diye telgraf çekmişti. Söylencesinin yaşamına göre mutlu bir gecikmeye uğradığının bilincine varıyordu (ama ilk kez de olmuyordu bu): kendince yenilmiş olarak dönerken, karşılaştığı insanlara bir yıl önceki başarıları ulaşıyordu.

Her biri için, hayaletimsi, saçma bir Afganistan'dan değil, dirilmekte olan bir Türkiye'den, başını getirene ödül verileceği bildirilmiş bir Trablus'tan geliyordu. Söylencesi karşısına çıkıyordu –romansı dekor, gizli eylem, çıkara, belki de iktidara karşı ilgisizlik– sanki, hastalanıp yavaşlamadan, o hızlı yürüyüşle arkasından koşmuştu bu söylencenin, Trablus'ta olduğundan daha "Bıçak" duran, sertleşmiş yüzü de çok güzel uyuyordu buna. Her-

kesin borç istemek için başına üşüştüğü, batmış bir adama benzediğini duyuyor, biraz huzuru kaçırıyordu.

"Benim Türkiye'de yaptıklarım Walter için de, dostları için de özel bir önem taşımazmış gibi geliyor bana."

"Aydınlar da kadınlar gibidir, cancağızım! Askerler düşlere daldırır bunları: Walter ne Bergson'un bir telgrafını güzelleştirirdi ne de France'ın."

"Ben asker değilim... Bu tartışmaya katılmayı da düşünmüyorum."

"Adam sen de! Kendilerini dinle, bu kadarı yeter!"

"Horgörüden değil! Avrupa kültürü konusu bugünlerde beni en çok ilgilendiren konu. Walter'in Nietzsche'yle bağıntıları nasıldı?"

"Bana kalırsa, tam olarak Nietzsche'nin yanında değil de bu çevrede, ağırbaşlı, bazı bazı da yararlı tıraşçı rolü oynuyordu: zengindi, etkili 'dostları' vardı, bir iş, bir yardım sağlamak için etkisini kullanabiliyordu... Hem cimridir hem de cömert (bir o böyle değil ya...). Onu Bâle'e getirmiş olmakla gurur duyar, ama, böyle durumlarda, kapıcısı da getirebilir insanı... Kendisine Nietzsche'den gelen, kitaplığının övünç kaynağı olan ve hiçbir zaman okuyamayacağın mektuplara gelince, bunların hemen hepsi silme küfürdür, cancağızım."

"Anlaşıldı. Möllberg geldi mi?"

"Dört gün oldu. O da senin gibi geç geldi; kaymaklar gittiler bile... Freud baba korkunç sarıyordu insanı. Buna karşılık, bir ruhçözümleyim çömezinin ağzını kapayıverdiler: düşüncenin doruğunda, Walter'i çözümlemeye kalkmıştı birdenbire! Möllberg'i tanır mısın?"

Möllberg, Mezopotamya'daki görevlerinden sonra, Libya içlerini incelemişti. Babam kendisiyle karşılaşma-

mıştı; ama Trablus'a geldiğinde, Möllberg, çalışmaya yeni başladığı vahalardan birinde savaşın baskınına uğramış, Enver'in danışmanına başvurmuş, babam da Mısır'a gitmesini sağlamıştı. Hermann gülümseyerek duvarları göstermişti:

"Onun odasındasın. Oysa benim zavallı odacağım yağma edilerek eşyalarım şuna buna dağıtılıyor..."

Altenburg'ta bir sürü öncelik sorunu vardı, yaşa ve üne dayanan öncelikler: Renaissance mobilyaları uluslararası ünlüler, Biedermayer konsolları ulusal ünlüler, piçpin dolaplar da çömezler içindi... Hermann'ın şatafatlı odası babamı şaşırtmıştı. Bütün mobilyaların üzerine görülmedik kişiler konulmuştu, kimileri balçıktan, kimileri bronzdandı, fetiş sanmıştı ilkin bunları: Möllberg yapmıştı hepsini, bunları "canavarlarım" diye adlandırıyordu. Bu sözcük pek de uymuyordu onlara. Düşsel hayvanlardı bunlar, kedi yüzlü penguenler, balık kanatlı sincaplar, hortlak kafalı balıklar, maymun bedenli yırtıcı kuşlardı: dörtte üç erimiş bir yağdan oyulmuşlar gibi yumuşak bir biçimleri vardı; hepsinde de sarsıcı bir hüzün seziliyordu, Goya'nın bir zamanlar insan olduklarını anımsar gibi duran canavarlarının hüznü. Hermann'a bakılırsa, kimileri yapılalı otuz yıl olmuştu. Ama hepsi aynı ailedendi, bu uzun hüzün birliğinde kaygı verici bir şeyler vardı. Möllberg adlar vermişti bunlara: Hargnebouzylle, Tristophas, Hilaroblique, Malempeine. Kimileri iyilik, kimileri kötülük getiriciydi. Dostlarına yolluyordu bunlardan.

"Hem de uygun düşen gülümseyişle, cancağızım; ama oyun otuz yıldır sürüp gidiyor, hem de Faribolard adında bir küçük canavar, bir mürekkep lekesinin kılıfkana-

da dönüştürülmesi gibi, toplantı tasarısında çözülmemiş bir sorun gibi, gelişigüzel dökülmez bronza...

"Walter zamanını neyle geçirir, biliyor musun? Bayılırsın! Bütün yıl, kâğıtlar üzerine eğilmiş görürsün onu: toplantının taslağını yapar. Yazmadığı, hiçbir zaman yazamayacağı düşsel bir kitabın 'içindekiler'idir bu taslak. Böylece, bunu konuşmaya zorlar ötekileri...

"Bir de başka bir şeye: kendi sorununa 'katkıları' diye adlandırabileceği şeyi sağlamaya. Tarih yalnızca tarih olduğu sürece, sağlam buluyordu kendini: Tacitus'tan Mommsen'e[1] ya da Michelet'ye, insanoğlu pek değişmedi."

"Daha çok, eylem ve hırs pek değişmedi."

"Evet, cancağızım. Değişen şey kendilerine inanmayanların inandıkları şey öncelikle. Yalnız, herkes büyük yolculuklara çıkabilir oldu, arkasından şu budunbilim çıktı, tarihçilerin kafasını karıştırdı, örneğin bir Romalının kendilerinden bir Çinli kadar farklı olup olmadığını araştırmaya başladılar. Bu adamcıklar 'Barbarlar'ı pek aşmamışlardı, şimdi birden insanların kendilerine şaşırtıcı şeyler sakladığını görüyorlar. *Weltgeist*[2] onlara yerel görünüyor, ama yaşamı yalnızca ermiş Antoine'ın şeytana uyması gibi görmek kafalarını altüst ediyor... Walter, bunun için, budunbilimcileri de çağırmaya başladı.

"Sonra kardeşinin ölümü çıktı. Eski küskünlüklerine karşın, onu sarstı. Belki bir gözdağı gibi... Toplantının adı: Sanatın ölümsüz öğeleri olacaktı. Sonra: İnsanın sürekliliği ve değişimi oldu. Ölümsüzlük iyi gitmiyor...

"Seninle yaya gelmesine şaştın: seni kendi yürüyüşü-

---

1 Alman tarihçi (1817-1903).

2 "Dünyanın tini".

ne uymak zorunda bırakmak için yaptı bunu. Bu toplantı da aynı şey...

"Ötekiler keyfini kaçırıyor elbet. 'Değişim, sanat, filizlenmiş fasulye? Beyler, sanat ve filizlenmiş fasulye filden şu bakımdan ayrılır: fil büyük boy, ağır bir hayvandır vb.' Al sana fil üstüne bir söylev..."

"Öyleyse bu seçkin insanlar ne diye geliyor buraya?"

"Neden başka yere gitsinler ki? Otele de gidiyorlar pekâlâ: burada insanlar daha zeki! Kahveye de gidiyorlar pekâlâ: burada koltuklar daha rahat! Sofra biraz ciddi olsa bile zararsız, üstelik çevre sevimli lokantalarla dolu, alabalıkları bildiğin gibi değil, Rhin şarabını da unutmamalı. Ben duyduğumu söylüyorum. Yalan da atıyorlar kuşkusuz, ne de olsa konuşmak için geliyorlar buraya: düşünürler gevezedir genellikle... Ne olursa olsun, eninde sonunda, konuşmak istedikleri şeyleri konuşuyorlar."

Hermann suçüstü yakalanmış gibi susmuştu. Möllberg odaya giriyordu.

Dazlaktı, çok uzun, çok dikti, tropikal bölgelerde yaşamış, yaşlanmaya yüz tutmuş insanlar şişman olmadıkları zaman nasıl zayıf olurlarsa öyle zayıftı, sivri sivri kulakları vardı, çocuk masallarının hortlaklarına benziyordu. Tepeden tırnağa yeniler giymişti, –yeni dönmüştü Avrupa'ya– katı giysisi nedeniyle askerce bir görünüş almıştı. Ellerinde birer heykelcikle bulduğu babama teşekkür etmişti.

"Görüyorsunuz ya" demişti gülümseyerek, "yapa yapa ben de onlara benzemeye başladım..."

Gerçekten de, gerek burnu gibi çengelimsi Mısır gagalarıyla olsun, gerek hemen her zaman sivri kulaklarıyla, kendisine benziyorlardı. Şöminenin üst yanında, baş-

lıca canavarlardan birinin yanında, Cranach'ın küçük bir av tablosu vardı, çok güzeldi. Babam tabloyu göstererek: "Walter'i kıskanıyorum" demişti.

"Hayır" diye yanıtlamıştı Möllberg. "Bunu ben valizimde getirdim: şu sıralarda, Alman resmine gereksinimim var."

Babam bunda onun pek bilinen ulusçuluğunu sezmişti. Çalışmalarını izlemişti, çünkü Alman bilginlerinin Türkiye'ye bağlı topraklarla ilgili tüm çalışmaları İstanbul elçiliğine yollanırdı. Möllberg toplu olarak hiçbir yapıt yayımlamamıştı daha: budunbilim dergilerine verdiği (ve tarihöncesi konusundaki buluşları nedeniyle Afrika arkeolojisini iyiden iyiye altüst eden) uzun parçalarda, insanın sağlam, hem de son derece tutarlı bir yorumu seziliyordu. Üstün bir bilim adamı olarak görülmesi, kitabının yayımlanmasını geciktirme isteğine bir ağırlık veriyor, bu da kitabın önemini artırıyordu. Kervanını yeniden düzenler düzenlemez Mısır'dan Garamantes topraklarına gelmiş, Büyük Sahra'yı geçmişti. Kimi yollara beş kez baştan başlamak zorunda kalmış, iki yıl sonra, Kongo ve Tanganika'dan geçerek Alman Afrikası'nın doğusuna ulaşmıştı. Babam hep aynı yöntemli ısrarı buluyordu düşüncesinde: bol yinelemeli, dolgun biçemiyle, bulduğu baş döndürücü belgelerle, Hegel'inki gibi engin bir bileşime varacağa benziyordu. Hem de tam uygarlıkların çeşitliliği düşüncesinin şimdiden birçok düşünürü (özellikle de İslam uygarlığı içinde yaşayan babamı) çekmeye başladığı bir evrede, düzen ve birlik tutkunu Möllberg, farklılıklar bakımından en verimli alandan: budunbilimden gerçekten sürekli bir insan kavramını, insan serüveninin yapısını çıkarmaya başlıyordu.

Genel kültüre ve kendisiyle birlikte sürüklediği tutkulara erişince, öğretisinin nasıl bir ilgi göreceğini kestirmek kolaydı, çünkü Alman düşüncesini tarihin tartışma götürmez yorumcusu durumuna getiriyordu; Almanya da, Hegel'den beri, kendisini yazgının belirticisi olarak görmek isteyen herkese karşı, kaygılı ve tutkulu bir minnet duymaktaydı.

Hermann saygıyla:

"'Fetih ve yazgı olarak uygarlık' tamamlandı mı en sonunda?" diye sormuştu.

Möllberg alay eder gibi bakmıştı ona; ama alayında saldırganlığa benzer bir şeyler vardı.

"Yandı."

Hermann şaşırmış, susmuştu.

"Yandı demem, şey... bileşimselidir" diye sürdürmüştü Möllberg. "Yaprakları Büyük Sahra'yla Zengibar arasında, tür tür ağaçların alçak dallarında asılı. Güzel. Töreye göre, yenmiş olan yenilmiş olanın kalıntılarını üzerinde taşır."

Ellerini açmış, bu kin karşısındakilere yönelik olmasa bile, kinle:

"İnanmıştım ki..." diye eklemişti.

Tümcesini yarıda keserek omuz silkmişti:

"Ne yapalım!"

Sonra, gene o bulanık alay havasıyla:

"Bakalım, başkaları neler düşünüyor bu konularda, yarın göreceğiz" demişti.

3

Yaz yağmurunun büyük pencereyi dövüp durmasına karşın, öğle sonu aydınlığı bir cami aklığındaki kirişler altında kitapların sırtlarını parıl parıl parlatıyordu. Babam, çoğunlukla uluslarının izini belli eden, gene de birbirine benzeyen bu öylesine farklı yüzler karşısında, düşünürlerin ne denli bir ırk oluşturduklarını görüyordu. Kont Rabaud'yu dinlediği sırada, gün ışığı ona, dün gölgeye batmış ana duvarın ortasında (hiç kuşkusuz eskiden bir çarmıh bulunan bu yerde) özenle cilalanmış bir gemi provası görüntüsü, deniz betileri içeren cafcaflı ve beceriksiz bir heykel sütun yolluyordu; aşağıda, aynı koyu renk tahtadan gotik biçemde iki ermiş.

"İşte bu da tam Walter'lik bir şey" diye fısıldamıştı Hermann kulağına: "bu odada yalnız ceviz heykeller bulunsun ister..."

Yalnız mırıltıyı duyan Walter, ayıplarcasına bakmıştı ona: Kont Rabaud konuşmasını bitiriyordu.

Mallarmé'ye benzeyeceğim diye tam otuz yıl harcamış, ama sonunda başarmıştı. Sabahları kitaplığın kapı, pencere aralıklarında ya da bahçenin iri köknarları altında, bir giz verir gibi birdenbire alçalıveren güzel sesiyle "En dikkatli araştırmaya, en büyük özenlere karşın, Platon'un müzik, hatta güzellik konusundaki ana düşüncesini hâlâ bilmiyoruz..." dediği görülüyordu.

Aşırı kibarlığı nedeniyle Walter'in oyunlarına ses çıka-

ramayan kont, son açıklamaları beklenen bildirilere, özellikle de Möllberg'inkine bağlamaktaydı; geliştirdiği incelikle bayağı düşünce, o sıralarda pek çok aydının ortak düşüncesiydi:

"...büyük sanatçı, insanın kendi kendine özdeşliğini, bu değişmez özdeşliği kurar, beyler. Orestes ya da Oidipus'un, Prens Hamlet ya da Karamazof Kardeşler'in bir edimini gösterme biçimiyle, uzam ve zaman içinde bizden alabildiğine uzak olan bu yazgıları bize yakın, bize kardeş ve belirtici kılar. İşte böylece bazı insanların ta içlerinde, bize sunmak üzere, bizi uzamdan, zamandan ve ölümden kurtaranı bulmak gibi büyük bir ayrıcalıkları, bir tanrısal payları vardır."

Walter Berger teşekkürlere başlarken (çok teşekkür edilirdi Altenburg'ta), Edme Thirard sözünü yarıda kesmişti. Eski arkadaşları arasında, sevilmeye değeni sevip gerisine süprüntü gözüyle bakan tek insandı belki de.

"Rabaud, dostum, iyi hoş da bütün bunlarda beni rahatsız eden bir şey var. Birtakım insan yasaları benimsiyorsunuz; değişmez bir insan, ölümsüz bir insan düşüncesini benimsiyorsunuz..."

Kont, yumuşak ve derin bir inançla:

"Ölümsüz bir insana inanıyorum, çünkü başyapıtların ölümsüzlüğüne inanırım" demişti.

(— Bir randevuevinde karşılaşmıştık, diye fısıldamıştı Hermann, babamın kulağına; bu duyduğunuz güzel sesiyle ne dese beğenirsiniz? "Sevgili Müller, George Eliot'ın o genç sevgilisinin çok garip ölümü konusunda, gerçeği hiçbir zaman bilemeyeceğiz...")

"Ama başyapıtlar bize ne öğretti?" diyordu Thirard, "Gerçek anlamıyla ne öğrettiler? Oğlum aşağı yukarı on

beş yaşındaydı, hangi konuda bilmiyorum, düşüncesizce, 'İnsanlar böyle tanınamaz!' demiştim. 'Öyle mi? Peki, nasıl tanınır?' diye yanıtlamıştı."

Birkaç saniye hiç kimseden ses çıkmadı.

Bir saattir babamın önünde gelişen düşünce, kültürle bir söyleşimdi yalnız. Bir düşünce hiçbir zaman bir olaydan doğmazdı; başka bir düşünceden doğardı hep. Üstelik, çevresindekilere göre, insan ben değilse de bireydi; ama babam altı yıldır o kadar buyurmak, o kadar inandırmak zorunda kalmıştı ki insanın her şeyden önce başkası olduğunu düşünmemesi olanaksızdı.

"Bu soru beş dakikada yanıtlanabilecek sorulardan değil" diye sürdürmüştü Thirard. "Ne de olsa arılığın gücüyle güçlüydü; diyelim ki siz böyle bir soru karşısındasınız..."

Kalın kaşlarının ardında alaylı bakışını salonda dolaştırmıştı:

"Hadi bakalım, sizlere soruyorum bu soruyu!"

Yüksek camlar üzerinde yağmurun gürültüsüne varıncaya dek, ellerin ve defterlerin uçuşması içinde, genel bir karşı çıkış yükselmişti. Tüm ünlü adlar, Molière, La Rochefoucauld ve Pascal, Hegel ve Goethe, Bacon ve Shakespeare, Cervantes ve ötekiler, yaşamlarını adadıkları şeyi savunan insanların bağnaz tutkusu altında birbirine karışıyordu. Kültür bir dindir. Ama birçokları sıradan insan gizleminin bilincine kliniklerde, doğumevlerinde, ölü odalarında karşılaştıkları biçimiyle varıyorlardı. Artık hafifleyen gürültünün içinden bir ses yükselmişti.

"Ne de olsa edindiğiniz bilgiler..."

"Hayır, tam tersine! Bilgi insanı öğretmez bize; yalnız-

ca bilgili insanı öğretir, bilgili olduğu ölçüde; içebakımın da insanı değil, yalnız kendine bakmak alışkanlığındaki insanı öğrettiği gibi!"

Az önce babamın düşündüklerine pek uzak değildi bunlar.

"Ben çok iyi bir Hıristiyan değilim, diye sürdürüyordu Thirard, ama yürekteki acımanın insanı tanımayı, –evet: tanımayı!– şu çevremizdeki tüm kitaplardan daha iyi sağladığına inanırım. En yüce değer sayılan kültür, ister istemez, rütbeli ama gülünç bilginler yetiştirmekle sonuçlanır, gün gibi ortada, dostlarım: kültürün ereği her zaman yaşamı nitelik olarak kurmak olmuştur denilebilir, gerçek olarak kurmaksa bambaşka şey! Ruhbilime gelince, yaşamı öğretir, ama savaş tabloları general olmayı ve gemi resimleri denize açılmayı nasıl öğretirse, öyle..."

"Ama, sayın Thirard, insanı Platon'dan daha iyi tanıdığımız da besbelli" demişti Kont Rabaud.

"Hıristiyan insanı, elbette! Yunan'a gelince, nerede!"

"Çözümlenen ruhsal durumlar aynı ruhsal durumlar değil artık" demişti Walter: "Kuşku ilkçağda çok ufak bir rol oynardı, bizim aktöreci uygarlığımız bunu bir dünya yapıp çıktı... Ama... ben konudan uzaklaşıyorum..."

Konuşmaları genellikle bu tümceyle biterdi. Taslağını o kadar özenle hazırladığı sorunu anımsatma yollarından biriydi bu, hem de "Ama işin en önemli noktası da burası..." dedirtme yosmalığı ve isteği.

Thirard şaşırmadan, ustalıkla, uzmanca bağladı sözlerini:

"Dikkat edelim: insandan söz ediliyorsa, tanımak istemek birbirinden çok farklı iki anlama gelir: bir yandan, nedenler aramaktır — en iyisi de temel bir neden, onur,

güç isteği, daha ne isterseniz, bu da bir dizgeye, birtakım yasalara götürür. Sonra, öte yandan, İngiliz ve Rus romanının uçsuz bucaksız alanlarında yapılan, bizde ise, Montaigne'in çok tatlı Bordeaux'sundan M. Anatole France'ın hafif şampanyasına varıncaya dek, bir özel çevre tadı taşıyan, bambaşka bir araştırmadır..."

Hiç de ayyaş değildi, ama memleketin yerli ve gizli şaraplarına çok düşkündü. Kont Rabaud'nun George Elliot'ın genç sevgilisinden söz ettiği gibi söz ederdi bunlardan; Beaune Koleji'nden, ders vereceğim diye Montpellier Üniversitesi'ndeki birincil görevi bırakmıştı.

"Bu araştırmaya bağlanmış düşünürlere, diyelim ki *Savaş ve Barış*'ın Tolstoy'una, Stendhal'e, Montaigne'e, belki Meredith'e, hepsinden önce de Dostoyevski'ye, –hangisini isterseniz ona– evet, bunlara: "Peki, insanı tanımak dedikleri nedir?" diye sorulsaydı, hepsi de, alçakgönüllülükle aynı yanıtı verirdi: yaptıkları karşısında şaşırmayacak duruma gelmek. O kadar. Ama çok şey. Yaptıkları karşısında şaşırmayacak duruma gelmek. Olumsuz bir bilgi mi? Evet, ama ötekini gölgede bırakır gibi! Bir dizgeye, bir öğretiye değil, bir alana varıyor, belki de bir ırabilime... bu da çok doğal bir şey, öyle ya, yakınlarımızın gerçekten önemli edimlerini önceden kestiremiyoruz. Önceden kestiremez insan, tanımaz da, yeniden tanır... İnsan konusunda buluş sözcüğünün bir tür kalıp olup çıkması boşuna değil: bir ülkeyi tanımak, oraya gitmiş olmaktır! Tanıdığımız bir adam, beklenmedik bir edimi, aşağı yukarı hemen sonra, önceden bilinen bir şeye bağlanan bir insandır: Mehmed'in gizlem payı, yaptığı önceden bilinmez şeyde olmaktan çok –her şey gizlem olurdu o zaman– beklenmedik eylemini, bu eylem

gerçekleştiği zaman, Mehmed'in bildiğimiz yanına bağlamak olanaksızlığındadır..."

Babam bunu, "Başka bir yaşam yaşayacak olsaydım, Dietrich Berger'nin yaşamından başka yaşam istemezdim" diye anlıyordu...

"Bir dakika, Thirard, bir dakika! Bizleri tümüyle aşan bir veri var burada! Çok önemli! Stendhal, Tolstoy, dikkat! Büyük romancılar karşısında bir hokkabaz oyununa geliyoruz!"

Walter öksürdü, "Atışmak yok!" anlamına gelirdi bu. Öfkelenen adam fazla küçük bir iskemlede çırpınıp duruyordu (Altenburg'ta hiçbir zaman yeterince iskemle bulunmazdı); ak ve sık sakallı, ufacık bir adamdı, karışık saçları yanaklarına dek iniyordu, bir yün yumağına dalmış ak bir kedi gibi taşkındı. Sözünü ettiği hokkabazlıktan çok, bilinmeyen bir şeye — belki de düşünceye kızıyordu...

"Bir kez, hapisten çıkışında bir dostumu görmeye gitmiştim. Çok iyi bir dost, seçkin bir düşünürdü! Anarşist ve filozoftu, bir suikastten sonra, yalnızca anarşist olan kişileri evinde saklamıştı. Düşüncesizce, ama soyluca. Bir filozofta ender rastlanır bir şey mi? Belki o kadar da değil! Hem sorun da bu değil ki! Mektuplaşması yasaktı (hapishanelerin tüzüğünde... hapishanelere bütün bir oturum ayrılmalı!) ama kitap okuması yasaklanmamıştı. Ne okuyabildiğini sormak istiyordum ona, yani hapishanenin havasına neyin dayanabildiğini, neyin canlı kaldığını! En büyük sorun!"

("Adamı görünce ilk bunu sormuştur!" diye fısıldamıştı Hermann babamın kulağına.)

"Üç kitap, beyler, hapishane karşısında dayanan üç kitap."

Alaylı ve acı bir bakışla bakmıştı çevresine:

"Robinson, Don Quichotte, Budala."

"Bir de İncil" demişti bir ses.

"Hayır. Bilmiyorum. Neyse, bu üç kitap işte."

"Dikkat ederseniz, hepsi aynı kitap. Aynı kitap! Her üç durumda da (konuşmasının hızı düşmüştü) öbür insanlardan ayrılmış bir insan çıkarılır karşımıza, Robinson deniz kazasıyla, Don Quichotte delilikle, Prens Muşkin de kendi yaradılışıyla, şey... sorunu anlıyorsunuz... arılığıyla diyelim. Dünya romanının üç yalnız kişisi! Peki, üç öykü nedir? Bu üç yalnızın her birinin yaşamla karşı karşıya getirilişi, yalnızlığını yıkmak, insanları yeniden bulmak için yaptığı savaşın öyküsü. Birincisi çalışarak savaşır, ikincisi düş kurarak, üçüncüsü de ermişlik yoluyla. Biraz hızlı gidiyorum şu anda, şöyle hızla bakıyorum soruna, biliyorum, biliyorum (düşsel bir karşıtına öykünüyordu, çabuk çabuk omuz silkmişti), Daniel de Foe deniz kazasına uğramamıştı, Cervantes bir deli, Dostoyevski de bir ermiş değildi. Sanki insanlığın ıssız adaları yokmuş gibi, sanki her köşede bir ıssız ada yokmuş gibi! Sokaklar ıssız adalarla döşelidir! Ve her yerde insanlar topluluğundan kopmanın kesin bir yolu vardır: alçalış, utanç. Dikkat ederseniz, dünyanın yeniden fethinin üç romanının birini bir eski tutsak, yani Cervantes, ikincisini bir eski kürek cezalısı, yani Dostoyevski, üçüncüsünü de direğe bağlanıp ibret olsun diye gösterilmiş bir cezalı, yani Daniel de Foe yazmıştır."

Babam kültürden koptuğunu sanmıştı; şimdi nerdeyse İstanbul'daki ilk dersindeki kadar yakın olarak yeniden buluyordu onu, bulaşıcıydı.

"De Foe görülmedik ölçüde bol, soyut, 'plastik' ayrın-

tılar kullanır, oysa Dostoyevski –(bana ruhbilimde yalnız iki kişi bir şey öğretmiştir: Stendhal ile Dostoyevski, derdi Nietzsche: neyi öğretmişlerdi?)– her şeyden önce ruhbilimsel yollardan yararlanır. Ama ruhbilimsel buluş, ruhbilimsel boyut tamamı tamamına, Robinson'da 'plastik' boyutla düş gücünün oynadığı rolü oynar! Eylem araçlarıdır bunlar! Şemsiyeye ve papağana inanın, Robinson'a da inanırsınız sonunda; gururla alçakgönüllülüğün aynı şey olduğuna inanın, Rogojin'e de inanırsınız. Bu ruhbilimsel buluşlar hep bizi kendilerinden başka şeye: kişinin varlığına, her şeyden önce de –işte, işte hokkabazlık burada– kutsal söylemin değerine inandırmak eğilimindedirler. Biz sanat tarihçileri, özellikle Alman sanatı tarihçileri, gotik insana ya da Mısır insanına onu aydınlığa kavuşturmak gibi çıkardan uzak bir amaçla bakarız! Neyin söz konusu olduğunu öğrenmek gibi dürüst bir istek! Sorguya çekeriz onu, sonra da kendimizi sorguya çekeriz. Buluşlarımızı kişilerimizden çıkarırız bir bakıma; ama büyük sanatçı, kişisini buluşlarından çıkarır. Onun ruhbilimi, bir kutsal söylev hizmetinde bir içe-bakıştır."

"Öyleyse bu içe-bakışı insan bilgileri dosyasına, bir Montagne'in –(o: Montagne, diyordu)– bir Rousseau'nun yanına koyalım" demişti Kont Rabaud.

"Böyle vermiyorlar ki onları size! Mısır insanını anlamamı sağlayan şeyi kendimde buluyor muyum? Bunca içe-bakış yetti artık! İnsan başkasında başlar."

("Kim bu?" diye sormuştu babam, Hermann'a.

"Bilmem. Belki Stieglitz'dir...)

Stieglitz Alman ortaçağının en özgün yorumcularından biriydi: büyük bir bölümü eleştiriden oluşan, birinci sınıf bir kitap yayımlamıştı: iki yıl sonra Marburg Üniver-

sitesi'ne atanınca, kitabı, provalarını bir daha okumadan (çok uzundu) yeniden yayımlamış, sonra da içinde budala diye nitelediği tüm meslektaşlarına övgü dolu adamalarla birer tane yollamıştı.

"Fena değil" demişti Hermann. "Hiç fena değil. Gene de bir sevimsiz adam çıkışı. Hem sonra..."

Sakallı, yanlış çıkış yapmış bir oyuncu gibi, gözdağı verircesine işaretparmağını uzatmış, sonra, kesin bir dille:

"Ayrıca, yalnız Batı'da doğru dürüst ruhbilim vardır" diye eklemişti.

En sonunda susmuştu, kesinlikle düşmanca.

"Ama her türlü ruhbilime yabancı bir büyük sanat, bir gerçek düşünce tasarlamak da kolay değil!" diye atılmıştı Thirard.

Sakallı ona bakmıştı, kararsızdı. Anlamını Thirard'ın az önce belirttiği bir mırıltı dolduruyordu kitaplığı: az önce de kendisine karşı yükselmiş olan mırıltı. Aynı tutkulu karşı çıkışı belirliyordu: ruhbilimin değerinden gerçekten kuşku duyulan bir dünyada, bu adamların hepsi de kendini kapı dışarı edilmiş bulurdu. Mırıltı kesilmişti.

"Ama, örneğin İslam!.." diyordu babam.

Walter birkaç kez, sorarcasına babama bakmış, ama o yanıt vermemişti.

Marsilya'da geçen akşamın bir dakikası sarmıştı belleğini: bir kitapçı vitrinine bakıyordu, daha aydınlanmamıştı. Burada, camın derinliğinde, gelip geçenlerin tükenmez akışı sürüp gidiyordu. Vitrin, Doğu masallarının sihirbazları gibi, tüm bu sessiz hayaletlerin düşüncesini ve düşlerini sergilemekteydi: Rocambole ve Bergson, *Ateş Kadın*, bir sıra boyunca M. Anatole France'ın son romanı *Meleklerin Başkaldırısı*, Arsène Lupin, otuz kla-

sik roman.[1] Sessiz insanların akıp gidişi altında, Atina ve Weimar vardı, Balzac Parisi'nin bulanık ışıkları içinde hırslı gölgeler, Dickens'ın fenerlerinin aylası altında sevgi figürleri, Dostoyevski'nin katillerinin düşünceli koşullarında yarıp geçtikleri, sıcacık giysilere bürünmüş, düşkün kalabalık vardı... Adlarını gözden geçirdiği sırada, belleğinde insansal deneyimleri ya da düşleri kabarmaya başlayan bu klasikler, Goethe, Shakespeare ve ötekiler, Stendhal, Tolstoy, Dickens, Batı'nın Binbir Gece Masalları'ydı.

Doğu masallarında çok garip kuşlar ve satıcılar vardı, prensesler ve cinler vardı; bir tek insan yoktu. İslam –belki de tüm Asya– Tanrı'yla ilgileniyordu, ama insanla hiç ilgilendiği yoktu.

"Sünnilerin plastik sanatı soyuttur, yazınıysa masalsı (bu da soyut olmanın bir başka biçimidir: cin ve rozas[2] birleşir)" demişti. "Yalnızca Batı'da geçerli bir ruhbilim vardır denilmemiş miydi? Ama, bir kez, yalnızca Batı'da ruhbilim gereksinimi vardır. Çünkü Batı, evren düzenine, yazgıya uyacak yerde, onlara karşı çıkar. Çünkü her türlü ruhbilim bir iç yazgının araştırılmasıdır. Hıristiyanlığın devrimi, yazgıyı insanın içine yerleştirmiş olmasıdır. Onu yaradılışımız üzerine kurmuş olmasıdır. Bir Yunanlı, kahramanlarına tarihsel olarak bağlıydı. Cinlerini söylenlere dönüştürerek dışsallaştırırdı, Hıristiyansa söylenlerini cinlere dönüştürerek içselleştirir. İlk günah tek tek herkesi ilgilendirir. Çarmıha geriliş tek tek herkesi ilgilendirir."

---

1 Burada kitle yazınına ve kültüre bağlanan yapıt ya da kişiler özellikle bir araya getirilmiştir.

2 Rozace: Mimarlıkta, gül biçimi süsleme. (Çev. n.)

Kont Rabaud, çekine çekine:

"İyi ama, sayın bay, Orestes'in yazgısı Atrides'lerden gelirse, Hıristiyanlarınki de Adem'den gelir" demişti.

"Ama Adem, daha doğrusu Havva yüzünden, Hıristiyan'ın yazgısı yaradılışının ta kendisi olmuştur. Atrides'lerin yazgısı yalnız kendi yazgılarıydı."

"Hem sonra, bireysel olarak duyulan Hıristiyan yazgısı saltık değildir" demişti Walter. "Günahtan arınma..."

"İşte ruhbilim de bunun için vardır. Hıristiyan her şeyden önce neyi ister? Kurtuluşunu. Nedir onu bundan uzak düşüren? Yaradılışının yazgısı, ilk günah, şeytan. Şeytanın yollarını öğrenebilmek için insanı tanımak gerekir."

"Tamam!" diye bağırmıştı sakallı. "Pek de değişmemiştir durum. Hep aynı şey: inanılır iş değil: ruhçözümleyimde hep kötü sayılan, kuşkulu bilinçaltı da şeytanın ta kendisidir!"

Herkes babamın yeniden konuşmaya başlamasını bekliyordu. Oldukça kesin kaçan anlatımı altında, kendi sözcüklerini, kendi oyunlarını, kendi göndermelerini bulmuşlardı. Düşünürler içlerinden birinin eyleme el atmasından hoşlanmazlar; ama bunu başarırsa, herkesten daha çok merak duyarlar ona. Babamın nerdeyse gizli olan ve Doğu'da gerçekleşen eylemiyse, romansılıktan yoksun değildi.

"İnsana ilişkin bilgimizi gizleri üzerindeki bilgimizle karıştırmamamıza yol açan şey şeytanla sürdüregeldiğimiz savaştır" diye başlamıştı yeniden. "İnsan nedir sorusuna: 'gizlediği' yanıtını vermeye hazırız. Yalnızca Batı benimser bunu."

"Gizler bize insanı gösterir" demişti Thirard, "aşağı yukarı bilimin de evrenin anlamını gösterdiği gibi."

Walter konuşacakmış gibi kımıldamış, ama susmuştu.

"Düşlemimiz –dram, roman– insanın bir çözümlemesini içerir" demişti babam. "Ama bu çözümlemenin kendi başına bir sanat olamayacağı açık. Sanat olabilmesi için yazgımıza ilişkin bilincimizle savaşa girmesi gerekir."

Thirard kuşkuyla:

"Hay Allah!" dedi.

"Bu tür sözcükleri sevmiyor musunuz? Ben de sevmem."

"Bununla tam olarak ne söylemek istediğinizi bilmek isterdim de...

"Biliyoruz, doğmayı kendimiz seçmedik. Ölmeyi de kendimiz seçmeyeceğiz. Anamızı, babamızı kendimiz seçmediğimizi biliyoruz. Zamana karşı hiçbir şey yapamayacağımızı da biliyoruz. Her birimizle evrensel yaşam arasında bir tür... bir tür çatlak bulunduğunu da biliyoruz. Her insanın yazgının varlığını zorlu bir biçimde duyduğunu, hiç değilse kimi dakikalarda, nerdeyse acılı bir biçimde duyduğunu söylerken, dünyanın kendisinden bağımsız olduğunu duyduğunu söylemek istiyorum."

Strasbourg'taki oda...

"Yunan akantı nedir? Biçimlendirilmiş bir enginar. Biçimlendirilmiş, yani insanlaştırılmış: insan Tanrı olunca nasıl yapar idiyse öyle. İnsan dünyanın insan düzeyinde olmadığını bilir; ama insan düzeyinde olsun ister. Onu yeniden kurduğu zaman, bu düzeyde kurar."

Yeni düşünceleri özetlerken, konuşma ve derslerinin savımsı çekiciliğini yeniden buluyordu: tartışma, düşüncesine bir kesinlik getirirdi her zaman.

"Sanatımız dünyanın düzeltilmesi, insanlık koşulun-

dan kaçma yolu gibi görünüyor bana. Bana kalırsa, temel yanılgımız –Yunan tragedyası konusundaki düşüncemizde göz kamaştıracak ölçüde açıktır bu!– bir yazgıyı belirlemeyi ona katlanmak sanmamızdan geliyor. Hayır! nerdeyse onu elde tutmaktır. Sırf onu gösterebilmek, tasarlayabilmek bile, onu gerçek alınyazısından, o amansız tanrısal düzeyden ayırır; insansal düzeye indirir. Temelde, sanatımız dünyanın insansallaştırılmasıdır."

Walter saatine bakmış, bir orkestra yönetecekmiş gibi kolunu kaldırmıştı:

"Bu görüşü usumuzda tutalım: her zaman olduğu gibi, toplantının ikinci bölümünde tartışırız. Üstelik dostumuz Möllberg'in okuyacağı önemli bildiri konusunda bana söylediklerine bakılırsa, kendisi de, bambaşka bir düşünce dalını izleyerek, dinlediğiniz esinlemelerden uzak olmayan, –yalnızca uzak olmayan diyorum– sonuçlara varıyor. — Möllberg çaydan önce bitirecek bildirisini."

Altenburg'ta yemeğe pek önem verilmezdi, ama çay kutsaldı.

Amcamın izleyicileri not defterlerini çıkarmışlardı; sineklerin kaşındırdığı başların sessiz birkaç devinimi bir yana bırakılırsa, dikkat genel bir kımıltısızlığa gömmüştü dinleyicileri. Afrika'dan getirilen belgelerin çok zengin olduğunu biliyorlardı, Möllberg'in yapıtının yırtılmış olduğunu biliyorlardı, Möllberg, damlaların hâlâ kıvılcım kıvılcım kaydığı, güneşli büyük pencereden (yağmur yeni dinmişti) gelen ışığa arkasını dönüp oturmuştu, parlak kafasının üzerinde bir ışık oyunu, kendisine bir vampir havası veren görülmedik biçimde sivri kulaklarıyla, hem bir albayı hem de tepeden tırnağa yeniler giymiş olarak

canavar Hilaroblique'i andırıyordu. Babama dönmüştü:

"Sayın Vincent Berger, yazgı düşüncesi konusunda ne düşündüğümü bilmeyi çok isterdim" demişti.

"Bu düşünce, istesek de, istemesek de, bugün, insan kavramının bir anlamı var mıdır? diye düşünen herkesin karşısına dikilen soruna götürür bizi. Başka bir deyişle: inançlar, söylenler, her şeyden önce de düşünsel yapıların çeşitliliği altında, yerler ve tarih içinde hep geçerli kalan ve insan kavramını kendisine dayandırabileceğimiz sürekli bir veri seçebilir miyiz?"

Dişlerinin düzgünlüğü (dişleri takmaydı belki de) yoğun ve ağır anlatımından pek farklı olan konuşmasının makinemsi açıklığına garip bir biçimde uyuyordu.

"Daha yüz yıl önce, beş kıtanın üçü bilinmiyordu; bugün belirli bir önem taşıyan tüm halkları biliyoruz. Güzel. Daha sonra daha iyi yöntemlere göre anlayacağımızı düşündüğümüz günler geçti!

"Döküm yapıldı. Kaygı verici. Gerçekten kaygı verici.

"Zaman içinde eskilere daldıkça, eli topuzlu ilkel yabanlara daha az rastlıyoruz: bu karanlıkların dibinde, Ur'un, Sümer dünyasının ötesinde, her türlü arkeolojik insanlığın ötesinde, hep kentler var, devlet var. İnsanın –bu sözcüğün bir anlamı varsa– ardında maymunu görmeyi bıraktığımızdan beri, neyin belirdiğini görmeye başlıyoruz? Bir tür karıncanın.

"Yönetici-rahiplerin üstünde Kral vardı. Gücü ayla birlikte yükselirdi: ilkin görünmezken, şimdi yarım ay belirince, görünmeye başlar, ufak tefek onurlar dağıtırdı... En sonunda dolunay onu gerçek kral, yaşamın ve ölümün efendisi durumuna getirirdi. O zaman, boyalı ya da yaldızlı olarak (hiç kuşkusuz ön-Kolombiya kralları-

nın görünüşündeydiler), krallık hazinesinin mücevherleriyle süslenip yüksek bir yatağa uzanmış bir durumda, kutsal sularla yıkanır, rahiplerce kutsanırdı. Adaleti yerine getirir, halka yiyecekler dağıtırdı, yıldızlara ülkenin törensel duasını sunardı. Güzel.

"Ay küçülmeye başladı mı sarayına kapanırdı. En sonunda aysız geceler dönemi başlayınca, kendisiyle hiç kimse konuşamazdı. Tüm ülkede adını anmak yasaklanırdı. Silinirdi. Işıksız bırakılırdı. Karanlığa saklanırdı, kraliçenin yanında bile, öncelik hakkını yitirirdi. Buyruk veremezdi artık. Ne armağan verebilir ne de alabilirdi. Yalnızca bu kutsal kapanma koşulunu sürdürürdü. Bütün halk içinde, ürün, evlenme, doğum, bu olaylara bağlanırdı.

"Aysız günlerde doğan çocuklar hemen öldürülürdü."

Kulakları gibi sivri, kupkuru parmağını kaldırmıştı. Şimdi bulutlardan tümüyle sıyrılmış olan gökten durgun bir öğle sonu ışığı geliyordu büyük pencereden.

"Kralla Kraliçenin (cinsel) düğünü –her zaman kendi kız kardeşi, her zaman!– Kralla kraliçenin düğünü bir kulenin üstünde kutlanırdı; Kralın öbür kadınlarla cinsel bağıntıları yıldızların devinimine bağlıydı. Kralın yaşamı aya bağlı olduğu gibi, Baş Kraliçenin yaşamı da Venüs'e bağlıydı — gezegene elbette."

"Şimdi, dikkat: Venüs akşam yıldızlığından çıkıp sabah yıldızı oldu mu tüm müneccimler pusuya yatardı. Bir ay tutulması zamanıysa, Kralla Kraliçe dağa, bir mağaraya getirilirdi.

"Burada onları boğarlardı.

"Üremili ya da kanserli bir hekimin üremi ile kanserin nasıl sonuçlandığını iyi bildikleri gibi onlar da bunu

iyi bilirlerdi: bizim mikroplara bağlı olduğumuz gibi onlar da gökyüzüne bağlıydı. Önde gelen adamların tümü bu ölümde kendilerini izlerdi. Bizim bir damar tıkanmasından öldüğümüz gibi, onlar da Kralın ölümünden ölürlerdi. Yarım ayla birlikte, yeni bir kral biçiminde dirilinceye dek, Kralın cesedine büyük bir sevgiyle bakılırdı. Ve her şey yeniden başlardı.

"İşte böyle."

Kemerlere dek kitaplarla dolu bu salonda, Afrika yüksek sesle düşünür gibiydi. Möllberg, o zamana dek hiç bakmadığı notlarını itmişti.

"Ve bütün bunlar tarihsel zamanlara dek gelir: Kralın bir temsilcisinin yılın doğuşu için Babil'in büyük alanında tantanayla boğulup öldürüldüğünü bilirsiniz; bu sırada gerçek Kral, o en güçlü insan, sarayın karanlık bir köşesinde soyulur, alçaltılır, dövülürdü...

"Bu Kralın bir tanrı ya da bir kahramanla özdeşleştirilmesi söz konusu değildir. Termitlerin kraliçesi nasıl kraliçeyse, o da öylece kraldır işte. Bu uygarlık saltık bir alınyazısı içinde yaşar. Bu uygarlıkta, hiçbir şey hiçbir şeyin karşıtı değildir. Kral bir Tanrı-Ay'a kurban edilmez; aynı zamanda hem kendi kendisi hem de aydır, Sudan'ın panter-adamlarının, hem kendi kendileri hem de panter oldukları gibi.

"Evren düzeyinde bulunan bir alandayız, dinlerden, hatta söylenlerden önceki alanda. Dünyanın yaratılışı düşüncesi tasarlanmamıştır daha. İnsanlar sonrasızlıkta öldürür. Tanrılar doğmamıştır."

Babam bu tümceler altında kendisinin de bildiği bir deneyimi, insanın ayrıcalıklı bir varlık olmaktan çıktığı deneyimi, insanlığa başka türler arasında bir tür gibi bakmanın bunaltıcı yeniliğini buluyordu...

"Yanlış anlaşılmasın. Bir daha söylüyorum: dinsel bir düşünce yapısı söz konusu değil; bu noktada her türlü karıştırma, anlattıklarımı anlamdan yoksun bırakabilir. Zend-Avesta'dan[3] Kuran'a dek, insan dinden başka bir yolla varamaz dünyanın bilincine; XII. yüzyılda, bilinen dünya, bütünüyle, dinsel olarak düşünür. Evet ama, Hıristiyan inancı Voltaire'in akılcılığıyla ne denli uzlaşmazsa, evrensel uygarlığın gerektirdiği düşünce yapısı da dinin gerektirdiği düşünce yapısıyla o denli uzlaşmaz durumdadır."

Möllberg bir an sustu ve binlerce gürültü –belirsiz sözler, iskemle gıcırtıları– hep birden belirdi. Bütün salon soluk alıyordu.

Hemen sonra, sineklerin tırnakladığı sessizliği yeniden buldu:

"Bir başka alan" diye sürdürdü. "Son araştırmalar Melanezya adalarında, yerli toplulukların varlığını gösterdi, bu topluluklar bilgimize ışık tutuyor. Uygarlık sözcüğünün bir anlamı varsa, onların uygarlık durumu da budunbetimcinin, misyonerin genellikle Pasifik adalarında rastladıklarından daha aşağı değil. Evet.

"İşte bu topluluklar cinsel eylemi doğuma bağlayan bağlı bulamamışlardır. — Misyonerler bunu belirtince de kesinlikle yadsırlar: 'Bunun yanlış olduğunun kanıtıysa bir kadının cinsel ilişkilerde bulunup da çocuk yapmayabileceğidir' diye yanıt verirler. (Düşününce insanı şaşırtan şey, bu bağın orda bir gizlem olarak kalmış olması değil, başka yerlerde de bu denli uzun süre bir gizlem olarak kalmamasıdır...)

[3] Eski Pers'lerin kutsal kitaplan. Bunlan Zerdüşt'ün yazdığına inanılır.

"Bu oymaklar için, sözlüğün cinsel anlamında çocukların babası yoktur. Çocuğun sorumlusu, koruyucusu, dayısıdır.

"Babalığın tanınmasına dayanan kurumlarımızın sayısını, bilinmemesi durumunda cinsel aktörenin ne olacağını düşünün; 'Tanrı insanların kurtuluşu için oğlunu verdi' sözünün, Tanrı'nın insanda kişileşmesi düşüncesinin tam anlamıyla anlaşılmaz olduğu bir ülkede misyonerlerin öğretilerini aşılamakta nasıl bir olanaksızlıkla karşılaştıklarını düşünün. Bu yerliler, doğum karşısında, aşağı yukarı bizim ölüm karşısında kapıldığımız gizlem duygusuna kapılırlar."

Komşu alanda arabadan aceleyle boşaltılan odunların yere düşerken çıkardığı sesler doldu kitaplığa.

"Nereye gelmek istediğini sezinler gibiyim" diye fısıldadı Hermann (babam hiç de sezinlemiyordu).

Möllberg gene başlamıştı:

"Öte yandan, biliyoruz ki Avusturalya ile Alaska'daki kimi topluluklar için alışveriş diye bir şey yoktur. Verirler yalnız, ama armağan kabileler arasında bir tür meydan okumadır. Bizim uygarlıklarımızın insanı sahip olmak için almak isterken, 'potlaç'ta[4] insan (potlaç töremsel armağan demektir, biliyorsunuz), vermek için elde etmek ister (çalışmayla, hayvanlarla, toprakla).

"Düşünün ki alışveriş tüm tarihsel uygarlıkların temel verilerinden biridir.

"(Romalıların '*nexum*'undan[5] bugünün görkemli har-

[4] Özellikle Mauss'un incelemiş olduğu potlaç kimi eskil toplumlarda (örneğin Alaska'da) topluluklar arasında bir alma – verme biçimidir, bireyler arasında değil.

[5] *Nexum*'la, özgür insan, borcunu ödeyecek durumda olmadığı zaman, alacaklısının kölesi olmayı kabul ediyordu.

camalarına dek, Germenlerin '*wadium*'undan[6] da geçerek, potlaç izlerine sık sık rastlıyoruz, ama bu başka konu.)

"Sonra... ama içinizde Kahire müzesini gezmiş olanlar vardır herhalde? Siz hiç kuşkusuz D. dolabını bilirsiniz, Seguin.

"Ben bu dolabı incelerken, düşünce yaşamımın en önemli alanlarından birini yaşadım diyebilirim. Mezuralarla gelen turistler bahşiş karşılığında içeriğini inceler, ölçerler. İçeriğiyse ruhlardır. İnsanlığın ruha ilişkin ilk gösterimleri."

Geriye döndüğünü, unutulmuş zorunlu bir düşünceyle şöyle bir dokunacağını belirtmek istercesine, sesinin perdesi değişti:

"İnsan evren düzeninin tutsağı olmaktan çıktığı zaman, ister istemez ölümle karşılaşmıştı: kendini tasarlamak ölümlü olarak tasarlamak olmuştu. Ölümle çarpışmaya başlamıştı demek. Daha en eski Mısır'da 'çiftil'[7] düşüncesi gelişmeye başlar; ama ceset çürürse, çiftili de yok olacaktır. O olağanüstü mumyalamalar bundan doğmuştur. Mumyanın dayanma süresi ne olursa olsun, karamermer daha uzun ömürlüdür kuşkusuz. Böylece mumyaya taştan oyulmuş imge eklenir. Çiftil için yardımcı bir bedendir.

"Çiftil düşüncesinden karmaşık bir düşünce olarak söz edip durmuşlardır. Açıktır oysa, düş gören varlık uyumuş beden için neyse, ceset için de çiftil odur.

---

6 Aşağı Latince'de *vadium* ya da *wadium* (klasik Latince'de *vadimonium*), Germen ve Fransız töresinde, bir güvencelik, tutu ya da pey anlamına gelir.

7 Bu sözcüğü Fransızca "double" sözcüğüne karşılık olarak kullandık. "Eş", "öteki ben" de diyebilirdik. Ama o zaman anlam daha çok karışırdı. (Çev. n.)

"Ve onun gibi, sorumsuzdur. İnsanlar tanrısal yargıyı bulana dek... Sorumlu ve yargılanan bir çiftil, işte! Buna ruh derler.

"Çiftil resimleri mezarlardan silinir.

"Bunların yerinde, artık ölüye benzemeyen kanatlı heykelcikler, Kahire'deki dolapta bulunan heykeller belirir. Ölümden sonra yaşama ölümsüzlük olmuştur. Ölümsüzlük zamanın yerini almıştır. Bin yıllık kekelemelerden sonra insanlık, ruhu yaratmayı başarmıştır. Evet.

"İlk çiftille ilk ruh arasında, düşünce yapısı farkının oldukça büyük olduğunu sanıyorum...

"Örnekleri çoğaltmakta yarar yok... Bilmeyen toplumları gözden geçirdik: birincisi yazgı duygumuzu, ikincisi doğum duygumuzu, üçüncüsü alışveriş duygumuzu; sonuncusu da ölüm duygumuzu bilmiyordu. Bu kadarı yeter.

"Sözünü ettiğimiz insanlarla Yunan insanı, Got insanı, daha ne bileyim, kendi aramızda ortak olan ne var?"

Kertenkele derili gözkapakları yarı yumuktu, söyleyeceklerinin önemini göstermek için azıcık durdu.

"İster dinsel uygarlıklarda Tanrı, isterse önceki uygarlıklarda evrenle bağıntı söz konusu olsun, her düşünce yapısı saltık ve sarsılmaz olarak kalır, yaşamı düzenleyen, yokluğunda insanın düşünemeyeceği, hiçbir eylemi gerçekleştiremeyeceği özel bir gerçektir. (İnsana ille de daha iyi bir yaşam sağlamayan, yıkılışına da pekâlâ yardım edebilecek bir gerçek!) İçinde yüzen balık için akvaryum ne ise, o da insan için odur. Akla gelmez. Gerçeğin araştırılmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. İnsanı kavrar, sahibidir onun; insansa hiçbir zaman tümüyle sahip olamaz ona. Öyle ki, –burada sayın Vincent Berger'nin dü-

şüncelerine gelmiş oluyorum– insanları en derin biçimde tanımlayan ve ayıran şey belki de yazgılarının biçimidir."

"Bizim yazgımız hangisi?" diye karşılık vermişti babam.

"Bir balığın kendi akvaryumunu görmesi kolay değildir... Önce ulus, değil mi öyle?"

Walter, daha önce de yaptığı gibi, bir orkestra yönetmeni gibi elini kaldırmış ve bir tür kederle:

"Nasıl söylemeli, en uzak geçmişin uçlarındaymış gibi görünen kralların yıldızlara bağlı oldukları gibi bizim de bağlı olduğumuz bir kesinlik var gerçekten, baylar, demişti. O olmasa, ne yurt, ne ırk ne de toplumsal sınıf düşüncesi olurdu. Dinsel uygarlıkların Tanrı'da yaşadıkları gibi biz de onda yaşıyoruz. O olmasa içimizden hiçbiri –içimizden diyorum yalnız– düşünemezdi. Bu da bizim kendi alanımız: tarih."

Möllberg konuşmasına yeniden başlamıştı:

"Sonra, hiç kuşkusuz, tarihin arkasında da ulus için devrim ne ise tarih için de o olan bir şey vardır. Belki de yeni olan zaman bilincimiz — kavramımız demiyorum..."

"Kesinlikle! (Hapsedilmiş dostundan söz etmiş olan ufak tefek, sakallı, taşkın adamdı konuşan). Olur şey değil, zaman! Zamanı bulmuş olmak, yeni insanın ayırıcı özelliğidir! Hem de yalnız Fırat, Nil insanına, Yunan'a göre değil, ortaçağ insanına göre de böyle, ortaçağ için zaman yoktur: ilkeller bir çarmıha geriliş resmi yaparken, kişiler ressamın çağdaşları gibi giydirilir! Ortaçağ'da zamanın ne olduğunu bilmek isterseniz, melon şapkalı bir ermiş Jean ve şemsiyeli bir Meryem getirin gözlerinizin önüne. Ortaçağ durasız bir şimdiki zamandır. Başka bir biçimde de ilkel Asya böyledir!"

Babam gene Marsilya'yı anımsamıştı. İster moda altı yılda giyimleri değiştirdiği için, ister akşamın uyuşukluğu altında içten gelen bir acele yüzünden, isterse bambaşka bir nedenden olsun, yalnızca Avrupa'ya değil, aynı zamanda zamana da dönüyormuş gibi gelmişti ona. Möllberg gene konuşmaya başlamıştı, ilk kez yumruklarını sıkıyor, sesini alçaltmak için harcadığı çabayı herkes sezdiği için büsbütün artmış bir inandırma gücüyle konuşuyordu:

"İnsan serüvenine bir anlam vermeyi tarih almıştır üzerine — tanrılar gibi. İnsanı sonsuza bağlamak görevini ve Almanya'nın en iyi düşünürlerinin söyledikleri gibi, uygarlığımız insan geçmişini çocukluğunu içinde taşıyan bir adam gibi içinde mi taşıyor, yoksa... sorun bu işte. İster kapalı olsun, ister açık, isterse bulutlar geçsin üzerinden, gökyüzü hep gökyüzüdür: ama her üç durumun ortak yanı ancak var olmamasına neden olan şeydir."

Tutkuyla konuşuyordu şimdi; dışarıda, adamlar, büyükbabamın kırk yıl boyunca Reichbach belediyesinin önüne yığdırdıklarına ve ortaçağ güneşi altında Sainte-Forêt oduncularının yığdıklarına benzeyen kütükler yüklüyorlardı — ve alandaki çeşme akşam saatinde mırıldanıyordu.

"Ancak, düşünceyle insanız; ancak, tarih düşünmemize elverdiği ölçüde düşünüyoruz; hiç kuşkusuz, bunun bir anlamı da yok. Dünyanın bir anlamı varsa, ölümün de burada yerini bulması gerekir, Hıristiyan dünyasında olduğu gibi; insanlığın yazgısı bir Tarihse, ölüm yaşamın bir parçasıdır; değilse, yaşam ölümün bir parçasıdır. İster tarih denilsin, ister başka bir ad verilsin, anlaşılır bir dünya gerek bize. İster bilelim, ister bilmeyelim, o, yal-

nızca o dindirir ölümden sonra yaşama çılgınlığımızı. Düşünsel yapılar pleziozor[8] gibi bir daha belirmemesiyle yok olurlarsa, uygarlıkların biribirini izlemesi ancak insanı hiçliğin dipsiz kuyusuna atmak içinse, insan serüveni ancak amansız bir değişim pahasına ayakta duruyorsa, insanların kavramlarını ve tekniklerini birkaç yüzyıl birbirlerine geçirmelerinin önemi yok; çünkü insan bir rastlantıdır ve temelde, dünya unutuştan oluşmuştur."

Omuz silkmiş, sonra, bir yankı gibi, yinelemişti:

"Unutuştan..."

Sonra uzun kolunu yanındaki adamın iskemlesinin altına uzatarak uçan notlarını almaya çalışmıştı.

Tartışma ve mantık, raflarda sıkışmış kitaplar, karanlık kıtaların sesi karşısında haklarını yeniden elde etmek üzereydi. Walter, sözü Francis Seguin'e vermişti. Sarı bakırdan gök büyük pencereye doğru kayıyor, boğulmuş krallar, dolaba dizilmiş küçük ruhlar babamın düşüncesinde, büyük demir kapının nakışlarının ötesinde, ölü odasının penceresinden yeni baştan bulunan Reichbach yolcularıyla, insanlığın kendisine birdenbire öylesine aykırı göründüğü dakikaya karışıyordu. Möllberg'in yol açtığı şaşkınlık içinde (Alman düşüncesinin insanlık serüveninin bilincine varmasının çok uzaklarındaydı herkes!) bulanık bir biçimde, Seguin'in, zaman içinde uygarlıkların yalnızlığını bin yıllar karşısında olanaklı olsa bile, tarihsel uygarlıklar söz konusu olunca tümüyle görel, hatta kuşkulu bulduğunu; en eski ilk hanedanlar döneminden bir Mısırlı karşısında kendini yabancı görmeyeceği gibi bir XII. yüzyıl insanı karşısında da yabancı görmeyeceğini söylediğini işitiyordu...

---

[8] Büyük kertenkele fosili. (Çev. n.)

"Ama bir dakika! Bir dakika, sayın Seguin!"

Ufak tefek, sakallı adam konuşuyordu gene:

"Burada konu dağıtılıyor!" diye haykırıyordu. "Bu çok önemli! İnsanlığın yazgısının ya bir anlamı vardır, ya yoktur. Binyılları yüzyıllara bölmek, sayın Möllberg'in açtığı konuyla, dünyanın saçma olup olmamasıyla en ufak bir ilgisi yok. Tanrı da biliyor ki felsefesinde benimseyemediğim yanlar yok değil, ama Got insanının düşüncesinde mucizenin tuttuğu yeri düşünün! Ne dersiniz, mucize, düşünüyor musunuz, mucize! Şaşırtıcı bir şey! Her şeyin her an birdenbire değişebileceğini düşünmek! Öyle bir evren ki, nesnelerin ne ağırlıkları, ne kendi yazgıları var, –yalnız Tanrı'nın önceden kestirilemeyen ağırlığı– öyle bir evren ki, her şey sözcüğün tam anlamıyla masalsı. Hadi bakalım, bir an mucizeye göre, hatta yalnızca mucizenin varlığını benimseyerek düşünmeyi bir deneyin! Tüm noktalar yer değiştirir, kendinizde anlatılması zor bir şey, bir değişim duymaya başlarsınız. Got insanıyla kendi aramızdaki farkın düşünsel yapının ta kendisinde olduğuna inanmak için, ama işte, bir katedrale bakın! Şu kabuklu hayvan! Polinezyalı! Tibetli! Hadi bakalım! Buna inanmak için, gerçek bir katedralle neogotik bir kiliseyi karşılaştırmak yeter! Evet, bu kadarı bile yeter!"

İki eli ve sakalıyla, Atlante'ın iki yanına tutturulmuş gotik heykelleri gösteriyordu.

Yunan mermerleri içe bakar, diye düşünmüştü babam, ama güzel gotikler, arayan kökleri andırır hep... Anlaşılabilir bir dünya iblisinin pençesine düşmüş şu insanlar gibi...

"Mucize, peki, peki, anladık!" diyordu Thirard, "Ama,

ne de olsa, insanlar XII. yüzyılda da toplum içinde yaşıyorlardı, bir tecimleri filan vardı... Tarihöncesi söz konusu değil artık. Sizi dinlerken, Stieglitz (sakallı adam Stieglitz'di demek), Got insanı, tıpkı Rubens'in tablolarının yapıcısı Rubens olduğu gibi, gotik sanatın yapıcısıymış gibi geliyor insana; ama başka şey yapıyordu ne de olsa! Dostum Mehmed ne oluyor bütün bunların içinde? Düşündüğüm şeyi tam olarak bilmekten hoşlandığım için duruyorum Mehmed'in üstünde! Eski Mısır'ın bir büyük rahibinin ruhsal alanı hiçbir bakımdan bir kardinalinki değildi, hatta bir sanayicinin ya da benim gibi bir profesörünki de değildi, buna inanmaya hazırım; ama Möllberg burada temel saydığı farkın Mısırlı bir çiftçi ile... Alsace'lı bir çiftçi arasında da bulunduğunu benimsiyor mu?"

Susmayı yeğ görmese, babam da bunu soracaktı. İnsan yaptığı şeydir, demişti Walter'e.

"Hıristiyanlık Hıristiyan olmayan kişilerle doludur" diye yanıtlamıştı Möllberg... "Tanrısızlardan söz etmiyorum elbette! Hayır: benim düşündüklerim hiçbir şey olmayanlar; hiçbir şey değildirler, o kadar. Her zaman da böyle olmuşlardır, sayıları değişmiştir yalnız. Ortaçağ'da bile. Mısır Mısırlı olmayan çiftçilerle mi doluydu? Olsun. Güzel. Ne çıkar? İnsan kendi başına ilginç değildir, kendisini gerçekten insan yapan şeyle ilginçtir: yazık ki temel farklılığını da bu oluşturur. İnsanlar uygarlıklarına ne denli az katılırlarsa o denli çok benzerler birbirlerine. Ama ne denli az katılırlarsa, o denli çok silinirler... İnsanın bir tür sürekliliği bulunduğu düşünülebilir, ama bu, hiçlikte sürekliliktir."

"Ya da temelde denilemez mi?"

Babam sormuştu soruyu. İnsanın tarihi söz konusu değildi artık, her birinin doğası söz konusuydu; herkes kendisinin de işe karıştığını seziyordu. Möllberg, Hermann'a kitabının yok edildiğini söylediği sıradaki büzülmüş gülümsemeyle gülümsedi:

"Temel insan bir söylendir, köylüler üzerine bir aydın düşüdür: biraz da temel işçiyi düşlesenize! Köylü için dünya unutuştan oluşmamış mı olsun istiyorsunuz? Hiçbir şey öğrenmemiş olanların unutacak hiçbir şeyleri yoktur. Bilge bir köylünün ne olduğunu bilirim; ama temel insan değildir! Çağlara göre, düşündüğü ve inandığıyla çoğalmış bir temel insan yoktur: düşünen ve inanan insan vardır ya da hiçbir şey. Uygarlık süs değil, yapıdır. Bakın! Dostumuz Walter'in tutkusunu hepimiz biliriz: bu iki gotikle bir gemi betisi aynı ağaçtandır, biliyorsunuz. Ama bu biçimler altında temel ceviz ağacı yoktur, odunlar vardır."

"Ama, sayın Möllberg, odunlar, ne de olsa! Odunlar, bir benzetme bu... Basit bir benzetme..."

"Bir maske. Gerçekse şu: hayvan.

"Düşünce dışında, bazan bir köpek, bazan bir kaplan, isterseniz bir arslan vardır önünüzde: hep bir hayvan. Tüm insanlar yer, içer, uyur, çiftleşir, kuşkusuz; ama aynı şeyleri yemezler, aynı şeyleri içmezler, aynı şeyleri düşünmezler. Topu topu uyumaktır ortak yanları, o da düş görmeden uyurlarsa, bir de ölmek."

"İnsanın yüceliğini oluşturan şey kesinlikle ölüme yargılı olduktan sonra, hiçlikte bir süreklilik olmuş, olmamış, ne çıkar! En iyilerin çabası ancak en geçiciye ulaşabiliyorsa..."

"Hiç değilse bu çaba süreklidir, sevgili Möllberg" de-

mişti Kont Rabaud. "Ölümsüz bir şey vardır hep insanda, — düşünen insanda... Tanrısal payı diyebileceğim bir şey: dünyayı tartışma konusu etme yeteneği..."

"Sisyphos da ölümsüzdür."

Stieglitz ayağa kalkmıştı:

"Ama bir dakika! Bir dakika lütfen! Hegel'ciliğin ana çizgisine dokunmadan geçiyoruz! Yeni bilgilerin getirdiği oluşları *Weltgeist*'e sokmak söz konusu, ama insan serüveni dediğiniz şey neden bir tarih, Almanya tarihi gibi bir tarih, ilkin birbirini tutmaz görünen öğelerden de oluşsa bir tarih olamayacakmış, anlayamıyorum. Hatta bence biz Almanlar klasik okulun önyargılarından sıyrılmış olduğumuz için, böyle bir tarihin sonuçlandırılmasında özellikle söz sahibi olabiliriz."

Möllberg, dikkatsizlikle kendi hastalıklarından söz edilen iyileşmez hastaların boğuk sertliğiyle:

"Ben bunu yıllarca söyledim!" diye yanıtlamıştı; "Klasik önyargıdan sıyrılmak iyi bir şey, ama aynı zamanda gerçekten de sıyrılmış olmak gerekmez mi!...

"İnsanlığın birbirini kovalayan ruh durumları indirgenmez biçimde farklıdır, çünkü insanın *aynı yanına* dokunmaz, *aynı yanını* geliştirmez, *aynı yanını* bağlamazlar. Öz üzerinde, Platon'la Ermiş Paul'ün ne uyuşmaları olanaklıdır ne de birbirlerini kandırmaları: kendi inanışlarını bırakıp ötekinin inancına geçerler olsa olsa, Hıristiyan bir kralla yıldızlara bağlı olan bir tarihöncesi kralının iki ayrı yazgı *düşüncesi* yoktur: Hıristiyan kralın yazgıyı duyması, tasarlaması için, ötekinin ruhsal dünyasının yok olmuş olması gerekir. Tırtılla kelebek arasında bir söyleşim bulunabileceğini hiç sanmam. Saltığa ve ruhun bir nesneden başka bir nesneye geçebileceğine ina-

nan Hindu ile yurda ve ölüme inanan Batılı arasında da söyleşim bir yapmacıktır; resim sevgisi müzikten anlamanın özel bir biçimi midir?.. Hindistan'la Avrupa ruhsal durumlarını birer düşünce biçiminde dondurdukları zaman başlar bu söyleşim. Ama bir durum, bir duygu düşüncesi bu durumun, bu duygunun anısı değildir de nedir?"

"Ama, gene de! Bir dakika! İstemem ki... Ama ne de olsa, siz... Yapıtınız yaklaşık on yıllık bir çalışmaydı, sayın Möllberg, insan..."

"On beş."

"İnsan böyle sonuçlardan gönül rahatlığıyla el çekmez! Kesin ve başdöndürücü bir kavram girmiş olmalı araya! Almanya'nın düşünce alanındaki büyük görevini herkesten çok siz belirtmiştiniz!"

"İnsan serüveninin bir anlamı olsaydı, bu anlamı dile getirme görevi Almanya'ya verilirdi."

"Tanrım, inanılır şey değil! Hangi kavram vazgeçirebildi sizi?.."

"Bir kavram değil! Afrika."

Libya'nın tozlu ya da Kongo'nun ağır ve kül rengi göğü altında, günlerin durnamacasına birbirlerini kovalaması, görünmez hayvanların su noktalarına giden izleri, boş göğün altında cılız köpek sürüleri, her türlü düşüncenin şaşkınlık olduğu saat, tarihöncesi sıkıntısında dev ağaçların o donuk sürmeleri...

Möllberg alaylı bir gururla yeniden konuşmuştu:

"Afrika'nın en yetkili yorumcusu benim dünyada: insan konusunda bir karara varmak için, en iyisi akkarınca yuvalarına bakmaktır..."

Walter, tartışmanın bu alana döküldüğünü görünce,

kaygılanmaktan kendini alamıyordu, tüm görüşme sonlarında olduğu gibi söylenenleri özetlemeye başlamıştı. Möllberg konuşmadan önce, ona birkaç not vermişti. Babam dallara takılmış sayfaları düşünmekteydi.

Walter okuyordu:

"İnsan kavramına temel olabilecek bir veri var mıdır?"

* * *

Oturum bittikten sonra, herkes akşam yemeğine kadar serbestti. Babam tarlalar arasında yürüyüşe çıkmıştı.

Manastırın ardında, akşam göğünün maviliğinde –şimdi, üzerinde geçici bulutlar yürüyen, yüksek yerlerin gökleri gibi saydam bir gök– yaban hindibalarının yıldızlarıyla benek benek iki orman kitlesi arasında uzanıyordu tarlalar. Topraktan çıkan her şey durgun bir ışıltı içinde dinleniyor, alacakaranlık başlangıçlarının tozlanışı içinde yunuyordu; otlardan ve böğürtlenlerden doğmuş serin akımların titrek havasında yapraklar hâlâ cilalı bir parıltıyla parlamaktaydı. Kabil'de, Konya'da, yalnız Tanrı konuşabilirdi, diye düşünüyordu babam... Bu manastırın kubbeleri altında da aynı tutkuyla ne çok yabancı soru filizlenmişti öyle! Güneş batıyordu, elma ağaçlarının kırmızı elmalarını tutuştura tutuştura. Boşuna düşünce, sonu gelmez yeniden doğuşların bahçeleri hep aynı bunalımın aynı güneş gibi aydınlattığı! Bir zamanın düşüncesi, Asya düşüncesi, bu yağmurlu ve güneşli günün düşüncesi, öylesine rastlantıya bağlı, öylesine aykırı; Marsilya akşamındaki ak ırk gibi, ölü odasının penceresi ardında insanlar ırkı, şafağın kaygılı ışığında yaşamın altüst edici ve bayağı gizlemi gibi...

Büyük ağaçlara gelmişti: şimdiden geceyle dolmuş köknarlar, her yaprağın ucunda hâlâ saydam bir damla, serçelerle cıvıl cıvıl ıhlamurlar; en güzelleri iki ceviz ağacıydı: kitaplıktaki heykelleri anımsamıştı.

Yüzyıllık ağaçların doluluğu yayılıyordu kitlelerinden, ama bükük dalların kocaman gövdelerinden çıkmasını sağlayan çaba topraktan çıkar gibi değil de toprağa gömülür gibi görünecek ölçüde yaşlı ve ağır olan bu ağacın koyu renkli yapraklar biçiminde çiçeklenişi, hem sonsuz bir istem hem de sonsuz bir değişim düşüncesi uyandırıyordu ister istemez. Aralarında, tepeler Rhin'e dek iniyordu; mutlu alacakaranlığın içinde çok uzaklarda kalan Strasbourg katedralini çerçeveliyorlardı, daha nice gövdelerin Batı tarlalarında nice katedralleri çerçeveledikleri gibi. Ve sakat varlık söyleviyle dikilen bu kule, ırmağa değin bağ dalgaları biçiminde gelişen insan sabrı ve çalışması, canlı ağacın yüzyıllık büyüyüşü, birer dal biçiminde yaymak üzere toprağın güçlerini çekip koparan sıkı ve boğumlu iki fışkırma çevresinde bir akşam dekorundan başka bir şey değildi. İyice alçalan güneş iki kalın ışık çizgisi gibi vadinin öbür yanına dek uzatıyordu gölgelerini. Babam iki ermişi, Atlante'ı düşünüyordu; bu cevizlerin büküm büküm ağacı, dünyanın yükünü taşıyacak yerde, gökyüzü üzerinde cilalı yaprakları ve nerdeyse olmuş cevizlerinde körpe filizlerle kıştan kalma, ölmüş cevizlerin geniş halkasının üzerinde tüm o görkemli kitlesiyle sonsuz bir yaşam içinde çiçekleniyordu. "Uygarlıklar ya da hayvan, heykeller ya da odunlar gibi..." Heykellerle odunlar arasında, ağaçlar vardı, bir de karanlık görüntüleri, yaşamınki gibi. Ve Atlante ile Ermiş Marc'ın gotik coşkusuyla altüst olmuş yüzü burada ekin

gibi, düşünce gibi, babamın az önce işittiği her şey gibi yitip gidiyordu — toprağın güçlerinin kendi başlarına heykelleştikleri ve tepelerin düzeyine inmiş güneşin ta ufka dek, insanların bunalımı üzerine yaydığı bu cömert heykelin gölgesinde kefenlenmiş olarak.

Avrupa kırk yıldır savaş görmemişti.[9]

[9] 1914 yazının ilk günleri söz konusu.

III

1

Bir yıla yakın bir zaman sonra, 11 Haziran 1915'te babam, Vistule cephesinde, General Von Spitz'in komuta karargâhının bekleme odasında, bekliyordu.

Yazıcı, sinekler hep rahatsız ettiğinden, etkin bir biçimde bir şey yazıyordu. Komuta karargâhı açılmış ayçiçekleriyle çizgi çizgi, geniş bir görünüme bakıyordu; son saldırıdan sonra, babam yakılıp yıkılmış, kalın yaprakları kandan yapış yapış olmuş ayçiçeği tarlalarından geçmişti. Sarı noktacıklarının durduğu yerde Alman sınırları sona eriyordu: Ruslar kesip tohumlarını yiyorlardı bunların. Arada sırada, yaz ovasının üzerinden Lodz'dan[1] Alman takviyelerini getiren trenlerin uzun düdük sesleri duyuluyordu, tek siper görünmüyor, kimsecikler ateş etmiyordu, hava savaştan önceki gibi güzeldi.

"Yüzbaşı Wurtz sizinle gelmedi mi, teğmenim?" diye sormuştu yazıcı.

"Hayır. Neden sordun?"

"Birlikte çağrılmıştınız da."

Yüzbaşı Wurtz bu kesimin gizli servis şefiydi.

Babamın generalle hiç işi olmamıştı. Silah altına alındıktan dört gün sonra bir subay okuluna verilmiş, buradan da, kendi isteği üzerine doğu cephesine yollanmıştı. Birçok Alsace'lılar gibi, umudunu Fransa'ya bağladı-

[1] 1914'te Rusya'nın elinde bulunan Polonya kenti.

ğından değil; annesi Almandı. Ama hiç değilse sanat ve düşünce alanında, Fransa da, Almanya da vazgeçemeyeceği ülkelerdi; Rusya umurunda değildi.

Sivilken, Asya'dan döndüğünde, karşılaştığı kişiler söylencesini biliyorlardı; asker olalı beri, gerçeği konusunda Wilhelmstrasse dışında, kimsecikler bir şey bilmiyordu. Birkaç ad, birkaç sözcük dışında, fazla bir şey bilmez olmaları için insanları çevrelerinden uzaklaştırmak yeterdi. Subay arkadaşlarının gözünde, biraz gezginlik düşkünü ve, kim bilir neden! azıcık da gazeteci ruhlu bir üniversite profesörüydü. Tartışmaları sırasında sessiz (düşünce düzeyinde çoklarını okuma - yazma bilmez sayıyordu), sıkıntılı saatlerde geveze ve Doğu öyküleriyle doluydu, yükselme konusunda örnek bir ilgisizlik gösteriyor — "şamanlığın" da yardımıyla keder dağıtan kimselere duyulan yakınlığı görüyordu. Geçmişinden sıyrılmış, tüm toplumsal kişiliğini yitirmişti, bunun sonucu yalnız bazı bazı savaşın getirdiği, kaba, temel bağıntı olsaydı, aceleyle değiştirilmiş bir biçimde, insanların bir görevi bir kişilik, bir albayı bir düşünür olarak görme manyaklığını yeniden bulmasaydı, pek de hoşlanmayacağı bir durum değildi bu. Sivil yaşamda, kimi üstlerini kendisi seçebilmişti hiç değilse... Savaşta, erkekçe arkadaşlığı, cesaretin gerektirdiği dönüşsüz bağlanmayı seviyordu; ama imparatorluk ordusundan nefret ediyordu (bir başka orduyu da fazla sevemeyeceğine inanmıştı ya).

Daha Doğu'daki ilk yengilerde,[2] tüm cephede, orduyu ısıtmak için, Rus tüfeklerinin kırılmış dipçiklerinin alev alev yandığı gecelerden sonra, Türkiye'de askerî bir

[2] Hindenburg'un Doğu Prusya'da Ruslar'a karşı yengileri (24 Ağustos-10 Eylül 1914).

göreve atanmak istemişti. Ya Alman ordusu sivil yeteneklere ötekiler kadar dikkatli olduğundan, ya Limon Von Sanders'in genelkurmayı birçoklarınca Enver'in kişisel dostu sayılan, başlıca erdemi de yurtseverlik olmayan bir adamı İstanbul'da görmeye can atmadığından ya da, tam tersine, gizli servis babamı başka işlere sakladığından bilgi eşgüdümü konusunda uzun bir eğitim yapması gerekli görülmüştü (ona göre, yeni gizli servislerin en önemli koluydu bu). Sonra Yüzbaşı Wurtz'un buyruğuna verilmişti.

Gelişinden üç gün sonra, yüzbaşı, Rusların en iyi hafiyelerinden Rosnowa olmasından kuşkulandığı bir tutsak kadının sorgusunu tutanağa geçirmekle görevlendirmişti onu. Hiç kuşkusuz sahte olan pasaportu geçerliydi, ama Wurtz, kent alındığı zaman, Rosnowa'nın çocuğunun Lodz kolejinde bulunduğunu öğrenmiş, getirilmesi için adam yollamıştı.

Kadının getirilmesini söyledikten sonra, babam dışında tüm yardımcılarını dışarı çıkartmıştı. Kadın önceden koridorda olmalıydı, kendisini başlarıyla yalnız bırakmak için gizli servisin subaylarının birbiri ardından önünden geçtiklerini gördükten sonra, en kötü şeyi bekliyordu herhalde. En sonunda muhafız kendisini odaya ittiği zaman, kapanan kapının önünde bir saniye durmuş, sonra hızlı hızlı Wurtz'a doğru ilerlemiş, başlanmış bir tümceyi baştan almıştı:

"... çektirilenler inanılacak gibi değil!"

Masanın önüne gelince, bir sinir bunalımının eşiğindeymiş gibi daha da yüksek bir sesle:

"Tanrı aşkına!.. Bu yapılanlar..."

"Yeter!" diye bağırmıştı Wurtz.

Bir bölüğe "Dur!" diye bağırır gibi. Ama hemen sonra doğal sesiyle konuşmuş, iskemleyi göstererek:

"Lütfen oturun, bayan" demişti.

Kadın, işitmemiş ya da anlamamış gibi, hâlâ duralıyordu. Sustuğu için, yazacak hiçbir şeyi olmayan babam, ona dikkatle bakabilmişti. Üstünü aramak için tüm giysilerini soymuşlar, okullu önlükleri gibi kara bir iş gömleği vermişlerdi. Yüzü kusursuz bir yumurta biçimindeydi, kimi Rus kadınlarının gözler kamaştıran ve Paskalya yumurtaları gibi garip biçimi. Geceyi hücrede geçirmemiş olsa, güzel olacaktı kuşkusuz. Sertliğinden çok, beklenmedik kibarlığına şaşmış bir durumda, gözlerini Wurtz'dan ayırmadan oturmuştu. Kara bluzunun üzerinde ellerini ovuşturdu, durmamacasına kurulanmış gibi.

"Kimliğiniz, lütfen."

Kadın pasaportundaki verileri ezberden söylemişti.

"Evli misiniz?"

Kadın, gülümseyerek:

"Üzgünüm, ama hayır" demişti.

"Ben de" diye yanıtlamıştı Wurtz. "Demek çocuğunuz yok?"

"Tanrı aşkına!"

"Tanrı aşkına"sında tiyatromsu bir şeyler vardı. Rus şivesi daha bir belli ediyordu bunu. Orta Avrupa'nın duvarları pul pul nakışlı bu odasında herkes bir rol oynuyordu nasıl olsa. Wurtz özür dilemek istercesine elini sallamıştı.

"Ama ne de olsa, anlamak isterdim" demişti kadın... "Neyle suçlanıyorum?"

Wurtz'un önünde, yakalanmasından hemen sonra geçirdiği sorgunun kopyası duruyordu.

"Bunu aydınlatmaya çalışacağız" demişti; "bir kez, Prczyba'da[3] ne yapıyordunuz?

Kadın "işlerin sarpa saracağı durum" için hazırlanmış tüm öyküler gibi kusursuz bir öyküye başlamıştı. Yüzbaşı her sözünün sonunda, hak veriyormuş gibi başını eğiyordu. Ve kadın baştan çıkarma yeteneklerinin geri döndüğünü seziyor, bununla oynuyor, Wurtz'la kendi arasında, savaşın aşağılık zorunlukları ötesinde, bir suç ortaklığı havası yaratmaya çalışıyordu: sorunlarını fazlasıyla anlıyordu, ama ne de olsa... Kaygılı bir gerilimle bakıyordu ona: kalkık burunlu, küçük, parlak gözlü bir dev, oldukça sevimli bir Pinokya suratı vardı. Efendileri önünde bir aşçı devinisiyle ellerini kara iş önlüğüne sürüyordu hep, bazı bazı kılığının, üzücü saç biçiminin bilincine varıyor, sesi de, yüzü de tokat yemiş gibi değişiyordu. Ama şimdi cinsellik tek silahıydı, hemen kendini toplayıp bundan tüm gücüyle yararlanıyordu. Wurtz gittikçe daha çok baş sallıyordu sözlerine. En sonunda:

"Sizin gibi akıllıca çalışan bir kimse şu sırada dosdoğru kurşuna gittiğini bilmemezlik edemez" demişti.

"Kadınlar kurşuna dizilmez!"

Wurtz'un gözlerinin içine bakmış ve ilk kez inandırmak değil de meydan okumak ister gibi görünmüştü.

"Buna iyice inanmış görünüyorsunuz! Pasaportunuzdaki hanımın düşünmeyeceği ölçüde fazla düşünmüşünüz bu konuyu."

Bir dosyadan bir not çıkarmış, on beş gün önce kurşuna dizilmiş bir kadın casusun idam öyküsünü yüksek sesle okumaya başlamıştı.

---

[3] Prczyba: Ukrayna ağzına yakalaşan bu sözcüğü Malraux'nun yarattığı anlaşılıyor.

Dördüncü satırda, kadın anlamıştı. Yüzbaşı okumayı sürdürüyor, bazı bazı da kadının ellerine bir göz atıyordu: o garip el silme hastalığını babam gibi o da fark etmişti. Şimdi dizlerinin üstünde kımıltısızdı elleri. Yüzbaşı bitirince, kadın hafiften omuz silkmiş, gözlerini ayırarak:

"Tanrı aşkına, bundan bana ne?" demişti.

Wurtz bastıra bastıra:

"Bana nesi var mı?" diye yanıtlamıştı.

Kadın şimdi gülümsemesini yeniden bulmuş, pasaportunu Alman işgal makamlarının nerede ve nasıl düzenlediklerini açıklıyordu. O konuşurken, Wurtz'un ve babamın karşısında, giriş kapısı sessizce açılmıştı; kadının arkası kapıya dönüktü. Koridorun loş ve yoksul fonu üzerinde, bir oğlan ilerliyordu, arkasında da Wurtz'un ajanları. Başka birçoklarına benzeyen, on iki yaşlarında bir çocuk: sarışın, yüzüne bir saç demeti düşen, küçük, düşük kulaklı. Ürkerek durmuştu. Babam aynı zamanda hem hâlâ gülümseyen kadını hem de arkasındaki çocuğu görüyordu. Hay Allah, neden kadın casusların çocuksuz olduklarını sanmıştı hep? Konuşulanları yazamayacağını seziyordu.

Hiç değilse, çocuk sesi tanımıyordu. Masanın üstünde duran bir Rus uçak bombasına bakıyordu.

"Sizin servisler çok güzel pasaport yapıyor" demişti Wurtz. "Bizimkiler de öyle. Ama sizinkinde bir... Gene döneceğiz buna."

"Bir ne?"

Muhafız, ilerlesin diye, çocuğu hafiften itmiş, çocuk kasketini düşürmüştü. Kadın karton siperliğin, arkasında yere çarptığını işitmiş ve bu gürültü olmaya çalıştığı kişiye değil de gizlediği dehşete düşmüş kişiye etkimiş gibi, birden dönmüş, iskemlesini devirmişti.

Bir tehdit beklerken, arkasında nerdeyse dört ayak üzerinde (çocuk yerden kasketini alıyordu) bir çocuk görünce şaşırmış, hemen sonra bize, sonra gene arkaya çevirmişti gözlerini. Babam artık yalnız arkadan görüyordu kadını, çocuğu da karşıdan: çocuk şimdi doğrulmuş, ağzı açık, kadına bakıyordu: onu tanıyamıyordu daha. Kadın gerilemek istercesine, tüm gücüyle babamın dizlerine doğru itiyordu masayı, babam da durduruyordu. Çocuk kasketini dalgınlıkla başına giymiş, sonra hemen çıkarmıştı. Odada korkuyla dolaşan bakışlar dönüp dolaşıp kolları omuzlarından masaya yapışmış ellerine dek, teller gibi titriyen kadına geliyordu.

Hiç kuşkusuz, onu böyle kara işçi gömleğiyle, bozuk saçlarla hiç görmemişti... Onu tanımıyor! diye düşünüyordu babam, sanki düşüncesinin bir etkisi olabilirmiş gibi. Kadının dikkatli davranması, çocuğa arkasını dönmesi gerekirdi, belki de Wurtz'un aldığı bilgi yanlıştı... Ama kollarının o hızlı sarsılışını görmemek elde miydi?

Muhafız hafiften itince, çocuk iki adım öne gelmişti. Önce belirsiz, sonra daha belirli bir gülümsemeyle canlanmıştı küçücük yüzü. Şimdi kolları kımıldamaz olmuş kadına yaklaşıyordu.

"Korkma" demişti Wurtz babaca, "istediğini yapabilirsin, ne istersen..."

Çocuk, hem şaşırmış hem de çekime kapılmıştı, potin düğmesi biçimli, iyilik dolu gözlerine bakıyordu. Babam utançtan bu denli acı çekebileceğini hiç düşünmemişti. Bir obüs sesi duymuşçasına, kasları sıkışıyordu.

Çocuk hiç kımıldamayan kadının yanına gelince, sola yönelmiş, gelip bombayı okşamıştı.

Gerisinin ne önemi vardı? Çocuk bu kadının çocuğu

değildi. Ama babamın unutamayacağı, kusursuz bir ihanet aracı olmak üzere seçilmiş bu küçücük, güleç yüzdü... "Sizin korktuğunuz bu türlü işler, binlerce askerimizin yaşamını kurtarır. Türkiye'de iyilik melekleriyle mi çalışıyordunuz?" demişti yüzbaşı. İlk kez, babamın adından bile habersiz olmadığını gösteriyordu. Babam kentin çöplerini valilerin kendi elleriyle boşaltmadıklarını düşünmüştü: siyasal bir eylemdi onunki, polis eylemi değil. Öte yandan, Wurtz'un oyunundaki yumuşaklık da gözünden kaçmamıştı, bu yumuşaklığı göstermeyecek kişilerin oyunu çok daha kötü oynamalarından korkuyordu. (Kadın durumu anladığı zaman, dişleri birbirine vurup durmasına karşın: "Eşsiz bir alçaksınız!" demişti Wurtz'a; o da: "Siz de eşsiz bir kurşuna — dizilmiş olacaksınız..." diye yanıtlamıştı.) Babam hiç de tartışmaya girmek istemiyordu. Gizli servisten ayrılmak istemiş, kalması için hiçbir girişimde bulunulmamıştı. Bu yazıcı görevi bir deneme olmuştu hiç kuşkusuz.

Kısacası, yeni bir atama bekliyordu. Nasıl olur da bugün Wurtz'la birlikte çağrılırdı? Gelir gelmez sormuştu bunu kendisine.

"Bilmiyorum. Kurmay başkanı yüksek okul bitirmiş subayların fişlerini istetti dün... Hem sonra toplanan bilgileri ayıracak zeki subay gereksinimimiz gittikçe artıyor."

Emir çavuşu kendilerini çağırmaya gelmişti.

General casusları mı, tümeninin zayıf yanlarını mı, yoksa söyleyeceklerinin sonuçlarını mı düşünüyordu, nedir, onlara değil de pencereden dışarıya bakıyordu.

"Baylar, bir şey... kimyasal savaş denemesi, gazlarla bir saldırı olacak yarın..."

Bir ay önce de bir deneme yapılmıştı. Yel yön değiştirmiş, ya da bir şeyler çalışmamış, bu yüzden saldırı gerçekleştirilememişti. Gazlar kimyasal bir biçimde mi etkirdi, yoksa basillerle mi, yoksa yalnız çevrelediklerini havasız mı bırakırdı? Cırcırböceklerinin sesleri duyuluyordu. General onlarla konuşur gibiydi, bir de güneş altında mutlu tarlalarla.

"Profesör Hoffmann, bu... bu savaş yöntemini bulanlardan biridir, bu akşam Lodz'dan gelecek, arabayla, yediyle sekiz arasında, Albay von Lüdow'un komuta noktasında bulacaksınız kendisini. Saldırı yeri orada bildirilecek size. Ne deneyle uğraşacaksınız ne de hazırlıklarla. Profesör bunu olabildiğince yakından izleyecek. Sizin tek göreviniz, kendisini sağ salim geri getirmek."

Sonra, hep cırcırböceklerine:

"Hangi biçimde olursa olsun, hangi durumda olursa olsun, tatsız bir şey gelmemeli başına" demişti.

Babam böylesine dalgın bir sesle buyruk verildiğini görmemişti hiç. Oysa bu da bir buyruktu. General bunun dışında mı kalmak istiyordu, yoksa yalnızca başka bir şey mi düşünüyordu? Bakışları odaya çevrilmiş, bir an iki şaşkın subaya dikilmişti.

"Gidebilirsiniz."

Otomobil durduğu zaman, Yüzbaşı Wurtz'la babam selamlarına geniş kenarlı bir fötr şapkanın geniş bir devinimle karşılık verdiğini görmüşlerdi; bir el çapraz takılmış bir boyun atkısını (haziran ayında) geriye itmiş, bir başka el, ayaklarının dibine yarısına kadar içilmiş bir sigara atmıştı; eller, sigara, atkı, nerdeyse uzun denilebilecek kır saçlar, tüm bir güvercinlik havalanır gibiydi pro-

fesörün yüzünden. Tıraşlı bir yüz, yani o sırada ender rastlanır bir şey, daha sivri olan Yahudi yüzlerine benzeyen kimi Ari yüzleri gibi çengel köşeli. Profesörün ardından sol elinde güzel bir çanta, sağ elinde garip bir sepetle, durgun bir şişman çocuk çıkmıştı arabadan: oğlu.

"Çok sevindim, gerçekten çok sevindim, baylar, demişti" profesör, dostça, yüz buruşturarak, hüzünlü. "İstihbarat subaylarına her zaman özel bir ilgi duymuşumdur."

Topukları hâlâ bitişik duran, şaşkın Wurtz'un koluna girmişti.

Europa Bolgako'da[4] el konulan otellerin en az kılıksız olanıydı. Bahçe duvarlarından birini bir obüs yıktığından (bucağı sırasıyla hem Almanlar hem de Ruslar bombalamıştı) herkes çiçeklikler arasından, kendi gediğinden girmeyi alışkanlık edinmişti. Hep öyle güzel, akşam olduğu için daha da sakin göğün, hâlâ solmamış güllerin kokusu, bu papaz bahçesinin yalnızlığı içinde topraktan bir top uğultusu yükseliyordu.

Sofra yüzbaşının odasında kurulmuştu. Emir eri kuru kuru yenilen, ince, uzun Polonya sosisleri bulmuştu. Profesör kocaman şapkasını, sepetinden ufak bir ilaç şişesiyle bir de sarı şişe çıkarıp ağzına götürerek üzüntülü bir havayla şöminenin çıkıntısına bırakmış, bir yudum içmişti.

"Astım için, baylar! Ama bu (öteki şişeyi tutuyordu) gerçek Fransız konyağıdır."

Hüzünle masanın üstüne koymuştu bunu.

"Gidip Fransa'da kendi elimizle alıncaya değin. Yiyelim: yarın sabah Ruslar hapı yutuyor."

---

[4] Bolgako (Bolimov yerine), Lodz ile Varşova arasında kent.

Hep kederli havasında.

Yüzbaşıyla babamın yanına gelmeden gaz damacanalarını ve gaz yayımı hazırlıklarını incelemişti.

"Hazırlıklar umduğunuz gibi değil mi, sayın profesör?" diye sormuştu Wurtz.

Profesör bitkince:

"Kusursuz" diye yanıtlamıştı.

Babam bira getirmek için aşağıya inmişti. Ellerinde yelpaze gibi bira şişeleriyle döndüğü zaman, saçları önüne düşmüş profesör, oğlu ve yüzbaşı fotoğraflar üzerine eğiliyorlardı: tabaklar arasındaki ilk resim profesörün o güne değin yaşadığı evin resmiydi. Bir uçak alanı kurulması için yıkılacaktı. Onu kurtaracağını ummuştu; burada kendisini bekleyen telgraflardan biri isteğinin kesinlikle geri çevrildiğini bildiriyordu. Üzüntüsü bundandı. Öbür resim, Wurtz'un iki çocuğunun resmiydi. Oysa Wurtz pek öyle duygusal bir adam değildi; ama babam, profesörde deha ya da deliliklerinin havasını zorla benimsettiren büyük sinirlilerin bulaşıcı gücünü seziyordu. Bu adamda da bir "şamanlık" vardı, ama kaygı verici bir "şamanlık".

Wurtz fotoğrafı saklar gibi cebine koyarken, profesörün oğlu da cüzdanını karıştırıyordu. O da bir fotoğraf çıkarmış, kumarcının oyunu kazandırtacak kartı atmadan önce tuttuğu gibi tutmuştu.

"Ben de size çocuklarımı göstereyim..."

Anlamı neydi bu duygusallığın? Wurtz, şaşkın şaşkın, ev resminin yanına konulan resmin üzerine eğilmişti. Babam da bakmıştı: üç buldog.

"Max üniversiteyi Oxford'da okudu" demişti profesör, "Hayvan hekimliğinde uzmanlık yaptı. Ama iççağrı gereği!"

"Tutkuyla" demişti, uyuklayan Koca Max. Sonra kendini tanıtırcasına, biraz eğilerek, alçakgönüllüce mağrur bir sesle, "Baytar" demişti.

En tuhafı, buldogların kendisine benzemesiydi. Uzaktan gelen top sesleri ve biricik pencereden gelen güzelim gün sonu aydınlığı altında, bu çok basık tavanlı odadaki konuşmada bir tuhaflık vardı. Bolgako'nun Avusturya Polonyası'nda bulunmasına karşın;[5] oda bir Rus odasıydı, yeni sıvanmış kirecin altında, akşamın hafiften dokunup geçen ışığı çok eski duvarların kumlu maddesini, bir çatlaklar, dökük sıvalar, delikler dünyasını sezdiriyordu. Profesör, bütün gece, tahtakuruları yüzünden çırpınıp duracaktı.

Yüzbaşı kendi düşüncesini izlemekteydi:

"Sayın profesör, yarın yalnızca bir deneme mi, sorumluluğunuz elveriyorsa yanıtlarsınız elbette... — yoksa gerçek bir saldırı mı yapacağız? Her iki durumda da güvenliğiniz için biraz farklı önlemler alacağız. Önceki deneme başarısızlığa uğradığı için de..."

"Bugüne değin bu cephede yapılan denemeler, rica ederim!.."

Çocuksu bir kahkaha koparmıştı: büyük maymunlar gibiydi: ya çocuktu, ya yaşlı, genç olamıyordu hiç.

"Zehir kullanmayı denediler. Ama buna budalalık derler! Asit siyanidrik, karbon oksidi kusursuz zehirlerdir, ama sonuçları ne oldu? Bir metreküp havaya yarım gram asit siyanidrik yeter: hasta çırpınmaya başlar, bir tetanoz katılığına kapılarak devrilir. Güzel. Ama. Kapalı yerde... Ne demek bu? Çalışma alanı açık hava olunca!.."

Sonra kalkmış, oğlunun iskemlesiyle soba arasından

[5] 1772 ve 1795 paylaşmalarından beri, Galiçya Avusturya'nın elindeydi.

geçmek için karnını içine çekerek odada bir aşağı, bir yukarı yürümenin yolunu bulmuştu.

"Sonra, sonra ne yapmışlardı? Karbon oksidini denediler. Laboratuvarda. Korkunç bir zehir, aranan tüm nitelikleri taşıyor, hazırlanması kolay, ucuz. Kanda hemoglobine etkir, havadaki oksijenle birleşmesini önler. Ama açık hava sorunu hâlâ çözülmüş değil. Ben zehiri bıraktırdım. Biz... başka şey kullanacağız. Klorun türevlerinin ötesindeyiz. Çocuk oyuncağı gibi görünür klor, ama hiç fena değildir, bilir misiniz? Sıvılaştırılması çok kolay, insan yapısı için dayanılmaz bir şey, unutmayın ki, çok da ucuz! Şeydeki... Batı cephesindeki meslektaşlarınıza bakılırsa, geçen ay Yser üzerinde yaptığımız kimyasal saldırı[6] hemen o anda onla yirmi bin arasında zehirlenme sağladı: İngiliz cephesini yıkmak için gerekenden de fazlaydı! Yazık ki görülür!"

Hep yürüyordu, kır saç demetlerinin altında göğüs geçirdi:

"Düşman maske kullanacak ve her şeye yeniden başlamak gerekecektir.

"Zehirler bir yana bırakılınca, ne hedeflenecek?" diye sormuştu babam. "Solunum yolları mı?"

Profesör oynar gibi kollarını açmıştı:

"İçzarlar, sayın teğmen! Çok basit bir şey: içzarlar!"

İçkisini içerek:

"Klordan daha etkili bileşimlerimiz var" diye sürdürmüştü sözlerini. "Elbette! Fosjen klordan on kat daha yakıcıdır, ama fosjen..."[7]

---

[6] 22 Nisan 1915'te, Alman ordusu Yprès'te (Belçika) Britanya ordusuna 6 kilometrelik bir cephe üzerinde klorla saldırmıştı. Kimyasal silahın ilk kitlesel kullanılışıydı bu.

[7] Klor ve karbon oksitinden oluşan fosjen, bu boğucu gaz, Bağlaşlar'ca Alman kloruna karşılık olarak kullanılacaktır.

Pencerenin önünden geçiyordu: ardına dek açmış, yelin durumunu anlamak için elini dışarıya uzatmıştı. Bahçenin ilerisinde, bir Ortodoks kilisesinin kubbeleri ve haçları, eğimli, büyük alanın sonunda, akşamın içinde parıldıyordu. Babam Rusya'yı duyuyordu çevresinde, ama mor ve yaldızlı kubbelerden çok, batmış güneşin son yansımalarının yerden aydınlatır gibi olduğu bu çakır çukur alanın yassı çakıllar gibi birbirini tutmayan, çok eski kaldırım taşları nedeniyle. Akşamın içinde, savaşın oturmamış sessizliği içinde, yenilmez Rus geçmişi tek canlı varlıktı. Profesörün sesi fosjenin üstünlüklerini ve kusurlarını saymaktaydı, babam ta Pasifik'e kadar İslav dünyasının derinliğini duyuyordu. Ağaçlarda hâlâ kuşlar vardı, kimileri kırlangıçların kaygılı ve boğuk çığlıklarıyla yuvaya dönüyorlardı, inen gece ta uzaklara götürüyordu seslerini. Profesör sönmüş sigarasını dışarıya atıp pencereyi kapatmış, ağzı kulaklarında, geri gelmişti:

"Yel çok iyi! Hem ben yelin yön değiştirmesinden çok, beklenmedik bir nemlilikten korkuyorum."

Bir sigara daha yakmış, gene yürümeye başlamıştı:

"Ama kimyasal savaş tarihöncesine getirdi bizi: biklor etil sülfatı[8] belki de en iyi savaş gazıdır. Hem deriyi kabartıp hem kanı zehirleyen yakıcı bir madde! Unutmayın ki son derece de tehlikelidir, çünkü insan zehirlenme sırasında acı çekmez: saatler sonra başlar etkisi..."

Susmuştu; eli hâlâ kımıldıyordu; insanlığın ölüm yürüyüşüne tempo tutan bir sosis.

"Hatta..."

[8] Daha çok, hardal gazı adıyla tanınır. 11 Temmuz 1917'de ilk kez Almanlar kullanmışlardır.

Bedensel bir hazla çekiyordu dikkati; sonra birden karşısındakileri unutur gibi olmuştu.

"Buharlaştırılmış sekiz santigram... bir metreküp hava..." diye mırıldanıyordu. "Yarım saatten az bir sürede ölümcül durumlar. Etkin! — Çok, çok güzel! — şeye kadar... şeye..."

Kafasında yaptığı hesaptan sıyrılamıyordu. Dolmakalemini çıkarmış, masanın üzerinde bir şeyler aramıştı; Max köpeklerinin resmini kapıvermişti; babası sevgili evinin resmini alıp çevirdi, üzerine rakamlar karalamaya başlamıştı. Işık yetersizdi. Yüzbaşı büyük bir petrol lambası yakmıştı. Profesör kartın arkasında başladığı bölme işlemini sürdürmüştü. Şimdi iki subaya birer düşmanmış gibi bakıyordu — gözler kırpılmış, çene birazcık ileride:

"Havada on dört milyonda bir oranına dek etkili."

Sonra fotoğrafını bir kanıt gibi sallamıştı:

"Hiç kuşku yok, kimya en zorlu silah, kendisini iyi kullanacak –yönetecek– halklara dünya çapında bir egemenlik sağlayacak olan üstün bir silah... Hatta belki dünya imparatorluğunu bile sağlayabilir!.."

Lambanın ışığı birdenbire pencereyi donuk ve kapkara bir duruma getirmişti. Babam ötelerde Rusya'yı, karanlıklara batmış ayçiçeklerini hep duyuyordu, ta Moğolistan'a dek.

"Düşman istihbarat servislerinin formüllerimizi kısa zamanda ele geçirmeleri olasılığı var mı?" diye sormuştu yüzbaşı.

"Ama biz altı aya varmadan altı ayrı gaz kullanmış olacağız! Gazlarla korunma araçları arasında da binlerce yıl önce başlamış, şeyden... ilk topuzun yapılışından beri! mızrakla zırh, mermi ile zırhlı araçlar arasındaki hız

yarışı başlayacak. Yalnız, evet, işin önemini artıran da bu işte.."

Daha önce de bir kez yaptığı gibi, herkesi merak içinde tutarak yürümeye başlamıştı:

"... bu çarpışma varoldu olalı, son başarıyı sağlayan hiçbir zaman zırh olmadı..."

"Sayın profesör, yeni buluşların düşman birliklerini hiç belli etmeden zehirlemeyi sağladığını söylemiştiniz, değil mi?" diye sormuştu Wurtz.

"Püskürtülen birliklerin çarpışma gücü yeni bir saldırı karşısında sıfıra eşit oluncaya dek."

Wurtz, suçüstü yakalanmış, kocaman bir çocuk gibi, beceriksizce gülümsüyordu. Profesör bir sigara daha yakmış, yürümeyi bırakmış, susmuştu. Yüzbaşının ne düşündüğünü seziyordu. Bekliyordu. Wurtz boyun eğmiş, ama uzlaşmamış bir havayla başını sallıyordu. En sonunda, profesör ağır ağır:

"Tüm dünyanın bize karşı yaptığı bu savaşta, Almanya'nın seçeneği yok" demişti. "Utku yüzbinlerce askerimizin canını kurtaracak. Utkuyu sağlamaktan en etkili araçlar en iyi araçlardır."

Evin fotoğrafını bir kez daha sallamıştı havada:

"Havanın on dört milyonda bir..."

"Ve zırh her zaman toptan daha güçsüz kalır" diye düşünmüştü babam.

"Buna bir diyeceğim yok" demişti yüzbaşı. "Ama... bizi neden küçümsüyorlar, söyleyebilir misiniz?"

Bıçağının ucuyla sofra örtüsüne yıldızlar çizmeye başlamıştı. Profesör buyurgan bir sesle:

"Daha yüksek bir açıdan bakacak olursanız, gazlar insancıl savaş aracıdır" dedi. "Bir kez, gaz önceden belli

eder kendini, burasını unutmayın! İlkin gözün akı mavileşir, sonra soluk hırıltılı çıkmaya başlar, gözbebeği –ne tuhaf değil mi!– nerdeyse kararır. Kısacası, düşman uyarılmıştır. Eh, insan çok az da olsa bir şansı bulunduğuna inandı mı cesarete gelir; ama şansı olmadığını iyice biliyorsa, cesaret hiçbir işe yaramaz. Her şey bitmiş demektir."

Yüzbaşı için, bu iki adam birer düşmandı. Sözlerin, rakamların insanlarıydı, cesareti yok etmek isteyen "aydınlar"dı, soyuyorlardı kendisini. Cesareti gerçekti: Rusların eline düşmüş, ölüm cezasına çarptırılmış, kendisine yüz bin ruble ve Rusya'da özgürlük önermelerine karşın, en ufak bir bilgi vermeye yanaşmamış ve kaçmıştı. Bu dayanıklılık, ona göre, her şeyi doğruluyor, kendisine tüm hakları veriyordu. Ortada olmayan sinekler rahatını kaçırıyormuşçasına, kalkık burunlu, yuvarlak başını bir o yana, bir bu yana sallıyordu.

"Almanların o eski savaş anlayışının imparatorluktan silindiğini göreceksek, bu büyük bir yıkım olur" demişti.

Babam dinliyor, Wurtz'un aktöreciliğe başlayışına bakıyordu, (öteki aktöreci de caba). Az çok kendisine benzeyen bir deliye bakar gibi. Yüzbaşı, babama karşı, kurtaracağı askerler adına çocuğun kullanılmasını savunmuştu; profesör de aynı kanıtı kullanmaktaydı. Buyur bakalım, bu oda ermişlerle doluydu!

Profesör soğuk soğuk:

"Evet" diye yanıtlamıştı. "Ama Almanlar da insandır, onların da zayıflıkları olabilir, değil mi öyle?"

Pencereye doğru üç adım yürümüştü.

"Sulfata gelince, işte o hiç bozulmaz."

Sonra birdenbire cebinden çıkardığı anahtarı işaret-

parmağının çevresinde döndürmüştü. Gene karanlığa doğru eğilerek geriye dönmüştü:

"Söylesenize (birdenbire yükselmişti sesi), adamlarınızın bu gaz kaplarıyla bir saçmalık yapmayacaklarından emin misiniz?"

"Buyruklarınız harfi harfine yerine getirilecektir."

Başıyla onaylayarak gene o karınca yürüyüşüne başlamıştı. Babam pencereye yaklaşmıştı; yel değişmemişti. Top sesi duyulmuyordu artık; bir atın hüzünlü ve ağır nal sesleri duyuluyor, uzak kürek sesleri bu nal seslerini bastırıyordu. Yıldızlar yerli yerindeydi, buğulu yıldız kümeleri gibi bulanık. Gecenin derinliğinde bir süvari birliği kayıyor, dünyaların tekdüze varlığının yüreğe sapladığı hüznü kovuyordu: doğaötesi bunalımlara kapılınamayacak ölçüde fazla savaş vardı toprağın üstünde. Odada, konuşuluyordu... "İlk mancınığın bulunuşundan beri, mızrakla zırh arasında savaşın" tek bir dakikası, o kadar... Babam, milyarlarca yıldız yığınını birdenbire kişisel ve mucizemsi bir varlık yapmışçasına, gece göğüne bakıyordu.

"Görüyorsunuz ya, benim dediğim de buydu!"

Profesör, elini babamın omzunun üzerinden dışarıya uzatmıştı.

"Koşullar çok iyi hâlâ... çok, çok iyi!"

Atın nal sesleri cepheye doğru yürüyen süvari taburlarının şakırtısıyla karışacak ölçüde zayıflamıştı. Karanlık bahçeyi, duvarındaki açıklığı ve çiçeklerini gizliyordu; kuşlardan yoksun gök altında, kubbelerin altın rengi haçları karaydı şimdi. Gecenin serin yeli hiç şaşmadan Rusya'ya doğru kaymaktaydı.

2

Sabah beşte, babam, profesör ve Wurtz, ilk hatlara geliyorlardı. Gaz kapları hazırdı, bir gün önce profesörün belirttiği yerlerdeydi. Siperlerde koşut biçimde duruyor, sıkıştırılmış hava şişelerine benziyorlardı, askerler gibi sıra sıra dizilmişlerdi. Arkalarında bekleyen insanlara karşın, savaşmak için Alman ordusunun yerini almış gibiydiler.

İkinci hatların hendeğine döndüler, kendilerine burası ayrılmıştı. Gaz atımı başlayınca ilerleyeceklerdi; profesör saldırı saatinin önemsiz olduğunu bildirdiğinden, saati komutanlık seçecekti.

Alaylar hendeklerle toplanmıştı. Babamla iki arkadaşı, her gözetleme deliğinden bir güneş çizgisi geldiği için ışıktan çizgi çizgi olmuş geniş bir sığınağın içinden geçmişlerdi. Yarı karanlığa alışmamış gözleri burada gizlenen bölüğün –132. bölük– savaşı beklemenin verdiği sinirlilikten doğan devinimlerini görebiliyordu ancak. Daha küçük bir hendek birincisiyle bağıntıdaydı. Buraya yerleşmişlerdi. Babam üç gözetleme yerinden birine yönelirken, arkada kalan profesörün asker gölgelerine:

"Hadi, her şey yolunda, dostlarım! Her şey yolunda, değil mi, dostlarım?" dediğini duyuyordu.

Siviller için kullanılan belli belirsiz bir homurtu yanıt veriyordu bu sözlere. Hiç kuşkusuz oğlu da arkada seke seke yürüyor olmalıydı. Babam gözetleme deliğine yapışmıştı, geriye dönmüyordu artık.

Topların derin sarsıntısı altında titreyen, güneşten ışıl ışıl olmuş buğdaygillerin ötesinde, obüsler, Rus siperlerinin ilerisi ve gerisindeki iki sıra koruyu biçip duruyordu. Vadinin bir yanını Almanlar tutmuşlardı, Ruslar –daha aşağıda– öbür yanını; aralarında, sabah ışığının şimdilik ulaşamadığı ırmak, sisli bir karanlığa gömülmüş, geniş bir gök üçgeninin sonunda, iki yamaç arasında dikilmiş Szapewo'ya[1] doğru kaymaktaydı. Güneş, yüksek tabyaların yukarısındaki ahşap evlerine erişeli bir saat oluyordu, ama daha kentin bombardımanı başlamamıştı. Yalnız, ormanın koyu çizgisi üzerinde, ağaçlar yuvarlanan tavşanlar gibi, ölümcül zıplamalarla sıçrıyordu. Buğdaygiller toplar altında titriyor, babamsa, fötr şapkası miğferinin ucuna çarpıp duran profesörün arkasında, siper arkadaşlarının bunalımını duyuyordu.

* * *

Profesör, belki onuncu kez:

"Peki, saldırı saatini kesinlikle biliyor musunuz? Bir karşılaştırma, bir çıkarım yolu bulamıyor musunuz?" diye sormuştu.

Üç saattir bekliyorlardı. Dün odada olduğu gibi gidip geliyordu sığınakta, burnu önde, atkısına gömülmüş. Oğlu düşlere dalmıştı, köpeklerini düşünüyordu belki de. Askerlerin bunalımı dağılmamıştı, ama çökelmişti, şiddetli bir hastalığın süregenleşmesi gibi; bir yıldan beri, artık kendi yazgısını kendinden beklememeye alışmıştı her biri. Toplulukların konuşmaları babama dek geliyordu. Wurt, zaman öldürmek için, konuşanlar ko-

[1] Prczyba gibi bu sözcüğü de Malraux uydurmuş görünüyor.

nusunda bildiklerini anlatmıştı ona. Gözetleme deliğinin dörtgeninde, şimdi parıl parıl güneşle dolmuş ırmağın ötesinde, düşmanın kımıltısızlığı sonsuzluğa dek yerleşmişti sanki; babamın arkasında, silah seslerine karışan konuşmalar, ateşli sözler yükselip alçalıyor, sonra topların yorulmak bilmez uğultusu içinde silinip gidiyordu.

"Çar!"[2] diyordu bir ses. "Almanya'yı yok etmek! (Bir gazete katlanıyordu). Almanya'yı yok etmek! Herif sarayında, Petersburg'ta! Yerin altında! Yürekler acısı doğrusu! Halk da bu herifi dinleyecek kadar salaksa! Büyük Frédéric![3] Ben böyle heriflere hiç hayran olmadım; çünkü bana sorarsan gidip başkalarının memleketini almak saçmadır derim. Saçma! Ama, söylenecek bir şey varsa, o da şu ki adam ordusunun başına geçiyor, önden gidiyordu."

"Frédéric mi dedin! O çağlarda mızraklarla, mancınıklarla savaşırlardı!"

Bir başka ses bir ayraç açmıştı:

"Fransızlarda silah çok daha fazla."

"Büyük Frédéric zamanında mı? Hay, alık, hay!"

"Sen gece bir bardak bira içmek için uyandırılınca alarm verildi sanırsın, sonra tutar büyük Frédéric'ten söz etmeye kalkarsın. Oldu mu ya!"

"Frédéric planlarını yapar, sonra da önden yürürdü! Önden! Ne dersen de adama, ama askerlikte birinciydi, ben bunu bilirim, bunu söylerim! Öteki ineğe, Çar'a gelince, kalesine kapanmış domuz! Yeraltındaki kalesine! Yeraltında! Dört bir yanı da toplarla çevrilmiş! Onun içinde de tepeden tırnağa zırhlı!"

---

[2] Nikola II (1868-1918).

[3] Frédéric II, 1740-1786 arasında Prusya kralı.

Öteki ses, horgörüyle:

"Zırhlı!" diye yanıtlamıştı.

"Zırhlı, ya! Bu konuda da bize bilgi satacak değilsin ya, Bavyera'dan dışarıya adım atmışlığın olmamış, bir de bize racon kesiyorsun! Zırhlı dedikse, zırhlıdır!"

"Doğrusunu söyleyeyim ister misin? Acıyorum sana. Zırhlıymış!"

"Hayda! Zırhlı dedik ya sana, Ludwig!"

Kızgın kesinleme şamatada eriyip gitmiş, yalnızca:

"O zırhla gazlardan da korunacağını sanıyorsa..." tümcesi şamatanın üzerinde azıcık dalgalanmıştı.

Bir dağ gelinciği gibi bir başka köşeye fırlayan tartışmanın yerini başka sesler almıştı, ama bunlar birer iç dökmeydi:

"Benim işim tümüyle el işi değildir öyle, daha çok, kafa ister."

"Ayarcı mısın?"

"Hayır, frezeciyim."

"Evet, benimki gibi, doğramacılık da dikkat işidir, kafa işidir yani!"

Sesin alçakgönüllülüğü alaya yol açmıyordu.

Kısa bir süre geçmişti.

"Böyle numaralar bulmak için kafa ister adamda!"

"Evet... Ya da deli olmak..."

Gene gazdı söz konusu. Topların gümbürtüsü hendekteki mırıltıları karıştırıyordu, bir ses kim bilir hangi arkadaşa, belki de kendi kendine "İngilizlerin sömürgeleri olmasaydı, ulusların en aşağısı olurlardı!" diye bağırıncaya dek hiçbir şey seçememişti babam.

Kimse yanıtlamamıştı bu sesi. Başka bir ses başka bir iç dökmeyi sürdürüyordu:

"Kadınlar ayırma işinde çalışırlar; eskiden dipte yaparlardı, şimdi gün ışığında yapıyorlar, bir yürüteç var. Ama insan evli olunca, madencilik yapamaz artık."

"Madencilerin evlenmesi yasak mı?"

"Erkekler değil: kadınlar. Bir kadın evlendi mi fabrikanın kapısından geçemez artık. Bitmiştir."

Gene sessizlik. Maden ocaklarının karanlığı gibi bir karanlık, derinden derine gürleyen toplar, uzaklarda patlayan top mermileri.

"Sonra, bilirsin, hendeklerde, galerilerde, hep çıplak çalışılır, bir pantolon, tamam. Gözlerini sürmelemek için yorulmana gerek yoktur. Ama kömür tozu deriye iyi gelir... Lamba Tanrı'dır. Lamban gitti mi yandın."

Gözetleme deliklerinden gelen ışık çizgilerine karşın, lamba sözcüğünün söylenişindeki sihirli saygı hendeğin karanlığına çok yakışıyordu.

"Her hafta denetim vardır. Hem şöyle böyle denetim değil ha! Benim bir piliç vardı, çok sevimli bir piliç: her gün lambamı parlatırdı."

Asker alçak sesle, sevgiyle konuşuyordu. Babam önünde hiçbir şey görmüyordu: bir madenci lambasını ve kömürle kaplı bir gövdeyi düşününce aşkı anımsayan bir adam...

Daha yakında bir başka ses onu bastırmıştı:

"...herif iznini almak için özel olarak yüzbaşıdan rapor istemiş; Batı'da cephede bulunmuş, sonra vurmuş buraya, bir kez olsun gidip bir kafa dinlememiş! Beş yaşında bir kızı varmış. Beş yaşında, çocuklar her şeyi çakmaya başlar... Neyse, almış izinceğizini, gitmiş, 'Nerede yatacaksın?' demiş kız. 'Nerede olacak, yatağımda!' O zaman ufaklık ne dese beğenirsin: 'İsviçreli gelemeyecek

demek?' Ne demezsin, İsviçrelinin teki her akşam kadınla yatarmış!"

"Peki, sonra?"

"Sonrası hiç. Bozuntuya vermemiş. Ses etmemiş, ufaklık yüzünden..."

Birkaç saniye, azgın bombardıman doldurmuştu hendeği.

"Ben de biliyorum böyle birini, habersiz izne gelmiş. Geceymiş, kapıyı çalmış: açan olmamış. Karının içeride olduğunu iyi biliyormuş! Nerdeyse bütün gece çalmış kapıyı. Açmamış karı. Açmak istememiş. Bizimki anlamış o zaman. Birliğe dönmüş, sonra da asmış kendini."

Bir saldırı bekleyişi içinde intihar üstüne konuşmalar duymakta aykırı, kaygı verici bir şeyler varmış.

"Ben de tanıdım asılmış birini. Ama o pis herifin tekiydi. Sabıkalı bir herif, ne bileyim, beş yıl yatmış! İki kızla pişirmiş işi, biri on altı yaşında, bir düşünsene! Günün birinde ikisi birden gebe kalmasın mı! Önce biriyle kırıştırıyormuş, sonra ötekiyle. Sonra analarını da koymuş kafese. On beş, yirmi gün arayla doğmuş veletler, sonra çiftçi –çiftçi kızıymış bunlar– mahkemeye gitmiş. Seninki de gidip mahkemede hesap verecek yerde, evine gelmiş, asmış kendini. Şöyle, kuşağıyla, karyolasının demirine. Sıradan bir yatak, ama..."

Babam, bu canlı karanlığı dinlerken, ilk kez Alman halkını dinliyordu. Kısaca halkı, belki de insanları. İlkel karanlığa çok yakın bir ses, karanlıktan zor ayrılan şu gölgeler gibi. Askerlerin onunla her zaman yapay bir bağıntısı olmuştu, kendi komutanları olmayan subayla bağıntıları; tanıdığını sandığı bir dünyanın kıyısında dolaşıyordu bir yıldır, insanları tanımak için insan olmak yetermiş gibi...

Okulda öğrendiklerini biliyordu, ama o zamandan beri unuttuklarından haberi yoktu.

"*Messager boiteux*'ye inanmam, ama şöyle demişti: ürün iyi olmadı mı, bir de uşakların adları efendinin adının ilk harfiyle başladı mı, savaş kapıyı çalıyor demektir."

"Hindenburg..."[4]

Herkesin düşündüğü Hohenzollern sözcüğünü hiçbiri ağzına almadı. Babam *Messager boiteux*'yü biliyordu, Strasbourg'ta yayımlanan eski almanaklardan biriydi. "Ürün iyi olmadı mı..." Önceden bilinmez ürünün önceden bilinmez yazgıyla yaşı belirsiz, köylü bağı...

"Kim kazanıyor önbilide? Biz mi?"

Sessizlikte top sesi.

"Bilmem ki."

Gene birkaç saniye top sesleri.

Miğferleri bezle örtülü hayaletlerden biri:

"Ne mi yapmalıydı, söyleyeyim size" diye bağırmıştı: "Oralara, Petersburg'a, Paris'e varınca, tüm hekimlerimizi, tüm baytarlarımızı toplamalı, hepsini, hepsini! Sonra, oralardaki tüm erkekleri hadım etmeli! Albayın dediği gibi: sağlama! İnsanca bir şey değil belki, ama sağlama görülmüş olur hesapları, kimse de öldürülmüş olmaz!"

Bir başka ses kesin gerçekleri söyleyen bir havayla:

"Zavallı budala!" demişti. "Rus, Fransız ya da Alman değil kötü olan, genel olarak insan!"

Önemli bir şey gösterir gibi işaretparmağının kalktığı seziliyordu, babam düşünce budalalığının düşünceye öykündüğü gibi halk budalalığının da halk bilgeliğine

[4] Tannenburg galibi Hindenburg (1847-1934) 1916'da başkomutan olacaktır.

öykündüğünü anlamıştı. Ama dinlemeye başladığı sırada duyduğu ve nerdeyse buna benzeyen bir başka ses gelmişti aklına: "Yaşam... Genç olduğun sürece, büyümüş insanlar var sanırsın. Beklersin o zaman. Sonra, başlarsın yaşlanmaya. Anlarsın ki aslı yokmuş. Büyük insan yokmuş. Büyük insan diye bir şey yoktur hiç... Hiç mi hiç!"

Daha ötede başka bir şey konuşuluyordu:

"Hayır, hayır, nerede: biz geldiğimiz zaman, Kazaklarla Avusturyalılar çoktan ırzlarına geçmişlerdi, hatta artık karşı geldikleri bile yoktu."

Profesör şimdi gözetleme deliğinin dibinde, ayaklarını sarınmaya çalıştığı atkıya doğru çekmiş, kocaman bir çayır örümceği gibi çömelmiş duruyordu. Ama gömlek giymeyen çoğu asker şimdi ceketlerini de çözmüşlerdi.

Nezleli bir ses iğdişçiyi değil de babamın işitmediği bir soruyu yanıtlamıştı:

"Luther haçını bilir misin? Ne biliyorsun?"

O zamana dek işitilenlerden farklı bir ses — gene halktan, ama ölçülü, içinden bir gülümseme geçtiğini sezdiği. Yanında, bir göğsün üstünde, bir güneş çizgisi bir haçın uçlarını ve Protestan güvercininin parlak damlasını bir elektrik ampulü parıltısıyla aydınlatıyordu. Aynı ses, babamın seçemediği bir soruyu yanıtlamıştı gene:

"Dindar değilim, ama bazı bazı tapınağa gitmeyi severim. Yapayalnız olmak koşuluyla. Kimi durumlarda..."

"Ne gibi durumlarda?"

"Bilmiyorum... Kederliysem... Ya da anımsamak istiyorsam..."

Konuşanlar uzaklaşmışlar, görece bir sessizlik içinde oldukça uzun bir süre geçmişti: artık toplar aralıklarla ateş ediyordu. Az önce konuşmalarını dinlediği adamlar –çavuştu bunlar– yakınına gelmişlerdi.

"Bu gönüllüler her zaman bir törel sorun çıkarır ortaya. Bakın: birazdan üç gönüllü bulmam gerek ve bu gaz öyküleri de her zaman... ciddi olabilir... En sevimli üç askeri seçtim. Neden? Çünkü istiyorlardı, hoşlarına gidiyordu, ben de onları hoşnut etmek istiyordum... Hoşlandım diye onları belki de ölüme mahkûm ettim. Oysa ölmeleri o denli önemli olmayanları seçmeliydim..."

"Peki aktörel sorunu nasıl çözüyorsunuz?"

Babam yanıtı işitmemişti: elle verilen bir yanıttı kuşkusuz.

"Ben daha Ruhr'da çalışırken, çok eskiden grizu görmüş bir hendeğe gelmiştik. Bir işçi vardı, canlı gibi, kazması kolunun ucunda, arkasında da atı hâlâ küfesini çeker gibiydi. Gazdan böyle kalmışlardı, ama bizimle birlikte hava da geldi. On dakika geçmemişti ki tamam, pof! Adam da, beygir de, her ikisi de toz olmasın mı sana!"

Karanlık benzersiz bir patırtıyla karışmış, sonra bir ses duyulmuştu:

"Gaz mı, ben sana söyleyeyim ne yaptığını..."

Halkın gizlem karşısındaki ağır ve alçak sesiydi bu, bir zamanlar büyücülerin sesinin kim bilir ne denli çocuksu olduğunu düşündüren bir ses:

"Gaz mı, söyleyeyim" diyordu: "adama dokundu mu, tamam, kımıldamadan kalır seninki. Kımıltısız mı kımıltısız, kalır öyle... Kıpırdayamaz artık. O adam gibi işte, hiç farkı yok. İskambil oynayan adamlar örneğin..."

"Farkına bile varmadan ölür gidersin."

"Ya yel değişirse?"

Toplar ateşi kesmişti. Güneş ileride, toprak üstünde, ırmağın geniş eğrisine barış günlerindeki patırtısını veriyordu.

Babamın arkasında, profesörün kaygılı sesi:

"Gazların ardından saldırdıklarını biliyorlar mı?" demişti.

Bir çavuşun sert sesi, hem profesörü, hem askerleri yanıtlarcasına:

"Saldırıyı komutanlık düzenledi!" diye bağırmıştı.

Bilinmez bir ses de zayıfça:

"Öyle diyorlar..." diye yanıtlamıştı.

Yeni bir gaz uzmanı çıkıncaya dek, hepsi buydu.

"Batı cephesinde denemeler yapıldı. Geldiklerinde, Fransızlar hiç kuşkulanmıyorlardı. Ölüler Evi'nin dört bir yanında mezarcılar ölüleri mezarlığa getiriyordu. Öyle kaldılar orada, ayakları havada, örtüler altındaki ölülerle, ne demezsin! Vitrinlerdeki ölüler gibi tıpkı."

"Yavaş gel! Mezarcı oldun diye böyle zırvalarla kafa şişirecek değilsin."

"Ayakları havada dedik, budala!"

"Yetti, yetti!"

"Öyle kaldılar dedik!"

Fransa'da Ölüler Evi bulunmadığını bilmiyorlardı. Halk tartışması tekniği uyarınca, sesler gittikçe daha çok yükseliyordu: aynı şeyler gittikçe daha çok bağırılarak yinelenecekti. Birçok sesin II. Frédéric ve gazlar kadar birbirinden farklı şeyleri tartışmak için aynı uyumu, aynı beceriksizliği, aynı öfkeyi bulduğu bu anlar karanlıkta bir yeraltı kanının akışı gibi birbirini kovalıyordu.

"Affetmişin sen, ben Batı'dan söz ederken ne dediğimi bilirim: bir akrabam Nancy'ye gitmişti. Hatta Reims'e!"

"Başka? Benim kardeşim de Paris'e gitti!"

"Paris'e mi?" demişti bir başka ses, bilgince bir perdeye bürünmüştü. "Paris Fransa değildir: başka şeydir, bir gün anlarsın bunu. Ayrıdır o."

"Kesin be!" diye bağırmıştı üçüncü bir ses.

Şimdilik Paris ilgilendirmiyordu onları. Bir tek şey ilgilendiriyordu: gaz.

"Yığılakalmış bir yol bakımcısı, süpürgesini düşürmüş, düşünebiliyor musun?"

"Kesilen domuz, karnında bıçakla kalakalır; ne bağırma, ne bir şey!"

İnsanlar mıydı konuşan, yoksa meslekler mi?

"Söylesene, ırmak da durmaz mı bazı bazı, ha?"

"Hey, çocuklar! Eğitimde tabanlarımızı şişiren subayların da işi iş: tüfek kalkmış, bir daha inmiyor! Gel de gülme!"

"Bu sırada, top mermileri de kalır yukarıda, onlar da inmez bir daha. Tiksinmişlerdir."

Ama alay utanç duymadan düş kurma yolundan başka bir şey değildi. Yaşamı birdenbire durmuş olarak görüyordu herkes — düşmanınkinden çok, kendininkini belki de.

"Hesabını bitiremeyen sayman" diye fısıldamıştı çekingen bir ses.

Toplarımızın derin sarsıntıları altında durmamacasına titreyen toz çizgileri içinde bir belirip bir silinirken, herkes aynı çılgınlığı izliyordu, yeni bir patırtıyla yerlerini açık saçık ve pis görüntüler alıncaya dek. Patırtı hafifleyince, tümceler yeniden belirginleşmişti:

"Gazmış, makineymiş sanıldığı kadar da önemli değil bu dalgalar... Bu herifler hayvanları hiç tanımıyor... Katırın burnuna bir yarık açtın mı, bir daha anıramaz. Duymazsın sesini. Böyle katırlarla neler yapılabilir, bir düşünsene — ötekilerin işitmeyecekleri bir süvari birliği, ha?.."

Top ışık çizgilerini çalkalayıp duruyordu. Babam beklediği saati biliyormuş gibi gözlerini saatinden ayırmıyordu.

"Fransızlar on yedi yaşındaki çocukları silah altına alıyorlar! Yarısı da kaçıyor."

"Devrim olacak, hep devrim olur bu memlekette..."

"Londra'da kolera bitti mi acaba? Tek bir cephe kalınca..."

Ama gaz kapları fazlasıyla yakındaydı: gaz saplantısının çevrede dolaşıp durmaması olanaksızdı.

"Yok canım, gözünüzün önüne getirsenize bir kez, nalbant, çekici örsün üstünde, öylece kalakalmış! Palavra, palavra bu dalgalar, çekiç düşer, canım, ağır çünkü."

"Elektrik yanık kalır herhalde..."

Babam, ölüm meleğinin tüm insan devinimlerini, çiçeklerin yaşamını, lambaların alevini öylece bıraktığı şu *Binbir Gece* kentini anımsamıştı... İşte şuracıkta, gaz damacanlarının uçlarındaydı. Ama zamanın akışı da öylesine ölüme götürür ki Selahattin'in[5] askerlerinin tulgaları altına yerleşmiş olduğu gibi miğferleri kül rengi bezle örtülü bu adamların da içine oturmuş olan o eski yazgı düşü yeniden beliriyordu. Bu mantar tarlası kokusu içinde, babam, bir saniye, bir daha anımsanmamasıya unutulmuş bir ışık –geçici, bu savaş gibi, Alman ordusu gibi geçici insan istemlerinin geçişinin ancak şöyle bir bulandırdığı bir ışık– altında, söylensel demircilerin donmuş devinimlerini görmüştü. Az önce elektrikten söz etmiş olanı en zavallı askerlerden biriydi, atadan kalma bir alkolik yüzü vardı, çantasından çıkardığı gülünç bir bebek

[5] Mısır sultanı (1137-1193), üçüncü haçlı seferinde Hıristiyanları püskürten Müslüman kahraman.

valizini karıştırmaya başlamıştı, düşkünlüğü buraya da işlenmiş gibi. Karanlık, seslerle dolmuştu gene, ilgisizliklerin ve yüzyıllık düşlerin, mesleklerin sesleriyle bu kişilikten yoksun ve geçici insanlarda yalnız meslekler yaşıyordu sanki. Perdeler değişiyor, tonlar aynı kalıyordu, çok eskiydiler, bu hendeğin karanlığında büründükleri gibi geçmişe bürünmüşlerdi — aynı boyun eğmişlik, aynı aldatıcı yetke, aynı saçma bilgi ve aynı deneyim, aynı yıpranmaz sevinç, bir de yalnız gittikçe sertleşen kesinlemelerden başka bir şey bilmeyen bu tartışmalar, bu karanlığın sesleri öfkelerini bile hiçbir zaman bireyselleştirememiş gibi.

Babam mazgala dönmüştü, ama hep dinliyordu. Birkaç çatı güneşin altında ışıldıyordu. Bu bekleyişte katlanılmaz bir şey vardı.

Gene de katlanmak gerekiyordu, zaman da gene asker zamanı olmuştu, gene yalnız yüce düzenlere bağlı, saydam zaman — ölüm gibi. Yükselen güneşin göz kamaştıran çizgileri hendekte ağır ağır dolaşan bacaklara sıçrıyor, postallar birdenbire parlayıveriyordu... Kömürlü toprağın üzerinde belirgin bir güneş çizgisinin altına iskambil kâğıtları yayılmıştı; bir el, yaşamı önceden görmeye çabalayan bir mırıltıyla, zaman zaman bir kart çekiyordu buradan... Kaymalarla canlanmış gölgede, bu bedensiz el sonsuzluk boyunca kartlar üzerinde koşar gibiydi.

Yeni bir sessizlikten sonra, babamın hemen yanında, duygulu bir özür havasında bir fısıltı duyulmuştu: "Güzelliği için evlenmedim onunla..."

Bir asker ya da bir çavuş bir başkasına bir resim gösteriyordu. Sözleri karanlıkta gizlemli bir yoğunluk kazanıyordu. İki adam çok yakınındaydılar, ama nerede? Gö-

zetleme deliklerinin çevresinde kimse bir şey göstermiyordu. En yakındakinin ardında, ince yüzlü bir delikanlı bir şey okuyordu. O mu konuşmuştu? Kımıldamamıştı. Babam dinlemeye başlayalı beri, bir kez olsun bir arkadaşına dönmemişti; bir kez olsun dışarıya bakmamıştı. Gözcü gözetliyordu; oysa, bir delikten yayılan ışığın içinde mitralyözün alt yanına çökmüş, okuyordu. Neydi acaba böyle okuduğu?

Zayıf bir parıltının önünden birbirine girmiş iki gölge geçmişti: fotoğrafı bir çakmağın alevi aydınlatıyordu. Başka bir ses, "Anımsamak istediğim zaman tapınağa giderim..." diyen şu nezleli ses, aynı içli boyun eğişle yanıt vermişti:

"Doğrusunu istersen, benim karım da pek öyle güzel değildir..."

Hendeklerin tavanı ne alçak! Mezarcı gene gelmişti:

"...Bakın, nasıl oldu, Bay Kapp, bir köpek bulmuşlardı. Para, mal vermediğimize göre alıkoyabilirdik! Bizim hanım, Peter koydu adını, benim adım gibi aşağı yukarı. Bizim kız, babasının adını hiç söylememişti. Eh, Bay Kapp, ister inanın, ister inanmayın, köpek geldikten sonra, bizim kız herkes gibi Peter demeye başladı!"

Ses acılaşmıştı.

"Benim için kıvıramamıştı. Ama sonunda söyledi ya, ona bakmalı."

Işığın içinden geçmemişti. Şaşkın tavşan devinimli, yaşlı gibi bir ufak adamdı, sol eliyle tuttuğu örtülü miğferini çene kayışından döndürüyordu. Kırpılmış saçlarında Müslümanlarınki gibi ufak, sarı bir demet kalmıştı. Çünkü matrak adamdı o. Saç demetini okşuyor ve hüzünlü sesiyle köpeğin öyküsünü sürdürüyordu.

Babam dinlemeyi bırakmadan gözetleme deliğine dönmüştü. Rus hatlarının yukarılarındaki çok yüksek bulutların altında bir kuş sürüsü Vistül'e doğru iniyordu. Kuşların yaşamı sürüyordu, köknarlarınki de, yeryüzünün tüm yaşamı da öyle.

Mezarcı daha alçak bir sesle:

"Sonunda söyledi ya" diye yineliyor, sözleri genel mırıltıda eriyordu.

Yukarıdan kuşlar kayıp gidiyor ve babam ölebileceğini öğrenmiş –hem de öylesine kötü öğrenmiş– biricik türün yoğun yarı karanlıktan gelen sesini dinliyordu.

Yazın şimdiden sarartmaya başladığı yeşil yerlerde kocaman şemsiyeler dalgalanıyordu yelde. Birinci hattın siperleri biraz aşağıda –çok da aşağıda değil– uzakta yel altında dalgalanmakla kalan, ama gözetleme deliklerinin önünde azgın bir dağınıklık içinde sarsılan, yarı yarıya kurumuş ak çiçeklerin üst yanındaydı, gerçek değilmiş gibi gelen bu sarsıntıların ilerisinde ırmak kıyısınca uzanan yol görünüyordu; sonra Rus yamacı. Rus yamacı öylesine durgundu ki tel örgüler otlak çitlerini andırıyordu. Tek insan, tek hayvan görünmüyordu. Toprak susmuştu. Bu vadinin parıltısı tarlakuşlarının uzak türkülerinden, cırcırböceklerinin ötüşlerinden, canlı gürültülerden ayrılamazdı; dört bir yana güzel ve solgun gökyüzü gibi bir sessizliğin çökmesine gelince, savaş buydu işte, patlamaların en zorlu yankısından çok, bu sessizlikti.

Yerden kalkmış uzun bir toz bulutu yükseliyordu güneşin altında. Ama otomobillerin arkasından yükselen tozlar gibi yumak yumak açılmıyordu öyle; her yanda aynı biçimde yoğun, aynı biçimde yüksekti, bir duvar gibiydi. Hiçbir motor sesi işitilmiyor, ama duman durma-

macasına büyüyordu. Yol, hiç mi hiç görünmez oldu, gaz atımı başlamıştı.

Hendekte, mazgallar için dövüşüyorlardı. Gaz tabakası gittikçe yükseliyor, elma ağaçlarının koşut gövdelerini, sonra dallarını siliyordu. Az sonra, çayırlar ve yeşil köknarlar boyunca kırmızımsı, sarı bir sisten başka bir şey değildi vadinin dibi, yalnız yüksek bir telgraf direği sivrilip çıkıyordu sisin içinden: saçma, hayaletimsi.

Gaz tabakası ağır ağır, bir kilometre genişliğe yayılmış, yakın görünen ileri Rus noktalarına doğru, vadinin daraldığı yeri doldurmuştu. Tepenin alt yanında, Rusların da, Almanların da almak istemedikleri bir koruya sızmıştı; köknarların alt yanını gizlemiş, tepelerine ulaşamamıştı, daha ötede gene çıkmıştı ortaya, sislerin üst yanında, Japon estamplarını andıran testere ağzı gibi tepeler belirmişti. Sonra, hendeklere doğru inen tarlaları, yoncalardan mor mor olmuş çayırları, çavdar tarlalarını, ürün yığınlarıyla dolu geniş dörtgenleri aynı sarı ve kırmızımsı renkte birleştirerek gevşek yükselişini sürdürmüştü; sonra daha yukarılara, Rus siperlerine, gittikçe sıklaşan korulara ve topların dövdüğü açıklıklarla dolu orman parçasına doğru. Hiçbir şey kımıldamıyordu içinde.

Birdenbire, Rus hatlarından gazlara doğru bir şey fırlamıştı. Babam dürbününe sarılmıştı hemen: bir at, dürbünle bakınca bile ufacık. Şimdi, siperlere yaklaştıkça, gazlar nasıl da hızlanır gibiydi. Atın binicisi yoktu, ama dörtnalının uyumlu devinimleriyle saldırıyordu gazlara. Durmuş, olduğu yerde dönmüş, sonra sola doğru koşmaya başlamıştı, nal sesleri toprağın içinden hendeğe dek gelmişti, şaşırtıcı bir açıklıktaydı, uçsuz bucaksızlığa atılmış bir ufacık attan çok daha yakındı. Gene durmuş-

tu. Rus ordusunun ta kendisiymiş gibi herkes ona bakıyordu. Havanın uzun süre taşıdığı bir kişneme aşıp geçmişti vadiyi. Dürbünün içinde, başını dikmiş, kişner gibiydi at, köpekler nasıl ulursa öyle. Gene başlamıştı koşmaya, dosdoğru gazlara atılmıştı. Nal sesleri bir daha duyulmamış, at da büyük sessizlikte birkaç saniyede silinip gitmişti...

Kırmızımsı saçağın bir noktasından sudan çıkar gibi çıkacak mıydı gene? Bakışlar tüm genişliğince bu saçağı izliyor, sis perdesi tepenin enginliği içinde, eskisinden daha dar görünüyordu. At görünmüyordu; beklemekle geçen her saniye can çekişmesinin bir saniyesi gibi duyuluyor ve gazların yeryüzünün sınırlarına dek gidecekmiş gibi görünen sessiz ve sonsuz ilerleyişi, yitik kişneme, perdenin nerdeyse kesinlikle belirli kıyıları, bu ilgisiz sise bir savaş makinesi görünüşü veriyordu. Rusların silinişi ve sessizliği de onun sinsi ilerleyişine bağlanıyordu.

Mevzilerini bırakmışlar mıydı? Dürbünle bile, gazların siperlere ulaşacağı dakikayı kestirmek güçtü. Birazdan gaz altında kalacaklardı; kendini kurban etmek istermişçesine atılmadan önce güneşin altında kişneyen o garip attan başka hiçbir şey çıkıp gitmiyordu. Mevziler bırakılmış olamazdı: Ruslar hiçbir zaman çukur yollar kazmamışlardı, hatlarının gerisindeki açık alan bir kilometreden fazla bir genişlik boyunca uzanıyor, kimsecikler kımıldamıyordu. Vadinin dibinde, küçük köknar korusu, telgraf direği ve yalıtıcıları toplanan gazın altında silinmişti; tepenin yarı yerinde, birkaç ağacın ucu hâlâ görünüyordu... Gözetleme deliklerini kapayan buğdaygillerle ince devedikenleri gazın süt rengi fonu üzerinde birer gölge oluyordu. Dürbünün iki ucu arasında burnu bir

tikle gerilen profesör, tüm ağırlığıyla babamı itip duruyordu.

Bir saniye, Rusların durumu bildiklerini sanmıştı. Gazlar barbatalarının sınırında silinir gibiydi, yoksa durdurmak için bir yol mu bulmuşlardı? Yel yeter nicelikte gaz toplayınca, yukarılarından atlarmışçasına yeniden başlamıştı ilerlemeye. Ama herkes ilerlediklerini görmeyi öyle çok istiyor ve gidişleri öylesine ağır görünüyordu ki siperleri iki yüz metre geçmelerinden sonra bile siperlere geldiklerinden hiç kimse emin değildi.

Gittikçe uzaklaşan ilerleyiş gittikçe de ağırlaşıyordu. Ruslar oradalarsa, bu durgun sisin altında neler oluyordu?

"Gözün akı mavileşir ilkin, soluklarda hırıltı başlar, gözbebeği — hatta, çok tuhaf bir şey, neredeyse kararır... Rusların hiçbiri dayanamayacaktır acıya..."

İçinde hiçbir şey kıpırdamayan bu sisin altında mı oluyordu bunlar? Hep aynı tarihöncesi timsahlarının o oynak bükülüşleriyle ilerliyordu, sanki yeryüzünde bir daha hiç durmayacaktı.

"Peki, birliklerimiz oraya varınca siperlerde hiç gaz kalmayacak mı?" diye sormuştu Wurtz.

Profesör kesin bir dille:

"Korkulacak bir şey yok, diye yanıtlamıştı: gaz çekilmiş olacak, sonra yardım arabası var!.. Hemen sonra ben..."

Rus toplarının hep birden boşanan şiddetli atışları tümcenin gerisini ezivermişti. Nasıl bir telefon haberi almışlardı siperlerden? İşte karşı saldırıların o soluk soluğa azgınlığıyla dövüyorlardı gazı. Obüsler yeniden sararmış

gaz tabakasında kıpkırmızı, azgın, çarpıntılı, tiftik sarısı kitleden biraz daha çabuk ilerliyor, gene de tümden ayrılmıyordu. Obüslerin kırmızı parıltılarıyla batan güneşin altında bir ırmak gibi kaynayan tabaka, yıkım yürüyüşünü ilgisizce sürdürüyordu, her türlü sis görünüşünden sıyrılmış, ne ise o, yani savaş gazı olmuştu.

Rus topları tıpkı başladıkları gibi, birdenbire kesmişlerdi ateşi.

Hemen sonra, bir emir yükselmişti hendekte:

"Zehirlenme belirtileri sezenler hemen geriye, yardım arabasına koşacaklar, anlaşıldı mı! Anlaşıldı mı! Acı bademtadı, solumada hırıltı... Anlaşıldı mı!"

Bölük çıkış siperine varmıştı. Babamla iki arkadaşı da onları izlemek üzere hendekten geçmişlerdi. Mazgalın başında okumaya dalan genç asker kitabını unutmuştu: *Üç İzcinin Serüvenleri*... Ve yerde, bir köşede –unutuş, boş inanç– iskambil falcısı serilmiş kartlarını, önümüzde, bu tekne, çanta, toka ve demir gürültüleri içinde yola çıkan adamlardan birinin yazgısını bırakmıştı.

İlk hatların gerisinde, sağlık bölümü bekliyordu. Tüm sıhhiye subayları oradaydı; bir değil, dört cankurtaran vardı.

Babamla arkadaşları ilk hattın gözetleme noktalarına geldikleri zaman, gazlar tepenin öbür yanında silinmişti: yalnızca vadinin dibinde Japon sisi, bir de dokundukları her şeyin üstünde, geçişleri pırıl pırıl gök altında geniş bir kış parçası bırakmışçasına, uzun, karamsı, uğursuz bir iz kalmıştı.

Çok daha önce yola çıkmış olan ilk piyade birliği ırmağı geçiyordu. Babam açık açık görüyordu onları —

Ruslar da görüyordu kuşkusuz. Irmak yakınlarında kalmış durgun ve geniş sis tabakaları arasında, adamlar bataklıklar içinde ilerler gibi sürünüyor, dağılıyor, birleşiyorlardı. Birlikler, ırmağı geçtikten sonra, ilerlemelerine ara vermeden savaş düzenine giriyordu.

132.'nin yeşil gölgeleri ve bezlerle örtülü miğferleri büyük, çukur bir çayıra doğru kıvrılıyordu. Babamla arkadaşlarının izlediği manevra düşmanın göremeyeceği çukurlarda yapılıyordu, ama Alman birliklerinin Rusların gözleri önündeymiş gibi tehlikede olduğuna inanmışlardı birdenbire. Tüm bu sessizlik, uğursuz lekenin çevresinde pırıl pırıl duran tüm bu vadi bir tuzaktı. Profesör, Wurtz'la konuşmak isteyerek durmuştu: soluk soluğaydı. Rus toplarının yeniden boşanıvermesini, geriye, sonra öne doğru yönelecek önleme atışını, duraklayan alayların dövülmesini haber verecek ilk obüsü bekliyordu herkes.

Toplanan bölükler ilerlemez olmuştu.

Lambayı Tanrı sayan madenci, tapınağa anımsamak için giden çavuş, çocuğu adını bir köpek dolayısıyla öğrenen mezarcı, makine ayarcısı, sayman, berber, domuz kasabı, yol bakımcısı, *Üç İzci*'nin okuru, sonra karısıyla güzelliği için evlenmemiş olan adam, sonra kendi karısı da pek öyle güzel olmayan adam, başka birçok adamlara, ölmüş, öldürülmüş adamlara benzeyen adamlar! Ve kendileriyle birlikte, kişisel olmaktan uzak, gene de insanın içini burkan duyguları, anlamını şimdi üzerinde iyiliksever bir güneş çizgisi ilerleyen şu iskambillerde arayan yazgıları da birlikte ölecekti; bunca adsız çukur sırf zavallı bir bilgeliğe, "ses çıkarmamış, ufaklığın hatırı için..." diyen bilgeliğe varmak için yapılıp dağıtılmışçası-

na, tümüyle deneyime dayanan boyun eğişleri de yeryüzünün daha kıtalara bölünmediği çağların son çatlaması gibi düşüvermiş, geçmişin çok uzaklarından gelmiş düşlerinin, yeryüzünün anıları dibinde silinip gitmiş yeraltı demirhanelerinin çekiçleri gibi çekiçleri havada kalakalmış demirci dükkânlarının yoldaşı olan hadım etme çılgınlıkları da. Çok yüksekte, kuşların büyük göçü sürüyordu; alt yanında, Rus toplarını bekleyerek bu kurşun rengi çayırlara yapışıp kalmış insan türü, yaz gecelerinin karışık birliği, uzak çığlıklardan, düşlerden, varlıklardan, ağaçların ve biçilmiş buğdayların derin kokusundan, kımıltısız, uçsuz bucaksız gecede, toprağın yüzeyinde kaygılı uykuların birliği içindeydi.

3

Düşman topçuları hâlâ ateş açmıyordu. Birlikler yavaş yavaş yerlerinden ayrılıp siperlere yaklaşmışlardı. Babamla arkadaşları ilk hatları aşarak bir korunun içinden geçmişlerdi: açıklığa geldikleri zaman, askerler Rus hatlarına varıyordu.

Babam dürbünüyle 132'yi bulmuştu, şimdi en baştaki bölükler arasındaydılar. Uçlarındaki bezlerle Ortaçağ Arapları'nın miğferlerine benzeyen miğferler altında, küçük bedenler tel örgüleri gizliyordu: sarsıntılı ilerleme durmuş, insan lekeleri tellerin ağında kıvrılmaya, görünmeyen bir ağda –babam yalnız direkleri görüyordu– örümcekler gibi sallanmaya başlamışlardı. Uzaklığın tıpkı gazların ilerlemesini yavaşlattığı gibi yavaşlattığı inatçı ilerlemenin ardından, uzun bir soytarı oyunu, bitmek bilmeyen bir uğursuz dans başlıyordu. En sonunda, hepsi de Rus siperlerine dalmışlardı.

Hayır: kimileri tel örgülerin üzerinde kalıyordu. Onlar da düşmüşlerdi; sonra yeni birlikler gelmiş, tel örgülerde dalgalanmış, dalmışlardı. Yalnızca yelin sesi duyuluyordu, tüm saldırı alanında tek insan görünmez olmuştu. Savaş yoktu artık, saldırı yoktu, siper miper yoktu, kırsal uçsuz bucaksızlığın ve uzakta, çan kulesiyle birlikte hâlâ olduğu gibi duran ahşap kentin üzerinde gözler kamaştıran güneşten başka hiçbir şey yoktu. Babam da, Wurtz da az önce piyadelerin daldığı –belki de bu sava-

şın yazgısının başladığı– fark edilmez Rus hattından gözlerini ayırmıyorlardı.

Profesör titreyen dürbüne gömülmüş gibiydi. Birlikler ikinci düşman hatlarına doğru ilerlemek, şimdi gazın ilerleyişini maskeleyen tepenin arkasındaki bir dizi koruyu en kısa zamanda ele geçirmek için emir almışlardı; ama askerlerin hiçbiri bir daha görünmüyordu.

"Onlar da gazdan etkilenmiş olamaz mı?" diye sormuştu babam en sonunda.

Profesör öfkeyle omuz silkmiş, dürbününü daha fazla sallamıştı:

"Kalmamaları söylendi! Kalmamaları emredildi! Ömürlerini orada geçirmeye kalkarlarsa, elbette!.."

Dürbününü sol elinden bırakmış, parmaklarını babamın kolunun üstüne bastırmıştı. Gömlekli bir adam çıkmıştı şimdi siperden.

Ak gölge biraz ilerlemişti. Ne tuhaf yürüyüştü: iki metre boyunda, ama gövdesi küçücük ve nerdeyse yatay bir adam. Durmuş, sonra düşmüştü. Biri daha vardı yanında. Tüm siper boyunca, uzaklığa karşın, belirgin, ak lekeler: gömlekli adamlar çıkmıştı. Hepsi de ucunda sallanan panayır devleri gibi sallanıyordu. Askerler ne diye çıkarmışlardı ki ceketlerini?

Birkaç panayır devi kırılmıştı. Bedenin gömlekli bölümü düşmüş, öbür bölüm, bedenin alt yanı, ilerlemesini sürdürmüştü. İki adamdan oluşuyorlar, biri öbürünü taşıyordu. Şimdiden bunca yaralı mı vardı? Gaz siperin dibinde mi kalmıştı? Ve yelin altında hep bu sessizlik.

Askerler, orakçılar gibi, aynı adımlarla ilerleyerek tel örgüler arasından geri dönüyorlardı. Elbette, kesip de geçiyorlardı.

Bir teki bile ikinci Rus hatlarına doğru ilerlemiyordu.

Yeşil askerler ak lekeli askerleri omuzlarına almışlardı, sonra düşe kalka ilerleyen yürüyüş kolları teller arasındaki geçitlere gömülmüştü.

Saldırı dalgası Ruslara doğru gitmiyor, geri dönüyordu.

Tüm hat üzerinde, makasla açılmış geçitler arasından, –ak lekeleri kararsız bir devinimle yumurtalarını taşıyan karıncalar gibi taşıyan askerlerin çevresinde bulanık bir kaynaşma– birlikler geri dönüyorlardı.

Profesör bir kordonla boynuna asılı dürbününü elinden bırakmış, atkısı yelde, ileri doğru koşmaya başlamıştı.

Babamın solunda bir at vardı: binip hızla sürmüştü. Bölüklerin şimdi dağınık çekilişi, at yaklaştıkça, gittikçe daha yakında belirip siliniyordu. En sonunda iki askerle karşılaşmıştı babam, kendisine bakmışlar, görmemişlerdi. Hiçbir şey görmüyorlardı. Koşuyorlardı.

"Ruslar ne yapıyor?"

Var gücüyle bağırıyordu, ama işitmemişlerdi; bir tek insan yetenekleri kalmıştı: kaçma yeteneği. Ağaçlar altında gözden silinmişlerdi. Atı bazı bazı sinirleniyor, gazlara atılan at gibi kişniyordu. En sonunda, 132'den bir asker görünmüştü. O da koşuyordu, miğferini yitirmişti, dehşet içindeki yüzünün üstünde bir saç demetini (mezarcı mıydı bu yoksa?) yel saçma bir kıvılcım gibi her yana çarpıyordu. Babam atıyla yolunu kesmişti.

"Ruslar ne yaptı?" diye bağırmıştı gene.

Adam anlıyormuş gibi bakmıştı kendisine. Kollarını ve boynunu oynatarak deli gibi yanıt vermişti:

"Olamaz! Olamaz!"

"Ne olamaz? Peki, silahlarınız? Neden?.."

"Olamaz! Bu..."

Elleriyle, omuzlarıyla, başıyla "Hayır" diye bağırmaya başlamıştı yeniden. Boğuluyordu. İki eli bir salonda topluluğa Tanrı'nın buyruklarını bildiren bir konuşmacının elleri gibi öne uzanmış, saç demeti yelîn altında her yana dağılmış, çiçekli, açık pembe yoncayı gösteriyordu taşkınlıkla, sanki ağaçların yeşil dört duvarı arasında bu pembe tiftiği suçluyordu. Gözleri anlatılmaz bir dehşet anlatımıyla babama çevrilmişti gene, sonra, tam babamın konuşacağı sırada, adam var hızıyla ileriye doğru koşmaya başlamıştı. Babam atını dört nala koşturmuştu gene, korudan çıkınca, at çarpılmışa dönmüş, katılaşmış ayaklarının üzerinde beş metre kaymış, babamı çalılıklara atmıştı. Babam gözünü açabildiği zaman, at hâlâ o kımıltısız, o dehşete düşmüş heykel duruşundaydı; sonra yaşam dudaklarına geri dönmüş, dişleri görünmüştü, kulaklarını kaburgalarına vurmuş, sonra, titreye titreye ormana doğru atılmıştı. Babam gazın geçtiği alanın karşısındaydı.

Dizkapağını ovuyor, gözleri ileride, kendi askerlerinin ya da Rusların gelişini bekliyordu; parmaklar ölü saç tutamları, örümcek ağları, birbirine girmiş tozlu çileler gibi iğrenç bir şeylere dokunmuştu. Çizmesi toprağı yaklaşık bir metre kazımış, yoncaları ve çalılıklara dek uzanan yaban havuçlarının şemsiyelerini meşinle diz arasına toplamıştı: kara, yapışkan, iğrenç bir çamur birikintisinin dibinden getirilmiş gibi. Çiçeklerin biçimi nerdeyse olduğu gibi kalmıştı. Cesetler canlılara göre nasılsa, öyle: eli yaşamın leş karşısındaki tiksintisiyle büzülüyordu. Önünde yaklaşık üç yüz metre boyunca uzanan çayır

üzerinde, güneş, kömürler üzerindeki hüzünlü parıltısıyla parıldıyordu. Birkaç dizi elma ağacı yükseliyordu, çürümüş, yosunlu ağaçlar gibi öldürülmüş elma ağaçları: öbür ağaçlardan daha da fazla ölmüşlerdi, çünkü verimliydiler... Altlarında, otlar hepten karaydı, görülmemiş bir karalıktaydı. Çevreni kapatan ağaçlar da karaydı, yapışkandı ayrıca. Korular da ölmüştü, önlerinden birkaç Alman askeri gölgesi geçiyordu koşa koşa. Babamın doğrulduğunu görünce, gene buraya gömülmüşlerdi. Ölmüştü otlar, yapraklar ölmüştü, üzerinde, yelde, atın başıboş nal seslerinin uzaklaştığı toprak ölmüştü.

Yalnız, elma ağaçlarının arasında, demet demet devedikenleri dik kalmıştı, topları, dikenleri, yaprakları, toz olup dökülmek üzere, çiçeklerin kiremit rengine girmişti, sapları anatomik parçaların tiksindirici aklığını almıştı. Yapışkan çayırın iki derin kolu, iki orman duvarı arasında parklardaki gibi uzanıyordu. Babam dizinden yaralıydı, gene de yürüyebiliyordu; gittikçe ağırlaşan, kocaman çamur parçaları taşıyordu tabanlarında. Atının ayak sesleri yelin gürültüsünde silinmişti, ilerisinde, ayakları koşu resimlerinde olduğu gibi birleşmiş, bir başka at devrilmiş, yatıyordu, gazlara atılan at olmalıydı: katılaşmamıştı daha, gözleri açık ve kül rengiydi, tüyleri otlar ve yapraklar gibi çürümüş, her kası burkulmuştu. Çevresinde şamdanları devedikenleri gibi kızıl sığırkuyrukları yükseliyordu, ama tüm yaprakları kıvrılmıştı; birinin üzerine, bir mısır koçanının taneleri gibi bir ölü arı salkımı yapışmıştı, sapın rengindeydi. Ölüler vadisinin bu derin girişinin ötesinde, uzak bir telgraf telleri ve telgraf direkleri dizisinin ötesinde, kuşsuz gökte yüksek bulutları yel alıp götürmekteydi.

Babam zorlukla ilerliyordu, ama ilerliyordu. Tek başına bir ölü ağaç vardı, zehirlenmiş atı beklemek için konulmuştu sanki oraya, gazdan küflenmemişti, ama tüm dalları yeryüzünün bütün ölü ağaçlarının acıklı yükselişi içinde belirli, köşeli, kemikliydi. Ve nice yıldır taşlaşmış olan bu ağaç, bu çürük nesneler evreninde, son yaşam kalıntısı gibiydi. Kara kanatlarında ak tüyleri tıril tıril bir saksağan ağır bir uçuşla geçmiş, sonra paçavradan bir kuş gibi düşüvermişti.

Babam en sonunda ormanın öbür kıyısına ulaşmıştı. Artık tiksintide yürümek değil, içine dalmak söz konusuydu. Böğürtlen ve alıç ormanları da yirmi metre ötede kararan şu kurşunumsu, ölmüş hayvan kızıllığıyla biçilmişti, onlar da yapışkandı. Ama böğürtlenler takılmıyordu artık; babam gücünü yeniden bulmanın kuşkulu duygusuyla, dizlerinin, omuzlarının, karnının altında, sulanmaya başlamış, dikenli bir engel yığını içinde, hiçbir dirençle karşılaşmadan ilerliyordu. Şimdi akasyaların uzun dikenleri batıyordu yalnız, dalları ilk dokunuşta kırılmıyordu; yalnızca yaprakları bir güz başlangıcı etkisiyle solmaya başlamıştı. Başının üzerinde artık hepsi birbirine benzeyen tüm yapraklar –meşe, kayınağacı, karaçam, kavak– pişmiş salatalar gibi sarkıyordu, şurada burada, yeşilimsi bir çiyle ışıldayan ağı ortasında ölü bir örümcek. İrinli ağaç gövdelerinden yapış yapış sarmaşıklar sarkıyordu. Her adımda, ezilmiş çalılardan acı ve buruk bir koku yükseliyordu, gazların kokusu olmalıydı. Birdenbire, tepeden tırnağa yapraklara batmış dört asker görünmüştü: üniformalarına takılmış bitkilere, gazdan fazla etkilenmemiş –ama yelin ölü yapraklar gibi koparabileceği oranda etkilenmiş– bitkiler yapışıyordu. Bir-

birleri ardından, birbirlerine bakmadan ilerliyorlardı; patikada ancak iki kişi yan yana yürüyebilirdi. Babam yolu kapatıyordu, ama mezarcıyı durdurmaya çalıştığı sıradaki yetkeden iz yoktu: atlı değildi artık. Bu yapraklardan, bu irinli, çürümüş durumda dikilen ağaç gövdelerinden kendisi gibi onlar da tiksiniyorlardı. Birincisi, suratı altüst olmuş, gözkapakları ağırlaşmış, yaklaşık bir metre ötede durmuştu. Ürkek bir bakışla, babamdan başka her şeye bakarak:

"Beni ilgilendirmez..." demişti dişlerinin arasından, "orası beni ilgilendirmez!"

Solda, ağaçlar arasında koşmaya başlamıştı, balçığa gömülmüş durumda. İkincisiyle üçüncüsü, babama karşı birbirlerini tutarcasına, dirsek dirseğe gelmişlerdi. Biri yüzüne doğru bağırmıştı:

"Hayır, dostum, hayır diyorum sana! İşte!"

Uzun bir konuşmadan bıkmış gibiydi (belki de savaşın başından beri, tüm subaylardan işittiklerinden...) Öteki sinirli sinirli gülüyordu.

"Hay Allah! Yaralılarınız var mı?" diye düşünüyordu babam. Asker daha çok gülmüş, sonra geçip gitmişti; babam hiçbir şey söylememiş olduğunu ayrımsamıştı. Sonuncusu yanına gelince, başını sallamış, duralamış, ayağını yere vurmuş, kaputuna yapışan ölü yaprakları yağmur gibi silkelemişti.

"Çünkü benim bir diyeceğim var, teğmenim!"

Sonra, sessizlikte kendi sesini işitmenin şaşkınlığı içinde, öncekiler gibi, yapışkan ağaçlıklara dalmıştı.

Kımi yüksek tepeleri hâlâ yeşil kalmış ağaç perdelerinin ötesinde, bu cehennem korularının üzerinde, çok dik yamaçta babam bölüklerin çökmüşlüğünü, başkala-

rınca taşınan yüzlerce gömlekli adamı görüyordu. Topallayarak, kestirmelerden giderek, gene iğrenç ağaçların altına girmişti. Karşılaştığı yapış yapış yapraklara batmış askerler kendisine hep aynı kindar şaşkın gözlerle bakıyorlardı, bu tuzağın sorumlusu kendisiydi sanki, sözlerine yanıt da vermiyorlardı. İçlerinden biri, hemen yanına gelince, sinirli sinirli boynunu oynatarak, şöyle gizlice arkasına bakmıştı. Kaçıyordu, ama korkudan değil. Babam bir yüzde böyle bir anlatımı hiçbir zaman görmemişti; sabuklamalı bir kesinlikle seziyordu ki bir pişmanlığın anlatımıydı bu. Ama neyin pişmanlığının?

Işığın gölge gölge oyduğu derin sel çukurlarının yukarısında, sıvılaşmış ormanın iğrenç dünyası. En yakınından, gene gömlekli, aşağıdan itilen bir beden çıkıvermişti, çarmıhtan indirilişlerdeki sarkık kollarla. Gazdan zehirlenen ilk Alman... Babam koşmuş, gene düşmüş, gene koşmuştu; dizinin sızısı uyuşmuştu.

Alman değildi, Rus'tu.

Ama taşıyan bir Alman'dı. O da ötekilerin kiniyle bakıyordu babamın yaklaşmasına.

"Ne var? Ne oldu? Ne? Ne!"

Bir köylü yüzüydü Alman'ın yüzü, çok, çok eski. Şurada, iki metre ötedeydi, çabalamaktan bacakları ayrılmıştı, kusulmuş yapraklarla lekeli bu kocaman bedenle örtülüydü; alnı kırışıyor, daha da daralıyordu. Sıkıştırılmış bir av hayvanı gibi, yan yan bakıyordu babama. Omuzlarında Rus'u taşıdığından, silahını atmıştı. Babam az önce bağırdığını sanıyordu, ama, ikinci kez, tek sözcük söylemediğini ayrımsamıştı.

"Cankurtaran" demişti adam en sonunda, meydan okur gibiydi.

"Ama ne oldu, ne oldu ki!"

Babam yeniden bulmuştu sesini.

"İlaç milaç olan yer"

Gittikçe daha çok kırışıyordu babamın alnı. Babamdan çok daha yaşlı görünüyordu. Babam, sanki asker bunu suratına haykırmış gibi, görünüşteki gençliğini ne denli küçümsediğini duyuyordu. Asker tüm gövdesiyle bir çaba harcamıştı: hastayı düşürmemeye dikkat ediyordu, gene de Rus'un yüzünü babamın suratına fırlatmak istiyormuş gibi sertti. Omzunu silkeleyince sarkık başı geriye atmış, baş dönmüş, tütüne benzeyen saçlar yerine, zehirlenmiş yüz görünmüştü — korkunç. Ezilmiş dallardan çıkan o acı, buruk koku çıkıyordu kaputundan. Alman'ın tüm deviniminde, bedeni tutuş biçiminde, beceriksiz, yürek parçalayan bir kardeşlik vardı.

"Bir şeyler yapmalı..." demişti, o eski meydan okuma kalmamıştı sesinde.

Rus'un kül rengi yüzünde dudakları, gözleri mordu. Tırnakları gömleğini kazıyor, koparmak istiyor, kavrayamıyordu. Yaprakları dökülüp duran, korkunç ağaçların altında, ormanların çürüyerek kurşun rengine girmiş ayları seriliyordu ışıkta, oracıkta, tereye benzeyen, el değmemiş küflerle çevrili bir küçük gölün yoğun suları, yelin altında karışıyordu –koca ormanda tek serinlik– ve küçük, katı adacıkları arasında yumuşacık kuyruklu şişik bir sincap cesedi vardı. Taşıyıcı, ötekiler gibi, hiçbir şey söylemeden ağır ağır uzaklaşmıştı.

Babam ileriye atılmıştı. Hiçbir şey öğrenemeyeceği ve içinde insanca hiçbir şey bulunmayan, bulunamayacak olan bu korudan çıkmalıydı. Sarsıla sarsıla çevresini dolaştığı çukurun ışıklı boşluğu, alçak dal paçavralarına,

asılı kaputlara benzeyen yaprak kitlelerine, ağaç gövdelerine yapışmış böcek boynuzlarına, bu göl dibi dünyasına bir karagöz sahnesi belirginliği veriyordu. Ama yalnızca çukurun boşluğu değildi, ölü yosunlarla kaplı tüm ağaç gövdelerini tozlu sis içinde gösteren sınırın yakınlığıydı; yelsiz haziran günlerinin kıvılcımlarla dolu sisiydi çevredeki, bu batmış ormana yaz gölgeliklerinin büyük huzurunu getiriyordu. Babam gazlanmış Rus'un yüzüne beş saniye bile bakmamıştı. Bir yıldır çok yaralı, çok ölü görmüştü, örtüler altında ilk cesetlerin katılığını, tel örgü hatları arasında kömürleşmiş yüzler görmüştü; ama hiçbirinin yüzü ona bu korkunç yüzü unutturamıyordu.

Geldiği yer bir açıklık değil, çamur ağaçlarla çevrili yeni bir çayırlıktı: otlar çökünce, küçük örümcek ağları çıkmıştı ortaya, hiçbiri bozulmamıştı, zehirli bir çiyle incilenmişlerdi; iğrenç bir biçimde çiçekleṇmiş gibi, bir uçtan bir uca parıldıyorlardı. Sonra tüm bu iç bulandırıcı ışıldama içinde ufacık bir ışık noktası parıldıyordu, alacakaranlığın sisine batmış bir kentte, batan günün birdenbire ışıldatıverdiği bir pencere gibi. Bir Rus'un altında iki büklüm olmuş bir askerin göğsünde titremekteydi: bu karına dek açık gömleğin oluşturduğu üçgende bir madalyon. Şimdi adam yakındaydı iyice: babam güvercini ve çarmıhı, Protestan haçın çifte damlasını seçebiliyor, bu sayıklama içinde, bu küçük haçı bir dost yüzü gibi yeniden buluyordu.

Yelin burnunun üstüne düşürdüğü, dalgalı saçlarla dövülen bu miğfersiz, uysal köpek yüzü, hendekte şöyle bir gördüğü yüze pek de benzemiyordu... Asker durmuş, gözlerini kırparak taşıdığı adamı düşürmemek için ağır ağır, sızılı tutulmayı giderecek ölçüde doğrulmuştu.

"Uzak!" demişti.

Bu da düşman kalmak istiyordu, ama belini doğrulttukça yüzü dinlenişle aydınlanıyordu, sonra, birdenbire, çevrelerindeki perişanlığa gülümsemişti. Babam rütbe işaretini gördü:

"Siz çavuş musunuz? Ne... Neden..."

Adam içgüdüyle başını sallamıştı, boynu, kolları sağından, bacakları solundan sarkan Rus'un bedeni altında olduğundan, yüzünü buruşturmuş, ama yüz buruşturması dinlenişin yüzüne yaydığı şaşkın gülümsemeyi gideremişti.

"Neden?" diye yinelemişti şaşkın şaşkın.

Babam hendekte işittiği nezleli sesi tanır gibi olmuştu: "Gönüllüler her zaman bir aktöre sorunu çıkarır ortaya..." Köylü olmadığı kesindi.

"Yukarıda da bırakamazdık onları!"

Daha önce de işitilmiş bir tümceydi bu. Acımalarını belirtmek için bir alınyazısından söz eder gibi söz ediyorlardı bunlardan. Açıkça, Ruslar söz konusuydu.

"Geri çekilme emri mi çıktı?"

Çavuş, kalın dudakları ayrık, yenirceli ökse otlarına batmış bir elma ağacının önünde bitkinlikten titreyerek, gözlerini hep öyle çabuk çabuk kırparak dinliyordu.

"Emir memir yok artık" demişti sonunda. Taşıdığı ağır bedenin altında elini kolunu oynatamadığından, emirlerin tüm dünyayla birlikte, bir daha belirmemesiyle battığını anlatmak istercesine başını sallamıştı.

"İyi ama" diye bağırmıştı babam, "iyi ama, subaylar?"

"Bilmiyorum..."

Kuşku bile öbür dünyanın bir anısı gibi gelmişti ona, boşunaydı:

"Bizim gibi yapıyorlar... Hayır, insan küflenmek için yaratılmadı!"

Arkasından, babamın karşısına düşen korudan, askerler çıkıyordu.

"Yapılacak bir şey yok" demişti çavuş, "görmek gerek..."

Anımsadığı şeyin etkisiyle cankurtarana doğru yürümeye başlamıştı gene.

"Neyi ama?"

"Tanrım! Gidin de görün!"

Babam da onunla birlikte yürüyordu, önünden gidiyor, sonra bekliyordu, bir köpek gibi. Dizi acımaya başlıyordu. Çavuş, Rus'un ağırlığı altında soluyordu.

Bir kez daha, ilk gazlanmış adamın korkunç yüzü belirmişti. Sonra atın başı. Ve iki adam yürüyordu, yüzlerinde yapraklar, çizmelerini birbiri ardından topraktan söke söke. "Ruslar, bir teki bile kalmadı..." Yelin altında üç dört adım daha. "Olmaz böyle şey..."

Dehşet dolaşıyordu hâlâ sesinde, insanları şu durmak bilmeyen yele kapılmış yapraklar gibi döndüre döndüre sürükleyen dehşet.

"Savaş böyle olursa..."

Soluklanmak için durmuştu. Açık ağzına yapraklar girmişti. Kusar gibi tükürmüştü bunları, sözünü bitirememişti.

Yürüyüşlerine koşut biçimde, yanından yürüdükleri korunun ucundan iki asker çıkıyordu. Birleşmiş kollarının üstünde bir Rus'u taşıyorlardı; sonra durmuşlar, elleri peltemsi toprağa dokununcaya dek eğilerek yaralıyı yatırmışlardı. Bir uykudan kalkar gibi çavuşun gülümsemesiyle gülümseyerek doğrulmuş, koruların, ölü tarlala-

rın ötesinde, –cankurtaranlara varmak için, ırmağa doğru iniyorlardı– yelin salladığı ayçiçeklerinin sarı hatlarına bakmışlardı; renkler hep yaşamaktaydı, çiçekler, toprağın kızılımsı ve yeşil benekleri, ışıldayan ırmağın ve uçsuz bucaksızlığın üzerinde yelin yarattığı dalgalar. Aralarına sırtüstü yatırılan Rus, karnının üstüne dönmeye çalışmış, sonunda da başarmıştı. İki Alman ağır ağır doğruluyordu, bacakları hâlâ yarı büküktü, bu Adanmış Ülke vadisini yeniden bulmak babam gibi onları da şaşırtmıştı. Çavuş dişlerinin arasından bir şey söylemiş, yapraklar arasında çizmelerin gürültüsü söylediklerini bastırmıştı.

"Ne?" diye sormuştu babam. Yoldaşı gene homurdanmıştı. Parmağıyla bir şey göstermek istiyordu, ama parmakları, taşıdığı adamın kaputuna gömülmüştü.

"Kırıyor herif..." diye yinelemişti en sonunda.

Sert yel, dinlenince alıklaşan taşıyıcıların gömleklerine doluyordu, arkalarında, gazlanmış adam Rus hatlarına doğru sürünmeye çalışıyordu. Yüz metreden fazla bir uzaklık vardı koruyla arasında; her çabada topu topu yirmi santim ilerliyor, düşünüyordu; siperine, arkadaşlarının çürümekte olduğu daracık gaz çukuruna dönüyordu. En insandışı olan, kolları dirseklerinin yukarısına dek çamur içinde, gözleri ölü arı oğullarıyla kaplı sığır kuyruklarında, yerde sürüklenen bu ölmek üzere adam değildi, sessizlikti.

Taşıyıcılar Rus'un çabasını en sonunda görmüşlerdi. İki adımda gelivermişlerdi yanına; biri çizmesiyle kıçına vurmuş, sonra gene kollarına alıp yola çıkmışlardı.

Babam gene ağaçların altına sapmış, arkalarından iniyordu. Görünmez olmuşlardı. Rus hatlarına doğru tırmanması gerekirdi, ama her adım uzaklaştırıyordu bura-

dan kendisini; görevi profesörü bırakmamaktı: bırakmıştı, kesin buyruklara ters düşen bir davranışla ambülanslara dönüyordu. Taşıdığı can çekişen adamın altında her adımda soluğu kesilen arkadaşına yardım etmesi gerekirdi, ama ne yüzüne bakmayı göze alabiliyordu, ne dokunmayı. Birlikler gibi çıldırmıştı, sık ağaçlar arasından iniyor da iniyordu, anlamsız, kolları sarkık, budala gözleri bir zamanlar yosun olan magmanın üstündeki ölü kuşlara dikili. Oysa düşman siperleri bilemedin üç yüz metre ötedeydi. Durmadan oraya yöneliyor, sonra her adımda daha da uzaklaşıyordu.

Patika daha Alman mevzilerine doğru kıvrılmamıştı. Ortada, bir adam dört ayak üstünde zıplıyordu, öylesine çırpınıyordu ki, bir gölge oyunu oynar gibiydi. Çırılçıplak. Arada iki metre kalınca, hayalet gözlerinde en ufak bir aklık kalmamış, kül rengi yüzünü kaldırmış, ulumak istercesine, sarılı ağzını açmıştı: babam çekilmişti. Bedeninde bu acıdan başka hiçbir şey kalmamış gibi, tüm delilerin devinileriyle acıdan deliydi, birkaç kurbağa sıçrayışından sonra irinlere gömülmüştü.

Sonra, bir tarihöncesi sessizliği içinde, bir uluma yükselmişti, en büyük acının uluması: miyavlama biçiminde bitmişti. Sonra babam bu ölü korularda yeniden bir saldırı gürültüsü işitmişti.

Patikanın üst yanında, fırlatılıp atılmış Rus kaputları, bir patlama olmuş gibi masalsı dallara takılmış gömlekler vardı; ama hiçbir patlamadan iz yoktu. Hemen oracıkta, bir ayçiçeği dizisinin gizlediği ufacık bir açıklıkta, otuz dolayında adam T biçiminde bir siperin içine yığılıp kalmıştı: düşmanın bir ileri karakolu.

Hepsi de ölmüştü, az çok çıplaktılar, parçalanmış giy-

si yığınlarının üstünde devrilmişler, çırpınmalı salkımlar biçiminde birbirlerine kenetlenmişlerdi. Siper düşlerinin saçmalığı, künyeleri havada, kımıltısız ölüler! Ölülerin donmuş kaynaşmasından ayaklar çıkıyordu, yumruklar gibi sıkılmış ayak parmakları... Babamı bu kurşun rengi gözlerden, bu boş havada burkulmuş ellerden de fazla altüst eden şey, yara bere olmamasıydı.

Kan yoktu.

Ellerinin kımıltısız olmasına karşın, sağ omzu titriyordu. Tüm bedeni tortop olmaya çalışıyormuşçasına kasları çekiliyordu; dirsekleri böğürlerini öylesine sıkıştırıyordu ki güçlükle soluk alıyordu. Tehlike karşısında donmak değildi bu, dehşetin şaşkınlığıyla altüst olmaktı; hiç kuşkusuz, dindarların şeytan çarpması dedikleri de böyle bir dehşetin sonucuydu. Burada Kötülük Ruhu ölümden öylesine güçlüydü ki hangisi olursa olsun, ölmemiş bir Rus bulmak, omuzlara almak, kurtarmak gerekiyordu.

Yakasından takılarak bu sayıklama üstünde bir asılmış gibi sallanan bir kaputun alt yanında, beş altı kişi çalılıklara serpilmişti; babam ilkine koşmuş, yumuşak böğürtlenlere dayanıp onunla birlikte kalkmıştı. Yumruklarını birer düğüm gibi tutuyordu. Adam ayçiçeklerinin içinde çırpınmış, gazdan çürüyüp bir vuruşta bir pasta gibi delinmiş, kocaman, yassı meyvalarından biri koluna geçmiş, salkım saçak sallanıyordu öyle. Babam gözkapaklarını sıkmış, bedeni kendini kaçtığı her şeyden bir kalkan gibi koruyan bu kardeş bedene yapışmış olarak, durmamacasına: "Çabuk" diye mırıldanıyordu, ama ne demek istediğini bilmiyordu, yürüdüğünden bile haberi yoktu.

Gözleri kapalı olmasına karşın, ışığı duyunca, sıkı sı-

kı açmıştı. Rus yamacının yukarıları tümüyle önüne serilmişti: açıklığa gelmişti gene. Tepenin yamacında zorlu bir sonbaharın kemirip kararttığı dünyanın yaratılışındaki gibi dönüşsüz bir güçle öldürülmüş olan bu uzun korucular, gazlanmış bir yüz karşısında hiçbir şey değildi: Tevrat'sı bir cezaya çarpılmış bu alanlar üzerinde, babam insanların ölümünden başka hiçbir şey görmüyordu artık. Gene de –gözleri yavaş yavaş güneşe alışıyordu– ölü parıltının gizli bir yaşamla canlandığını, içlerindeki hayvanlar sulu yerlere yönelince çalılıklar nasıl titrerse öyle titrediğini duyuyordu. Uzakta gömleklerin ak noktalarını seçiyordu, ufak kalabalık, nerdeyse koşut sıralar biçiminde; ormanın her çıkıntısından, kaçakların kaynaşmasıyla ikide bir birbirlerine giren taşıyıcılar yelin altında ağır ağır açıklığa doğru iniyorlardı, geçişleri açıklığın sessizliğini bozamıyordu. Babam şimdi bu adamların ne yaptıklarını biliyordu: düşüncesiyle değil, altında dizlerine dek gömüldüğü bedenden biliyordu... Tüm bu kararmış yamaç boyunca uzandıklarını seziyordu: kıraç topraklar boyunca uzanıyor ya da korulara dalıyorlardı, hepsini de yüksek dağda bulutları itekleyen aynı büyük yazgı itekliyordu; kara ağaçlar arasında, bitip tükenmek bilmeden yeni taşıyıcıların belirdiği yakın sınırdan Vistül'e dek, Baltık'a dek yayılıyorlarmış gibi geliyordu ona.

Açık, kurtulmuş, acıma saldırısının yardım arabalarına doğru yuvarlanıp gelişini izliyordu.

Taşıdığı adamın çok ağır — hem de ölü olduğunu anlamıştı. Ellerini açmış, ceset yere yığılmıştı. İnsandışıyla savaşmak için bir beden kucaklama gereksinimi duymuyordu artık.

Açıklığın sonunda, siperden beri unuttuğu çavuş, Rus'unu ağır ağır taşıyordu. Babam arkasından yetişince, bunalımla sormuştu:

"Gülünecek bir şey mi var?"

Babam kahkahalarla gülüyordu. Gazları şimdi de her-halde tepenin ardından daha ilerilere sürükleyen yelin altında uzun zaman yürümüşlerdi.

Bitkiler her yerde ölüydü, ama biçimleri tümden bozulmamıştı, devedikenleri gibi böğürtlenlerin ve eğreltiotlarının da çamurlaşmış otun üzerinde bozulmamış gölgeleri dikiliyordu bazı bazı. Kuytu yerlerde hâlâ dikiliyorlardı, ama şimdi yapraklar azalmıştı, yel yüzlercesini yanmış kâğıtlar gibi önünde sürüklüyordu; upuzun böğürtlenler örümcek ağları gibi babamın ceketine çarpıp parçalanıyordu, dikenlerinin biri bile takılmadan düşüyordu.

"Allah Allah!" demişti çavuş birden, bir şey sormak ister gibi. Bedeninin tüm ağırlığını çürümüş bitkilere gömülmüş sol ayağına vererek durmuştu. O zamana değin ağzından çıkan birkaç tümceyi yele söylemiş, babamın varlığı pek hesaba katılmadan mırıldanmıştı; bu kez, Rus'un tüm bedeniyle birlikte kendi yüzünü de babama çevirmişti; gene de "içeriden" kendi kendini dinleyenlerin uzak gözleriyle bakıyordu.

"Sen, sen acı badem yedin mi hiç?"

"Ne oldu? Siz de mi?"

İlk çayıra geldiğinden beri, gazlanmış olma saplantısı babamın kafasında dolaşıp duruyordu.

Çavuş birdenbire doğrulup dilini, damağını dinlemiş, şiddetle sıyrılmıştı Rus'tan, taşıdığı beden yumuşak bir gürültüyle yuvarlanırken, o bir saniye, zorlu yelin sürük-

leyip götürdüğü böğürtlenler ve eğreltiotları arasında kollarını dikip durmuştu. Rus kendine gelmişti; babam korkunç hırıldayan soluğunu işitmiş, elinin çavuşun pantolonunda büzüldüğünü görmüştü. Çavuş çizmesini çürümüş buğdaygillerden çekmişti, ama el kendisini bırakmıyordu.

"Üç çocuğum var!" diye bağırmıştı Rus, Almanca. Öteki eli de gömleğini yırtmaya çalışıyordu. "Üç çocuğum var, üç..."

Sesinin perdesinden tümcesini ezberlemiş olduğunu anlamamak olanaksızdı, savaşta kendisini koruyacak sandığı yalvarmaydı bu. Çabuk çabuk yinelemişti aynı tümceyi, ciğerleri delinmişçesine, sözcükleri delik bir körük ıslığıyla kesile kesile: çavuş şaşkınlık içindeydi, adamı görmeyeceği yanlara bakıyor, gözkapakları babamla karşılaştığı zamanki gibi oynayıp duruyor, ötekinin tuttuğu bacağını belli etmeden, ama durmamacasına çekiyordu.

"Ama ben de yirmi altı yaşındayım!" diye haykırmıştı en sonunda.

Gazlanmış adam anlamıyordu. Saçları nerdeyse kırlaşmıştı, çoğu Rus gibi, yüz çizgileri kabaydı. Mavi dudakları kıpırdıyordu — konuşuyordu; bebekleri kara, mavileşmiş gözleriyle bakıp duruyordu. Pantolonu bırakmıyordu.

Çavuş kızgın bir sertlikle çizmesini çekip kurtarmış, çizme adamın yüzünü sıyırıp geçmişti. Sonra çavuş var gücüyle cankurtarana doğru koşmuştu. Babam, Rus'u omuzlarına almıştı. Dizi gittikçe daha çok ağrıyor, sırtında bir adamla yürümek güç oluyordu. Önündeki gölgeler çalılıkları yarıyordu; çavuş gibi, kendisi gibi, ağaçlar

arasındaki açıklığın büyük parıltısına doğru gidiyordu. Yel buradan uzak bir ses getirmekteydi:

"...olan olmuş... Ötekini, ötekini! Buradan! Koyu mavi... Sola, ta dibe..."

Babam sese doğru gidiyordu, ama koşamıyordu artık.

"Saçma! Söylenene aykırı! Mavi... Sola..."

Korunun alt yanında, Vurtz ile 132'nin yüzbaşısı adamları topluyor, can çekişenlerin cankurtarana taşınmasını örgütlemeye çalışıyorlardı. Hastabakıcılar, göz kamaştıran oksijen maskeleriyle, uzanmış insanlara doğru gidiyorlardı. Profesörün de üstü başı yapraklarla kaplıydı, atkısı yelde, şapkası arkada, kolları değirmen kanatları gibi açılmış, bir av köpeği gibi Wurtz'un yanına geliyordu. Karşısına çıkan askerler kendisinden nasıl nefret etmişlerse, babam da öyle nefret ediyordu ondan. Profesör kendisini tanımış, koşup yanına gelmişti:

"Görüyorsunuz! Görüyorsunuz ya işte! Etki yüzde yüz kesin!" Sonra haykırmıştı: "Hey, durun, budala herifler!" Babama dönmüştü gene: "Şunlara (babam azıcık Rusça bilirdi), söyleyin şunlara, yapmasınlar!"

Çılgın gözbebekleri, zehirlenmişlerin gittikçe kalabalıklaştığı açıklıkta geziniyordu.

"Evet, şu su içen budalalara!"

Taşıyıcıların bir dere yanına bıraktığı Ruslardı bunlar. Çırpına çırpına, dilleriyle çeke çeke su içiyorlardı.

"Bundan kötü bir şey olamaz! İçerlerse kurtulamazlar!"

Sonra, babama:

"Yaralınızı da bırakın" demişti.

Dikkatle bakıyordu Rus'a; yapraklarla kaplı olduğunu görünce, kendisinin de aynı durumda olduğunu ayrım-

samış, gözlerini Rus'tan ayırmadan, kıvırcık tüylü bir fino gibi silkinmişti.

Babam hastayı ayaklarının dibine bırakmıştı.

"Gözbebeği koyu mavi. İyice zehirlenmiş, umutsuz."

Profesör birdenbire bir hekim havasına girmişti, gözkapağını indiren eli dalgın ve kendiliğinden bir okşayışla ayrılıyordu zehirlenmişin yanağından.

"Bırakın onu... Bize yardım edin, daha iyi."

Oracıkta, maskeyi atmış bir Rus binbaşısı kendine geliyordu: gözleri açıktı, aklarının donmuş maviliği soluklaşıyordu, gözbebeği yeniden belirginleşmişti. Ölüm uyku gibi dağılıyordu.

"Cankurtaranları olabildiğince yaklaştırmaya çalışın!" diye bağırmıştı Wurtz. "Hiç değilse birini! Bizden de çok yaralı var..."

Babam, Ruslardan başkasını görmüyordu. Biri atılıp öpmüştü kendisini, cebinden bir fotoğraf çıkarmıştı: karısıyla çocukları. Kendisine dua edeceklerdi... Kurtarıcısını şaşırmıştı... Babam, yel yükseldikçe, belli belirsiz bir biçimde cankurtaranların motor seslerini işitiyordu, aceleyle bu ağır seslere doğru ilerlemişti. Kasları bedenin ağırlığından kurtulmuştu, ama sancıyan dizi kusma isteği veriyordu. Yel hafifledi mi motorların çağrısı, cankurtaranlar çok uzakmışçasına sönüveriyordu, yapraklar arasındaki her aralıktan, her açıklıktan, ucunda yol belirecek bir görünüm alıyordu. Gazların geçtiği ormandan çıkınca, ısırganlarla, güvelerle kaplı bir yazıdan geçmiş, bunların parıltısına, canlı yeşili ısırgan yapraklarının ince ince tırtılları, iyice kızarmış güveler gözlerini kamaştırmıştı; renkleri yeniden bulunca öylesine şaşırmıştı ki, uzakta, her yerde, görüntüleri değiştirilmiş cankurtaranların gölgesini

görür gibi oluyordu. Çoğu böğürtlen çalılıkları kara-sarmaşıkların kızıllığını almıştı şimdiden; bunların önünde, çançiçeklerinin, hindibaların taşkın mavisi, boralarda tüm yaprakları bükülmüş yaban havuçlarının akı öylesine keskindi ki durmamacasına gözleri kırpılıyordu. Bu gözler kamaştıran kor çırpıntısı içinde, hâlâ görünmek bilmeyen cankurtaranların sesleri yaklaşıyor, alabildiğine uzaklaşıyor, yeniden başlıyor, bazı bazı da açıklanmaz bir yankıyla çoğalarak babamı çevreler gibi oluyordu.

En sonunda, gürültü yel kesilince de duyulur olmuştu; cankurtaranlar babamın karşısında değil, solunda ilerliyordu. Oraya koşmuştu: duyduğu motor sesleri cankurtaranlardan değil, bir kolun önünden giden kamyonlardan geliyordu.

Şoförler, sonra askerler yanından geçerken şaşkın şaşkın süzüyorlardı babamı: palaskasının tokası, kemer başlıkları, üniformasının tüm maden bölümleri yeşil bir pasla kaplanmıştı. Bilinmedik bir ülkenin ilk yerlisiyle karşılaşanların kaygısıyla bakıyorlardı ona; az sonra, ilk zehirlenmişe de böyle bakacaklardı. Sırt çantalarından başka, oldukça büyük bir çanta daha taşıyorlardı bellerinde; maske. Babam da onlara bakıyordu birbiri ardından: acıma engeli birkaç kez üst üste göstermeyecekti etkisini. İnsan yalnızca ölüme alışamaz.

Babam rastladığı ilk çavuşa:

"Cankurtaranlarınız var mı?" diye bağırmıştı.

"Evet, arkada."

Cankurtaranların yanına varmış, bilgileri ulaştırmıştı. Arabalar hemen kolun önüne geçmiş, babamsa en sonunda yararsız, boşalmış bulmuştu kendini. Ayaklarının

dibinde, ak tozlar üzerinde buğdaygillerin ufacık dalları, yaprakçık topluluklarıyla ayrılıyordu; yeniden canlanmış devedikenlerinin incelmiş sapları tüm bu titrek, bu ufacık sazlar arasına dalıyordu. Hem çizmeler altındaki yolun uzak sarsıntısıyla titreyen, hem yelin vurmasıyla eğilen bu ince yulaflar altında böcekler oynuyordu, onlar da aynı hafif saptan oluşmuştu; bir çekirge gelip babamın kalçasına tırmanmıştı, hâlâ yapraklar yapışmış üniformanın üzerinde sarıydı. Gazların her şeyi aynı irin içinde karıştırdığı gibi, yaşam bir tek maddeden, saat zembereği gerilimi aynı zamanda hem en hafif buğdaygilleri, hem şimdiden güneşle sislenmiş tozlara kaçmış olan çekirgenin atılımına can veren bu saptan doğar gibiydi, yel geniş bir ağaç perdesi üzerinden, kavaklar arasından geçerken çıkardığı deniz mırıltısıyla geçiyordu...

Gene de ilk ölü Rus'u sırtına aldığı andan sıyrılmış değildi. Omuzları hâlâ cesedin kaymasının büyüsü altındaydı; hâlâ titreyen elleri, onları açtığı, saçma ayçiçeği bileziğinin çatırdadığı saniyenin büyüsü altında (sonra siperin dibinde, tam altında, iki kirpi, dikenleri gazdan vahşice kıvrılmış iki süpürge gibi — o zaman şöyle bir gözüne çarpmıştı yalnızca...) Acıma duygusu mu? diye düşünüyordu belirsizce, bölüklerin döndüğünü gördüğü sıradaki gibi; içinde bunalımla kardeşliğin kördüğüm olduğu, başka türlü derin bir atılımı, çok eski zamanlardan gelme bir atılım söz konusuydu — gaz katmanı, bu Ruslar yerine, dördüncü çağ insanlarının dost cesetlerini bırakmışçasına... Tepe yeniden bulunmuş ağaç kokusuyla, sağnak altında sırılsıklam şimşirlerin, köknarların kokusuyla, balkımalı, mavi göğe dek yükseliyordu. Birdenbire Altenburg'un anısı geçmişti babamın saplantısı için-

den: uçsuz bucaksız ceviz kümelerinin karşısındaydı.

Kocaman, madensi, parıl parıl bir böcek havalanmıştı — passız. Yelin deniz gürültüsünden çok, hendekte işitilmiş sözlerin uğultusu eşlik ediyordu vızıltısına, kendisini de alıp götüren o kör edici dakikayı silmek üzere ilerleyip dönemeçte görünmez olan taburlara eşlik ettiği gibi... gelip gırtlağına sarılan bu insan Kıyamet'i yanında, canavarlarla, kaçıp gizlenmiş tanrılarla dolu derinliklerini, büyülenmişlerin ve kardeş ölülerin yelde çırpınan kanlı kaputlar altında kayıp gittiği kaosu bir saniye aydınlatan bu şimşeğin yanında, Reichbach'ın penceresi ardında belirmiş yeryüzü serüveni neydi ki? Gizini değil de yalnız varlığını belli eden, kendisine bağlı her düşünceyi hiçliğe fırlatacak ölçüde basit ve zorba bir gizlem — ölümün varlığı da aynı şeyi yapardı kuşkusuz.

Otların içine çökmüş, bir sigara yakmıştı. İğrenç. Bir başka sigara yakmıştı; aynı tat; bir üçüncüsü. Atmıştı; aynı zamanda hem acı, hem buruk tat sürmüştü. Şimdiden, yoldan ayrılmış, yeniden bulduğu tüm gücüyle ormanda koşuyordu: zehirlenmişti. Olamazdı, çok geçti; hem de yalnızca dizi sızlıyordu... Yakılıp yıkılmış bir saniyede, Reichbach'daki oda ile yeşil yol, profesörün Bolgako yıldızları altında vızıldayan sesi birbirine girmişti (dün! dün!). Ama insan ne halt etmeye gelmişti yeryüzüne! Hey gidi gözler kamaştıran saçmalık! Sağ ayağı yere değdikçe sızı kalçasından karnına dek uzanıyordu; koşuyor, koşuyordu, yelin dallar arasındaki hırıltılı ve ince soluğunu işitiyordu — ipeğimsi...

Şimdi de kendisini tehdit eden korkunç yüzleri bile düşünmüyordu artık: her adımda kasığına saplanan bir yaba sızısı ve burnunun, gırtlağının dibine dek işleyen

bu amansız tatla zıplıyor, her inişte yavaş koşmak zorunda kalarak sinirleniyordu, gırtlağındaki bu dinmez hırıltı gibi kesin ve açık bir gerçeğin büyüsü altındaydı: yaşamın anlamı mutluluktu, oysa, o mankafaysa, mutlu olmaktan başka şeyle uğraşmıştı! Kuşkular, onur, acıma, düşünce, hepsi de canavarca bir aldatmacadan, küçültücü kahkahası ancak son dakikada işitilecek olan uğursuz bir gücün aracılarından başka bir şey değildi. Ölümün yumruğu altında bu azgın inişte, kendisini mutlu olmaktan alıkoymuş olan her şeye karşı bir şaşkın kinden başka hiçbir şey kalmamıştı içinde. Cankurtaranı şöyle bir görür gibi olmuştu; daha da hızlı koşmaya çalışmıştı; bacakları boşlukta dönmüş, evren birden alabora olmuş, orman göğe fırlamış, gök ayaklarının altına gelmişti.

Bir oksijen maskesinin nikeli üzerinde güneşin parıltısını, yanında bir Rus subayının çırpınışını sezmişti: "Şimdi zehirlemeyin beni, zehirlemeyin!" diye bağırıyordu adam, bir başka maskeyi itmeye çalışıyordu; çığlıkları babamın soluğunun gürültüsünü bastıramıyordu; göğsünün ta dibinden sisler içinde bir vapur düdüğü gibi sesleniyordu babamın soluğu, tümüyle dağılıncaya dek de seslenmişti.

CHARTRES
KAMPI

Babamın bu "karşılaşma"larının –ve yaşamının– gerisi de aynı silsiledendir, ama aynı eğimde değil. Bu nedenle önce kendime dönüyorum: yazmanın (en sonunda!) cehennem değiştirmek olmaktan çıkacağı noktaya gelmekte acele ediyorum. Burada, kendi kendimiz olmaktan bir şey çıkmaz; insan olmak önemli. Bozgunun kargaşası düzene sokulduktan sonra, gerektiği gibi davranıyorlar bize; ama babamın sorusu altında alçak sesle süregelen sorumu binlerce arkadaşımın boyun eğmiş erimesinin durmamacasına ortaya çıkardığı soru besliyor, hem de her gün biraz daha fazla...

Stieglitz'in dostunun hapishanede utanç ve yalnızlığa "dayanan" üç kitaptan başka bir şey düşünemediği gibi, ben de hiçliğin çekimi karşısında dayanan şeyi düşünüyorum yalnız. Ve yitirilmiş günlerden gelip yitirilmiş günlere giderken, arkadaşlarımın biçimlenmemiş payını belirsiz bir yolla gece göğünün ölümsüzlüğü karşısında dayanan soyluluğa — öleceğini bilen biricik hayvanın utkun payına bağlayan, Walter'in söylediğinin tersine, hiçbir zaman onunla karşıtlaştırmayan gizlem gittikçe daha çok saplanıyor kafama.

Hep aynı ağaçlarla çevrili, hep aynı yol ve Flandre'ın tankların dişlileri altında hep aynı ölçüde sert taşları.[1] *Ovanın yolları üzerinde ilerleyen toplulukların sıkıntısı.*

[1] Buradan romanın sonuna kadar giden parça birkaç küçük değişiklikle *Anti mémoires*'a alınmış, Berger Malraux olmuştur.

Son sıkıntı yolumuz; bundan sonra, ya coşkunluk, ya korku: savaş hatlarına varıyoruz. Dikkatimiz sersemleşme, sıcak, motorların gürültüsü, dişlilerin yola indikleri gibi başımıza da iner gibi olan vuruşları altında bir lamba gibi kısılmış. Uzun bir yürüyüşten sonra tanktan çıktık mı gevşek yüzlerimiz, kırpılıp duran bitmiş insan gözlerimiz, Lansquenet[2] *miğferlerimiz altında soytarı yüzlerimiz nasıl olur, bilirim...*

Flamand gecesi, uçsuz bucaksız. Arkamızda, dokuz aylık kışla ve konaklamalar; bir insan oluşturmaya yetecek bir zaman.

Dokuz ay oluyor, Quercy'de bir oteldeydim.[3] *Hizmetçiler radyonun başından ayrılmaz olmuşlardı. Yaşlı kadınlardı. Bir sabah, ikisiyle merdivende karşılaştım: sık adımlarla, koşarak odalarına çıkıyorlardı, sabırlı yüzleri gözyaşlarından sırılsıklamdı. Alman ordusunun Polonya'ya girdiğini böyle öğrendim.*[4]

Öğleden sonra, Beaulieu-sur-Dordogne'da seferberlik ilanlarını gördüm. En güzel Roman alınlıklarından biri de Beaulieu kilisesindedir, heykeltıraşın, İsa'nın dünya üzerine açılmış kolları ardında, çarmıhın kollarını da tehdit eden bir gölge gibi belirttiği tek alınlıktır. Bir tropik ülke sağnağı, köyü su içinde bırakmıştı. Kilisenin önünde bir Meryem heykeli vardır; beş yüz yıldan beri, her yıl olduğu gibi, bağcılar bağbozumunu kutlamak için çocuk İsa'nın eline en güzel salkımlardan birini bağlamışlardı.

---

[2] Ortaçağın sonlarında, Fransa'da görev yapan Alman kökenli piyade askerlerine verilen ad. (Çev. n.)

[3] Anlatıcı burada Beaulieu'da kalmış olan Malraux'nun anılarını kullanır, ama Almanlar'ın Polonya'ya girdiğini Nimes'de öğrenmiştir.

[4] 1 Eylül 1939.

Issız alanda yerlerinden sökülmüş ilanlar sarkmaya başlamıştı; bilinmedik heykeltıraşın bunalımı ve acıma duygusu karşısında salkımdaki su damlaları üzümden üzüme kayıyor, sessizlik içinde, hafif bir gürültüyle, birbiri ardından, bir su birikintisinin ortasına düşüyorlardı.

Tanklarımız Alman hatlarına doğru ilerliyor. Bizimkinde dört kişiyiz. Bu gece yolunu izlemekten, savaşa yaklaşmaktan başka yapılacak hiçbir şey yok. Her bir arkadaşımın yaşamı bir yazgı: belki de bu gece ölecekler.

Eylül başında, binlercesinin gidişini görmüştüm, adsız, üç yoldaşım gibi: beş milyon insan ağzını açıp tek söz söylemeden kışlalara gitmişti; daha şimdiden geçmiş oldu bu iş, bellekte büyük bir sessizlikten başka bir şey olmayan bir geçmiş.

Moulins alanında, hoparlör ilk çarpışmaların başladığını bildiriyordu. Akşam oluyordu. İki, üç bin yeni asker dinliyordu, yeni giysiler içinde yeni, eski giysiler içinde kirli oldukları için beceriksizdiler, hiçbiri tek sözcük söylemiyordu. Tüm yollarda, erkekler birliklerine gidiyor, kederli kadınlar atları "teslim"e götürüyorlardı. Tüm bunlarda acı bir dayanıklılık, su basması karşısında bir köylü eğilmezliği vardı. Yıkıma doğru tırmanıyorlardı.

Bu gece de donuk yol üzerinde üç yoldaşım Alman tanklarına, Alman toplarına doğru nerdeyse böyle ilerliyor.

Makinist Bonneau'nun makine odasında olması gerekirdi: aralıkta bulunduğundan kuşkum yok. (Birbiri ardından gece yolunu izleyen tüm bu tanklarda, makine odasından ayrılmış tek makinist yoktur, yönetmelik burada bulunmalarını ister.) Hiçbirimizle konuşamadı-

ğı için, yalnız konuşuyordur kuşkusuz, sonu gelmez söylenisi dişlilerin takırtısı altında ezile ezile.

Deri ceketi, kesilmemiş sakalıyla jandarmaların arkasında tabura geldiği zaman, öyle bir suratı vardı ki yüzbaşı kendisini profesyonel bir boksörün yanına vermişti hemen. O da Bonneau'yu hemen teslim almıştı, ama oldukça zorlu bir korku geçirmediği de söylenemezdi. Yumruk kavgası düşkünlerinde gerçek gözüpekliğe çok ender rastlamışımdır.

Hem yumruk kavgası da olmamıştı, topu topu bir huzursuzluk olmuştu başlangıçta. Bonneau "belalı" üniformasıyla geliyordu, horgörü ya da korku uyandırmaya, karşılaştığı horgörü arttıkça daha çok korku uyandırmak istemeye alışmıştı. Ama erler pek küçümsemezler öyle: Bonneau çenesini öne çıkararak "Ne bakıyorsun öyle suratıma?" diye sordu mu dalgın birinden "Ben mi? Seni görmedim bile..." yanıtını alıyordu.

Bir kavgada adam öldürdüğünü söylüyordu, ama aslı yoktu kuşkusuz, öyle olsa disiplin taburlarına yollanırdı. Ama şube, aynı koğuşta yatanlara, sicilinde yaralama dolayısıyla üç "mahkûmiyet" bulunduğunu bildirmekte gecikmemişti. Halk adam öldürmenin romansılığına kenterler ölçüsünde duyarlı değildir: onun için, katil de kurt gibi ayrı bir türdür hepsi bu. Bonneau'nun gerçekten bu türden mi olduğu, "bütün bunların gerçek mi, yoksa palavra mı olduğu" önemliydi. Kölelerde çok güçlü bir yalan içgüdüsü vardır.

Bu romansılığa inanan tek insan kendisiydi. Hapishane öyküleri, "belalı" öyküleri, sakalını kesmemek ve yaman bir katil suratıyla kalmak için bu keçi sakalı bırakacağını söylemeler; sonra, sürekli olarak mahkûm

edildiği temizlik işlerinde, duruma uygun kenar mahalle ağzı, Montébus[5] *şarkıları. Yıkım çocuğu... Tüm tabur merdivende sıkışıp ayakkabı dağıtımını beklerken, birdenbire "Légixon askeri" şarkısı duyuluyor, sonra bir söylenidir başlıyordu: "Ah! Ne karıydı o öyle! Bir severdim ki o sıralarda! Ama onlar, o inekler öldürdüler zavallıyı..." Bir hastane öyküsü seziliyordu, öyküdeki "onlar" aynı zamanda hem hekimler hem de yasaları benimseyen tüm insanlardı; kuşkulu koğuş arkadaşları, şakacı karşısında okullular gibi birbirlerini dürtmekle birlikte, onun koğuş nöbetçisi olmaması için önlemlilikle binbir dolap çeviriyorlardı. Sonra büsbütün de bilmez olmadıkları bir çadır folkloruyla tanışıyorlardı: sarhoşluğun ya da aşk manyaklığının kovduğu toplum kurbanı; disiplin taburlarının yola gelmez adamı herhangi bir Fort - Chabrol'da*[6] *tüm polis örgütüyle tek başına çarpışan yasadışı kişi; kolunun ardından polis müdürüne ateş eden Bonnot*[7] *(bizimki nerdeyse onun adını taşıdığını unutmuyordu kuşkusuz); ama her şeyden önce kahraman ve içli "belalı" dostlarına sonuna dek bağlı olan, aşk yüzünden elini kana bulayan, kürekten kaçtıktan sonra, yaşamını Maroni'nin timsahlarıyla bitiren serseri.*[8] *Çünkü Cehennemlikleri ister destansı, ister zavallı olsun, Bonneau'nun cehenneminin çemberi vardır, bu da kurbanlar çemberidir.*

---

5 XX. yy. başlarının "gerçekçi" ve "insansever" şarkıcısı. *Gloire au 17e* adlı şarkısı uzun süre askerlik karşıtlığına bir gönderme olmuştu.

6 Paris'te Chabrol sokağındaki Yahudi karşıtı birliğe takılan ad.

7 Ünlü "çete"nin başı Jules Bonnot (1876-1912); 1912'de tutuklanması sırasında vurulmuştu.

8 Hapishane, Saint-Laurent-du Maroni'deydi. Bu ırmak Fransız Güyana'sıyla Surinam arasında sınır oluşturmaktaydı.

Yaralı bir ispinoz kuşu getirip de besleyeceğini söyleyince korku büyümüştü: arkadaşlarım için, katil her şeyden önce bir delidir.

Koğuşlarda gizlenme önlemleri arttıkça en sağlam yol ışığı kaldırmak oluyordu. Çavuşlar ampulleri çıkarıp alıyorlar, ama, saati gelince, zuladan başka ampuller çıkıyordu. Bir gece, iki priz işlemez olmuş, Bonneau, "elektrikçiliği olduğunu" bildirmiş ve gizlice, tüm yapının elektrik düzeniyle boğuşmuştu, işini öyle bir başarmıştı ki o akşam kendi koğuşunda da, öbür dört koğuşta da tek priz işlemez olmuştu. Karanlıkta, bir homurtu duyulmuştu: "Kim çıkartır bu herifleri başımıza! Gel de bozulma şu hıyara! — Ben elektrikçiyim, gene de söylenmedikçe elimi bile sürmem, bir de şu herifin yaptığına bak!" İlk koğuşun kapısının çarpılışından, dönenin o olduğunu anlamıştı herkes: birden bir sessizlik çöküvermişti. Sonra alçaktan bir ağız dalaşması başlamış, sonra bir ses iyice belirginleşmişti, sakin ve sertti, boksör-onbaşının sesi de değildi. "Bak, Bonneau, iyice su koyvermeye başladın sen artık... Bıçkın mıçkın tanımam ben. Ampulüme el sürecek olurlarsa, işin sonu kötüye varacak demektir. Hoşuna gitmediyse, işte suratım. (Küçük bir elektrik lambasıyla tam ortadan aydınlatılan bir yüz belirmişti.) Yarın sabah arayacak olursan, kolayca bulursun."

İlk kez duyuyordum Pradé'nin sesini.

Ve Bonneau karanlıkta açıklıyordu: "suç kendisinde değildi akım... kurşunlar..." Herkes korktuğunu söyleyecek diye bekliyordum: genel izlenim: "pek de öyle ibikleri düşmediği, dürüst davrandığı, haksızlığını anlayınca dayatmadığıydı." Demek pek de öyle deli değildi. Tabur onu benimsemeye hazır duruma geliyor, ama koğuş ışıksız kalıyordu.

Bir tank sürücüsü, eski bir otobüs şoförü, "Le P'tit Quinquin" şarkısını[9] *söylemeye başlamıştı. Bir sürü Flandres'lı asker vardı orada, ama şarkısına güç veren anı değildi, ağırlıktı. Bir ağıda dönüştürüyordu onu, böylece ağıtların gerçek uyumunu bulduğu gibi burundan perdesini de buluyordu, bir düşkünlük şarkısına tüm anlamını vermek için bu karanlıkta düşkün bir ses yetiyordu sanki. Ve askerler, bir hapishaneye benzeyen bu savaşta sarhoş olmakta kararlı, kantinde, kadeh üstüne kadeh istedikleri gibi, şarkı üstüne şarkı istiyorlardı.*

Şarkıcı bu sıradan müzikten bıkarak Tosca havasına başlamıştı. Korkunç! Son ulumaları huzursuz bir sessizlik izlemiş, şoför öfkeyle homurdanmıştı: "Pekâlâ, pekâlâ, beyler beğenmediğine göre!" Sonra yatmaya gitmiş, ilk şarkının hüznüne, yıkılan bir kaynaşmanın huzursuzluğu eklenmişti. Bonneau unutulmuştu. Herkes kendi özel kederine gömülmüştü. Bir cep lambasının gizli ve yasak ışığında bakmak için cüzdanından karısının fotoğrafını ilk çıkaran hangisiydi? Beş dakika sonra, küçük topluluklar arasında, resimler dolaşıyordu, kısık bir ışığın çevresinde dört beş kafa, küfürler arasında kalın parmaklardan samanlar üzerine düşen amatör fotoğrafları. Kimsenin başkalarının karısına kulak astığı yoktu, herkes kendisininkini de göstermek için bakıyordu bunlara. Gene de, bu iç dökme ışığı içinde, birer giz gibi beliriyorlardı, kadınların giysileri, birdenbire, kocaların yaşamını sivil resimlerinden daha iyi esinliyordu. Pradé'nin karısı, düz saçlı, geçkin bir ev kadınıydı; Bonneau, bunca insan içinde dört resim birden taşıyan tek

---

[9] Lille ağzıyla yazan Alexandre Desrousseaux'nun (1820-1892) "L'Canchon dormoir" "Dors, min p'tit quinquin" diye başlar.

askerdi, hepsi birbirinden yosmaydı. Pancar burunlu, küçük Léonard'a –radyomuza– gelince sessizlikle geçiştirip yalvarttıktan sonra, bir kartpostal çıkarmıştı en sonunda, gözler kamaştıran, tüylü bir giysi giymiş, çok güzel bir kızdı resimdeki. Alt yanında birkaç satır yazı vardı. Arkadaşlar, alttan, masalsı bir biçimde aydınlanan Léonard'ın gözleri önünde, başlarını birbirine yapıştırıp lambaya yaklaşarak yazıyı sökmeye çalışıyorlardı: "Minik kedim Louis'ye" sonra müzikholün gözbebeklerinden birinin imzası.

Léonard, Casino de Paris'de onarımcı olarak çalışmıştı. Her gün, yıldızın alkışlardan kıpkırmızı olmuş bir durumda dönüşünü aynı hayranlıkla izlerdi. Onunla hiç konuşmadığını ileri sürüyordu. Olağanüstü kocaman burnuna karşın, yüzü duygulandırabilirdi insanı: tatlı İspanyol köpeği gözleri, bir de gurur nedir bilmeyen bu yüz anlatımının bazı bazı büründüğü dokunaklılık. Bu yorulmaz hayranlık mı dokunmuştu oyuncu kadına, yoksa bir geçici isteğe mi kapılmıştı? Çok başarılı bir gecesinde, ("öyle ki o merdivenlerden çıkarken bile alkışlar hâlâ duyuluyordu") Léonard'ı odasına götürmüş, onunla yatmıştı. "En tuhafı da, bak, şey... yattık işte! Sonra bir de baktım, iskemlenin üstündeki giysime bakıyor, nerdeyse hoplayıverecekmiş gibi: 'Ama, bana bak: polis molis değilsin ya inşallah?' demesin mi? 'Yok, dedim, görüyorsun işte, onarımcı giysisi!' 'Çünkü, yoksa...' dedi seninki. Çok tuhaf, değil mi? Her akşam görüyordu beni, gene de onarımcıları bilmiyordu! Şurasını da söylemeli ki o sıralarda daha gençtim..."

Hepsi için, düş vardır, Marlène Dietrich, ya da Mistinguett, ya da Windsor düşesi; ama düş olarak kalacaktır. Ve perilerin haber getirdiği bu arkadaşı, –koğuşun alığı-

nı, şaşkınını– yalnızca bir talihli değil, bir cennetlik sayıyorlar: kırmızı burunlu fino başı onlarca aşkın gizlemli yanının kanıtı; yıldızın gelgeç isteğinde onları büyüleyen şey, ayrımında olmasalar da Yseult'nün iksiri.[10]

"Peki, sonra ne oldu?" diye sormuştu koro, fotoğrafla bir kez daha oynarken, parmaklar titriyordu.

"Öbür günlerde, çağırmadı; o zaman, anladım..."

Kinden, hatta boyun eğişten bile iz yoktu sesinde: bir diyeceği yoktu.

Kalıtım mutluluk karşısında umursamaz yapmamıştı onları.

Elbette, Léonard'ın fotoğrafından sonra, en büyük başarıyı Bonneau'nun dört fotoğrafı sağlamıştı. Bonneau iyiden iyiye giriyordu artık tabura. Sonra, yavaş yavaş, yürüyüş sırasında bir falçatayı almak için eğildiğini, "Güven olmaz bu nesnelere!" diye başlayan, ama hep "Bir işe yarar, bakarsın" diye biten yeni bir söylemle fişekliğine koyduğunu gördükçe, bu korkunç adamın içinde bir çalçaput düşkünü bulunduğunu anlamışlardı; çalçaput düşkünleri de nasıl olur, bilirdi herkes. Sonra, zaman, bu anarşistten bir başka kişi: papazlara saygılı bir kişi çıkarmıştı: "Bizim kocakarı fazla bir şey öğretmedi bana, ama bu heriflere saygı göstermeyi öğretti! Devlet varlarını yoklarını ne diye almış ellerinden. Ben buna hırsızlık derim. Rothschild'ler, bankerler, hep böyle herifler toplar parsayı: yoksulların elindekini alırlar hep!" Ruhr'un işgal madalyasını havaya kaldırıyor, yüzbaşı de Montemart'ı büyük bir saygıyla anıyordu: "Stras-

[10] *Tristan et Yseult* öyküsünde, Kral Marc ile Yseult'nün gerdek gecesinde içilecek olan, ama Yseult ile Tristan'ın gemide içtikleri ölümsüz aşk iksiri.

bourg'ta süvari birliğinde yüzbaşımdı, buradaki salaklar gibi değildi, emir vermesini bilirdi, rütbelerini atıp herhangi bir askere 'Erkeksen çık dışarı!' diyebilirdi, onbaşı olsaydı, kendini iyi yürekli, kötü kafalı, örnek asker olarak düşünmeye hazırdı, bununla birlikte Montéhus'ten geçmezdi. Saygıdeğerliğe saygılıydı patron sendikalarına yazılmıştı. 'Bonneau' demişti teğmen, 'görünmek istediğin kadar da kötü değilsin! — Ben mi, teğmenim, ben kötü değilim ki! Başkaları kötü yaptılar beni...'" Kalın dudakları ileri çıkıyor, kara kaşları kalkıyor, çekilen "dehşet" maskesinin altından ruhu çıkıyordu sanki birden ortaya, iyileşmemesiye çocuksu.

Sert çıkışı nedeniyle Pradé'ye kin tutmamıştı. Tank arkadaşıyız, birlikte kantine gideriz sık sık; Bonneau sayıklamaya başlar başlamaz, Pradé ağır ağır omuz silker, ona bakar ve susar. Bonneau çabuk, anlaşılmaz bir biçimde konuşur, sonra öteki ırkın — hiç düş kurmayan ırkın karşısında olduğunu sezer.

Almanya'yı parçalamanın zorunluğunu öğrenelim diye dörder dörder gönderildiğimiz konferanstan sonra, bir litre kırmızı şarabın karşısında da böyleydik. Yemek saatimizin gecikmesine yol açan bu soylu söylev konusunda askerlerin ne düşündüğünü merak ediyordum.

"Bıraksalar da yemeğimizi saatinde yeseydik daha iyi olurdu" demişti Bonneau.

Léonard'sa:

"Ben bilgili insanları dinlemekten hoşlanırım" yanıtını vermişti.

Çevremizde başkaları da konuşuyordu:

"Hepsini iyi anlayamadım: kitap gibi konuşuyor."

"Kim ipler: bizim istediğimiz, evimize dönmek!.."

Sonra bir başkası:

"Bize iğrenç şeyler yaptırtmak için parlak sözler..."

"Neymiş bu iğrenç şeyler?"

Belirsiz bir el sallama.

Ama hepsi de, bulanık bir biçimde, Almanya'yı parçalamak için kendi görüşlerinin sorulmayacağını ve güçlü kişiler kendilerini herhangi bir şeye inandırmaya kalktılar mı işin içinde bir bityeniği olduğunu düşünüyordu. Ağzı sıkılıkta kendisi gibi yassı yüzlü, çelik gözlü Asyalılardan geri kalmayan Pradé hiçbir şey söylememişti gene.

Koğuşa ikimiz birlikte döndük. Tek sözcük konuşmadan yüz metre yürümüştük belki, en sonunda kararını vermiş, başlangıçta hiç yüzüme bakmadan, ağır Doğu ağzıyla, o çok ağır konuşmasıyla konuşmaya başlamıştı:

"Çocuklara sorduğunuz şeyi söyleyecektim: sırmalı tüysüzün söylevi konusunda ne düşündüklerini. Pradé'ye sorarsan, askerlerle konuşmak başka, Fransız yurttaşlarla konuşmak başka. Asker olarak, her şeyi dinlemeye hazırım; şimdiye dek dinlediğimden fazlasını dinleyecek değilim ya! Ama beni karşılarına bir yurttaş olarak alır da konuşurlarsa, o zaman, iş değişir. Değişir iş! (Ne söylerse söylesin, görünmeyen bir yalancıyı paylar gibiydi hep.) Bu durumda, beni zorla düşündürtmek istemeleri hoşuma gitmez. Bana maval okumaları da. İyi bilirim Almanları; iyi bilirim ben. 15 yılında bizim oralara geldikleri zaman, herkes mahzenlerdeydi. Dipçiklerle vuruyorlardı kapılara; ufaktım, açmaya beni yollamışlardı. Nasıl titriyordum... Kimileri kafalarımıza vurdu, kimileri de ekmek verdi. Her yerde olduğu gibi."

Dişsiz çenesi ileride, hep düşsel bir yalancıya kızmış, yineliyordu:

"Her yerde olduğu gibi."

Sonra aynı sesle ekliyordu:

"Bunlar yurttaşlardan söz etmek çabasına da girmiyorlar!"

Sık sık, aralarında yaşadığım bu askerler bir başka çağdanmış gibi görünüyor. Pradé'yi dinlerken, eski cumhuriyetçi onurunu, bir yüzyıldır nerdeyse hiç değişmemiş olan bir sesi duyar gibi olmuştum. Dost bilmişti beni, kardeşlerinden birinin, bir delibozuğun, İspanya birliklerinden[11] *döndüğünü açmıştı: "Oradan geldiysen, iş aramak için yorulmaya değmez, Pradé ne dediğini bilir..." Ama bir gün, gelip beni bulmuş, her şeyin altını yumrukla çizer, her tümceyi bir gözlemin kesin özetine dönüştürür gibi olan ağızla, o aynı ağır sesle konuşmaya başlamıştı: "Yüzbaşının emireri kirişi kırıyor. Emirerliği, orduda, pek de fena bir iş değildir..." Beklemiştim. Yanıma gelip de genel bir sözle başladı mı ya bir yardım, ya bir öğüt isteyecek demekti. Gene konuşmuştu:*

"Subaydan kötüsü yoktur..."

"Öyleyse, ayaklarının altında işin ne, hem de uşak olarak?"

"Uşak mı (diş kökleri acı acı öne çıkmıştı gene), burada kim uşak değil ki? Bana sorarsan, emireri olursan, kakavandan çok karıyladır işin. İşini yapan, ağırbaşlı bir adam, bak: işini yapan diyorum (ve gene sık sık yinelediği "Dediğinizi yapıyorum, bırakın öyleyse beni; köle olsam da, olmasam da, sizi tanımak düşüncesinde de-

[11] İspanya İç Savaşı'nda (1936-1939) cumhuriyetçilerin yanında yer alan uluslararası birlikler.

ğilim" anlamında elini sallamıştı), işte bu adam, sonunda huzura kavuşur. Ama bir subayla ve onunla bizim aramızdaki bütün heriflerle, hiçbir zaman kavuşamazsın huzura. Kadın kadındır; ne olursa olsun, omzunda yıldızı yoktur!"

Onur sözcüğünü kullanmayı göze alamıyor, başka sözcüklerle anlatmaya çalışıyordum; ama o.hemen kullanmıştı sözcüğü:

"Onur dersen, bir adamın onuru varsa, nerede olursa olsun, vardır; yoksa, hiçbir yerde yoktur derim ben!"

Ben ona askerlik ilişkisinin hiç değilse kişisellikten uzak olduğunu açıklamaya çalışırken, acılı dudakları çürük dişlerinin üzerinde gülümsemişti. Haklı olduğunu sezmiştim: kendi seçmediği bir adamın yanında, bu adam hiçbir zaman varolmamışçasına yaşayabilir, ölüşüne bakabilirdi.

Yaşam denilen bu alçaltıcı, donuk ve kaygı verici serüvende tek saltık payı oğludur. Savaşın uzayacağını sanıp sanmadığımı sorarsa, orduda daha ne kadar süre kalacağını bilmek için sormaz:

"Oğlan on birinde; benim öbür savaştaki yaşımdan biraz fazla. Bu önledi okumamı. Din derslerine yollayabildiler ya, okula yollayamadılar... Kafalıdır bizim oğlan, kafalı... Bir burs bulabilirdim... Nereye götürdü bu savaş, bursları... Öğrenimini sürdürmesi için benim çalışmam gerekli, bense, elde silah, budalalık üstüne çalışıyorum. Sonra, iki yılı gitti mi yapılacak bir şey kalmaz, iş işten geçer... Ailede ilk okuyan o olacaktı! Nasıl olursa olsun, bu yaşta bir çocuğu yönetmek gerekir... Ben yapabilirdim bunu. İlkten sonra geçerdi bu iş benden; ama şimdi bir şeyler yapabilirdim daha, yazımı saymazsak.

Bunun için hesap çalıştım... Ona yol gösterebilirim. Anasına gelince, ne yapabilir ki? Kalabalık bir ailenin kızı..."

Sık sık yinelediği, ama bu kez sert olacak yerde hüzünlü, özetlenmiş yargı havasıyla ekliyor:

"Kafası fazla çalışmaz."

Tankı o sürüyor. Yepyeni olmalarına karşın, tanklarımızda yöneticiyle sürücü arasında işaretleme araçları bozuk olduğundan, iki iple bağlıyız birbirimize, onun kollarına bağlı ipler, ben de avcumda tutuyorum.

Dişlilerin gürültüsüne karşın, birdenbire sessizliği yeniden bulur gibi oluyoruz: tanklar yoldan ayrıldı. Kumdan ayrılan sandal, tekerlekleri yerden ayrılan uçak gibi, biz de kendi öz ortamımıza giriyoruz; demirlerin titremesi, dişlilerin yolu durmamacasına çekiçlemesiyle büzülmüş kaslarımız gevşiyor, ay ışığının dinginliğine uyuyor...

Bir dakika, karanlıkta çiçek açmış bodur meyva bahçeleri ve uzamış sis tabakaları arasında, kurtulmuş durumda, gidiyoruz böyle. Hintyağı ve yanmış kauçuk kokusu içinde, atış için tankı durdurmaya hazır bir durumda, sinirli sinirli tutuyorum iplerimi: görünüşte aynı biçimde olan bu tarlalarda bile, yalpalanma yürüyüş sırasında nişan alınamayacak ölçüde fazla. Yoldan ayrılmamızdan, fark ettiğimiz ender gölgelerin birer hedef olabilecek duruma gelmesinden bu yana, kadırga sallantımızı daha fazla duyuyoruz. Bulutlar ayı perdeliyor. Buğday tarlalarına giriyoruz.

İşte savaşın başladığı dakika.

Düşman üzerine yürüme duygusunu belirten hiçbir

ad yok,[12] *oysa cinsel istek ya da bunalım gibi kendine özgü ve güçlü bir şey. Evren ilgisiz bir tehdit oluyor. Pusulayla gidiyoruz, ancak gökyüzünde belirlenen şeyleri seçebiliyoruz, telgraf direkleri, çatılar, ağaç tepeleri; sisten azıcık daha açık meyva bahçeleri görünmez oldu, karanlıklar bizi hafiften sallayan ya da şiddetle sarsan tarlaların üstüne yığılmış gibi; bir dişli kırılacak olursa, ya öldük, ya tutsağız. Pradé'nin çekik gözlerinin gösterge tablosuna nasıl baktığını biliyorum, her saniye, ipliğin avcumu gıdıkladığını duyuyorum, bir sarsıntıyla uyarılacakmışım gibi... Daha bağıntıda da değiliz. Savaş biraz ötede bekliyor bizi, belki de yeniden beliren ay ışığında betonları fosforlu gibi görünen telgraf direkleri yükselen çıkıntıların arkasında.*

Gece ovasının belirsiz, büyük hatları, yeniden apak olarak belirmiş sis tabakaları, tankın gidişine göre yükselip alçalıyor. Kuru ve çok sert yalpalamalara karşı, buğdaylarla sert toprak arasına geldik mi hemen başlayweren, şiddetli titreşimler karşısında, kaza sırasında otomobilde olduğu gibi, tüm bedenimiz toplanmış; ellerimden çok, sırt kaslarımla yapışmışım kuleciğe. Azgın titreşimler benzin borularından birini çatlatmayagörsün, tank saralı bir kedi gibi kendi çevresinde dönerek obüsleri bekleyecektir. Ama dişliler tarlaları ve taşları hâlâ çekiçliyor ve kulemin nişan alma deliklerinden, kısa buğdaylardan, sisten, meyva bahçelerinden görebildiklerimin ötesinde, gece göğü üzerinde, şimdilik hiçbir top alevinin taramadığı çevrenin yükselip alçalışına bakıyorum.

Alman mevzileri önümüzde; önden, tanklarımız an-

[12] Buradan romanın sonuna, Fransa'da yayımlanan ilk parça (*Combat*, 1-6 Ekim 1944).

cak atış dürbününden, bir de top kapağından vurulursa etkili olarak yaralanabilir. Zırhlarımıza güvenimiz var. Düşmanımız Almanlar değil, dişli kopması, lâğım, bir de çukur.

En ustan çıkmazı da çukur. Lâğıma gelince, ölümden söz edilmediği gibi ondan da söz edilmiyor; ya geçersin, ya geçemezsin üzerinden, konuşulacak bir konu değil. Ama çukur başka: geçen savaşın öykülerini dinledik — eğitimde de yeni çukurları, tankın burnunu kaldıramaması için eğri yapılmış diplerini, düşüşle işlemeye başlayan örtülü tanksavar toplarını gördük. Léonard, Bonneau, Pradé, ateşe hazır dört çapraz tanksavar topu arasında kendini şöyle bir göz önüne getirmemiş olanımız yok. Çukurlar dünyası geniştir sonra, bu yıldırım çarpmasından başlayıp içine düşülmesi karşıdaki uzaktan ayarlanmış ağır top için bir belirti olan gizli oyuğa, basit çökküntüye dek gider. İnsanla toprağın o eski uyumundan iz kalmadı: karanlıkta aralarında yalpalandığımız bu buğdaylar buğday değil artık, birer gizli tuzak: ürün veren toprak yok artık, yalnızca bir çukurlar, bir lâğımlar toprağı var; sanki tank gizlenmiş bir tuzağa doğru tırmanıyor kendiliğinden; sanki bu gece geleceğin türleri, insan serüveninin ötesinde, kendi savaşlarına başlıyor...

Alçak bir tepede çok hızlı ve mor alevler beliriyor en sonunda: Alman ağır topları. Kısa süren parlayışları ay ışığında görünmüyor muydu, yoksa atış yeni mi başladı? Sağımızdan solumuza doğru yayılıyor daha çok, sallanan kulelerimizin görmemize elverdiği ölçüde uzaklara dek, tüm çevrende uçsuz bucaksız bir kibrit çakılırcasına. Ama, yanımızda, tek patlama yok. Motorlarımız tüm gürültüleri bastırıyor: buğday tarlalarından çıktık

herhalde (yirmi metre ötesini göremiyorum), çünkü gene dişlilerin azgın gürültüsü beynimize inmeye başladı. Bir saniye, durduruyorum.

İçime dolan sessizlikten top sesleri yükseldi, dalgalarını yel alıp götürüyor. Ve aynı yel, kendi gürültümüzün hâlâ boğuk boğuk uğuldadığı kulağıma, arkamızda birkaç obüsün patlayışları ve yoldaşlarımızın hızlı dişlilerinin hızlı takırtıları altından, derin bir orman gürültüsünü, büyük kavak dizilerinin titreyişini getiriyor: görünmeyen Fransız tanklarının gecenin sonuna dek ilerleyişi...

Atış kesiliyor. Arkamızda, sonra önümüzde, çok seyrek de olsa birkaç obüs daha patlıyor, kızıl parıltıları silinince, tanklarımızın geçişiyle dolu bir bekleyiş sessizliği yükseliyor.

Gene başlıyoruz ilerlemeye, görünmeyen birliğimize yetişmek için hızlanıyoruz. Dişlilerin takırtısı yeniden başladı, biz de yeniden sağırlaşıyoruz. Pradé ile ben yeniden demirlere, manivelalara yapışmışız, sızılı gözlerimiz, işitmeyeceğimiz bir kırmızı patlamanın üstünde bir taş, toprak fışkırmasını bekliyor. Yel kocaman bulutlar arasında yıldız bataklıklarını Alman hatlarına doğru sürüklüyor.

Hiçbir şey savaşa doğru bir yürüyüşten daha ağır olamaz. Solumuzda, mayıs sisleri içinde, bizim gruptan iki tank ilerliyor; daha ötede, öteki gruplar; daha da ötede ve geride, tüm takımlar ayın altında yola çıkmaya hazırlanıyor. Hiç kuşkum yok, zırhları dibinde hiçbir şey görmüyorlar, ama Léonard ile Bonneau de episkopa[13] *yapışmış Pradé gibi, nişan alma deliklerinden bakan be-*

[13] Tanklarda gözlem için kullanılan aynalı optik aygıt.

nim gibi bunu biliyorlar; bereketli topraklara dişlilerin gömülüşünü nasıl duyuyorsam, gecenin içinde tankların koşut atılımını da öylece, ta bedenimde duyuyorum. Karşıda, aynı açık gecede başka tanklar bize doğru ilerliyor; aynı biçimde büzüşmüş, aynı biçimde dalgın insanlar. Ama yedi yıldır[14] *savaş için yetiştirilmişler. Solumda, belirsiz pruvalarımız eskisi oranında koyu görünmeyen buğdaylar üzerinde inip kalkıyor. Arkalarında, hafif tanklarla vurucu alaylar ilerliyor; daha ötedeyse, Fransız piyadeleri kitle kitle uzanıp gidiyor... Eylül başında bütün Fransa yollarında sessiz sessiz orduya doğru yürüdüklerini gördüğüm köylüler, Flaman ovası içinde taburumuzun uğursuz akışına doğru yöneliyorlar... Ah! Utku, savaşı sevmeden savaşanların olsun!*

İçime dolan bu coşku kan pahasına yapılan bağlanımda kaynaşmadan mı geliyor, insan kurbanlığının özelliği olan şaşkınlık ve yücelikten mi? Bu insanların hiçbirinin ölmemesini ne çok istiyorum! Körpe buğdaylar içinde, izlerimiz ayın altında ışıldıyor...

Birdenbire, ağaçların tepeleri dışında tüm yakın görüntüler yok oluyor; yerde hiçbir şey; bizimle gelen tankların üzerine karanlıklar yığılıyor. Hiç kuşkusuz, bir bulut kapatıyor ayı, şimdi nişan deliklerinden göremeyeceğim ölçüde yukarıda. Bu yağlı çark deviniminin oynak buğdaylar içinde bizi kendisine doğru götürdüğü lâğımı düşünüyoruz gene, çevremizdeki kardeş gölgeler siliniyor. Pradé, Léonard, Bonneau, Berger olmayan her şeyden kopmuşuz; bir takım yapayalnız.

Léonard'ın eli kalçamla kule arasından geçip pusulanın yanına bir kâğıt bırakıyor. Işığı yakıyorum, birden-

[14] Yani 1933'ten, Hitler'in Reich'ın başbakanı olduğu yıldan beri.

bire ışıktan körleşen gözlerim en sonunda, kırmızı güneşler içinde, harf harf söküyor yazıyı: "B-21 numaralı tank çukura rastladı."

Pradé söndürüyor ışığı. Bulutların boşluklarından ayın aydınlığı önümüzdeki alan üzerinden gelip gelip geçiyor... İşte tanklarımız biraz arkada beliriverdi: geçmişiz onları. Sonra, yüz metre ilerimizde, tankımızın titreyişlerine dek, sinemamsı bir mermi fışkırışı. Duman bir saniye kırmızı görünmüştü, şimdi yelde, ay ışığının altında, garip bir donuklukla iniyor...

Başka patlamalar. Seyrek. Bir kesme atışı bile değil. Tüm filomuz, şimdilik son hızla gitmese bile, daha hızlı ilerliyor. Bu dağınık atışlar neye yarayabilir? Almanların fazla topu mu yok yoksa? Bakışım hafiften aydınlık pusulaya çevriliyor; pusula titriyor, başka yöne sapıyor, geri dönüyor, yönünden kurtulmak ister gibi görünüyor, sonra, çarkın sarsıntılarıyla, gene yerine dönüyor, yazgısı çevresinde boşu boşuna ve yorulmadan çırpınan yaşamımız gibi. Zaman zaman, iplerden birini çekiyor, Pradé'nin yönünü düzeltiyorum; çakur çukur ve sert bir duruma gelen toprakta, tank yana kaçıyor... Birdenbire, esnek bir toprak üstünde, dehşet içinde kaymaya başlıyor.

Ölüm anında insanın yaşamını yeniden gördüğü doğru değil!

Altımda, biri uluyor, Bonneau mu? Léonard iki koluyla bacaklarıma sarılmış, bağırıyor:

"Pradé! Pradé!"

Kalçalarımın arasından duyuyorum sesini, haykırışları, Pradé'nin düşmeyi sezerek frenlere basmasıyla doluveren tufan sessizliğinde kuş çığlıkları gibi ince, tiz.

Çukur.

Ben de haykırıyorum. Yeniden işlemeye başlayan motor tüm sesleri bastırıyor.

"Geriye! Geriye!"

Sağdaki ipi tüm gücümle çekiyorum: kırıldı. O arada bir düşen obüsler belirlenmiş çukurları uçuran obüslerdi. Toprak, ölümümüzün iki yanından geçen, serbest tankların gürültüsüyle çınlıyor...

Pradé hız almaya çalışmıştı yalnız, şimdi geri geri geliyor. Kaç saniye kaldı obüsün patlamasına? Hepimiz de başlarımızı gücümüzün yettiğince omuzlarımızın arasına gömdük. Bonneau hep haykırıyor. Kızgınlıkla öne dayanan araba, kuyruğu bir Japon balığı gibi havada, geriliyor, arkası çukurun duvarına saplanıyor, kütüğe saplanan bir balta gibi, baştan sonra titriyor. Kayıyor, yıkılıyor. Kan mı, yoksa ter mi burnumun üstünden akan? Yanlamasına düştük. Durmadan haykıran Bonneau yan kapıyı açmaya çalışıyor, açıyor, ama gene kapatıyor. Şimdi nerdeyse tankın altına açılıyor olmalı. Bir dişli boşa dönüyor; Pradé tankı ötekinin üzerinde kurtarıyor, tank ikinci bir çukura saplanırcasına dikine düşüyor. Miğferim kuleye çarpıp çınlıyor, başım şişiyor gibime geliyor, oysa hâlâ obüsün bekleyişi içinde bir çivi gibi omuzlarımın arasına gömülü. Çukurun dibi yumuşaksa, gömüldük demektir, obüs istediği kadar gecikebilir... Hayır, tank ilerliyor, geriliyor, gene gidiyor. Yeni çukurların dibi tankları kıpırdamaz eder; çapraz tanksavarların da şimdiye dek ateş etmesi gerekirdi; işaretli çukurlar kalıyor geriye. Arka duvara hiçbir şey etkimez; ön duvar dikey ya da eğriyse, belki çıkarız (ama ondan önce obüs...) huni biçimi bir yerdeysek, hiçbir zaman çı-

kamayız, çıkamayız; çıkamayız hiçbir zaman. Gözlerim sızlayıncaya dek görmeye çalışıyorum; şakaklarıma doğru damlalar kayıyor: gözevlerim terden soğumuş. Görünmez duvar çok yakında kuşkusuz. Bonneau çılgına dönmüş, durmadan, tüm gücüyle açıp açıp kapıyor kapısını, zırh da bu delikten motorun gürültüsüne karşın, çanlar gibi çınlıyor. Neden gelmiyor bu obüs? Léonard bacaklarımı bıraktı, tekmeleyip duruyor. Kulemin kapısını açmak istiyor. Obüs çukurda patlayacak, çukurdan çıkılmaz, tankın dışına kaçmak, bacaklarınızı kırmaya çalışan bir bunakla, çıkmak korkusuyla kalmak korkusundan delirip hızlı kapı çarpmalarla çıldırmışlığın uğursuz tam-tamını çalan bir başkası arasında kımıldamadan durmaktan daha da büyük bir budalalık. Sakin bir adam gibi sakin değilim: bunalımın ötesindeyim. Kuleden ayrılıyor, Pradé'nin yanına gitmek için eğiliyorum, Pradé birdenbire ışığı yaktı. Obüs gelmeyecek; ışıkta öldürülmez, ancak karanlıkta öldürülür.

Eğilerek tankın dehlizine gitmek için yaptığım devinim sırasında, Léonard benim yerime kuleye aktı; en sonunda açıyor kapısını, duruyor, ağzı açık; dışarıya atlamıyor, birdenbire çöküyor, hiçbir şey söylemeden bana dönüyor, ayyaş burnu çiğ ışıkta şaşılacak ölçüde kırmızı; dehşet başını kımıltısız bırakıyor, ama çukura açılmış kapının kapkaralığı karşısında omuzlarını sarsıyor. Dişliler tutmuyor. Bir huni içindeyiz... Ellerimle dizlerim üzerinde, Pradé'ye doğru atılıyorum, durmadan haykırarak yan kapıyı sarsan Bonneau'yu deviriyorum. Gerçekten bağırıyorum:

"Kes artık!"

Motorun patırtısına karşın tanıdığım, birdenbire doğallaşmış sesi:

"Ben mi? Ben bir şey söylemiyorum!.." diye yanıtlıyor; bir çift tokat bekleyen çocukların oynak gözü, titreyen yüzüyle bakıyor bana, doğruluyor, miğferi dehlizin tavanına çarpıyor aynı anda, dizlerinin üstüne düşüyor. Sinemalara yaraşır bir dehşet saçan suratı ölüm karşısında korkunç çocuksu bir görünüşe bürünmüş.

"Ben bir şey söylemiyorum..." diye yineliyor (aynı zamanda, benim gibi, bizim gibi, dinliyor, obüs bekliyor); kapıyı bir daha çarparak gözlerini gözlerime dikiyor sonunda, elleri açık, miğferi de çarpma sonunda takke gibi oturmuş kafasına, dişlilerin sarsıntısı altında titriyor, haykırıyor da haykırıyor, gözleri hep üzerimde.

Pradé'nin yanına geliyorum, birazcık doğrulabiliyorum. Ön ucundayız tankın, burun kalkıyor, yavaş yavaş, asılı bedenim yükseliyor, çukurdaki bu aydınlatılmış tank onu bir kurban olarak sunarmışçasına. Gene düşecek miyiz? Eh sonunda yerleştim. Dişliler hep kayıyor; kana batmış, yağlı ellerim çukur açan hayvanlar gibi havayı kazıyor, kendim de tankmışım gibi...

Dişliler tutuyor!

Gizlenmiş bir batak mı? Çukurda, dişliler tutmaz olur. Obüs patlamadan çıkacak mıyız? Üç yoldaşım en eski dostlarım oldu. Bir patlama gibi, bir kapı gene çarpıyor! Ola ki Alman topçuları bir nöbet değiştirme yüzünden tankın düşme işaretini görmemiştir, ola ki gözcü uyukluyordur, ola ki... Saçma bütün bunlar! Ama üzerine ayarlanmış toplar olmayan çukurlar bulunduğunu düşünmek daha da saçma! Dişliler hep tutuyor.

Pradé ışığı kesiyor.

"Ne yapıyorsun!"

Çıkma kudurmuşluğuma karşın, sessizliğin çevremizde bir zırh gibi yükseldiğini duyuyorum: hiçbir vızıltı duymadığımız sürece, dört saniyeliğine canlıyız. Bu kapının çarpması bitecek mi? Buraya dek nasıl bunakça bakmışsam öyle dinliyorum, kapının işaret zilinde başka tanklarımızın dalgalarının çukurda ve zırhta yankılanan uğultusunu işitiyorum yalnız, geçiyor, geçiyorlar... Miğferim Pradé'ninkine yapışmış, kulaklığının deliğine haykırıyorum. "Bin!" Geri dönen garip sessizlikte tankı dolduruveriyor sesim. Pradé, bacakları havada, burnu havaya dikilmiş, kımıltısız tankın içinde iskemlesine sımsıkı yerleşmiş bana dönüyor: Bonneau'nun başı gibi, onun yaşlı başı da, miğfere karşın, masumlaşmış; çekik gözleri, üç dişi, can çekişen bir insan gülümsemesi çiziyor, hoşgörülü bir gülümseme.

"Sanırım, bizim oğlan yandı bu gidişle... İşte dişliler gene kaymaya başladı..."

Nerdeyse alçak sesle konuşuyor. Sözcüklerin altında bir obüs vızıltısının ayrımsanmaz doğuşunu işitmeye çalışıyorum:

"Dayatırsak, göbeğimizin üstüne devrileceğiz..."

Vızıltı... Boynu yok hiçbirimizin. Pradé'nin bacakları bir kurbağa devinimiyle ayrıldı pedallardan, karnını koruyacak. Obüs otuz metre gerimizde patlıyor.

Işık söndü. İki büklüm olmuş, sonraki obüsü bekliyoruz, –patlamayı, vızıltıyı değil artık, uzaktan atılmasını– ölümün sesinin ta kendisini. İşte Pradé'nin Çinli yüzü belli belirsiz bir biçimde karanlıktan çıkıyor, öldürülmüşlerin yüzünün kurşun rengi yüceliğiyle belirgin bir duruma geliyor; bulanık, zayıf, gizlemli bir aydınlık dol-

duruyor tankı. Onunla birlikte de benim çılgın sakinliğimi parçalayan bir dehşet: ölüm geldiğini haber veriyor. Pradé'nin dehşetten olağanüstü ölçüde dalgın, yaşamdan uzak, kımıltısız yüzü yavaş yavaş karanlıktan sıyrılıyor... Dinlemiyorum bile artık: obüs gelecek, çünkü ölüm şimdiden tankın içinde. Pradé başını bana çeviriyor, beni görüyor, doğaüstü bir dehşetle ölümü bile unutup sıkışmış başını geriye atarak zırha vuruyor. Sessizlikte miğferin çınlayışı, korkunç varlığı dağıtıyor, episkopun aynasını görmemi sağlıyor en sonunda: dikilmiş tank göğe bakıyor, gökte ay buluttan sıyrılmış gene, canı çekilmiş yüzlerimizi aydınlatansa, uçsuz bucaksız ve yeniden yıldızlarla dolu aylı geceyi yansıtan ayna...

Kurtuluşumuz, gene obüsü beklemek durumunda kalmak. Kapı hâlâ çarpıyor. Bir el yapıştı sırtıma, sarsıyor. Kovmak isterdim onu, ama asılı kalmışım.

"Çıkabiliriz, çocuklar! Çıkabiliriz!" diye bağırıyor Léonard'ın çocuksu sesi. Sırtımı sarsan o. Manevramız sırasında tanktan ayrılmış. Şimdi dikey durumunda, çeşitli araçlarıyla bir iskele gibi dehlizin içinde tırmanıyor.

— Çöküntüler var! Bir tür hendek burası! Yirmi, otuz metre var en azından! Çöküntülerle dolu.

Pradé hemen geri çekiyor tankı. Léonard'la ben, yüzükoyun devrilmiş, gidiyoruz. Tank gene yatay durumda. Kalkıyor, Léonard'ın açık bıraktığı yan kapıdan atlıyor, bir kez daha, yoğun bir balçık kokusu içinde yuvarlanıyorum, geri geri giden tank solumda duruyor, tankla çukurun birbirine karıştığı karanlıkta tek aydınlık yer, köşeli açık kapısı. Pradé ışığı yeniden yakmayı başardı.

Yukarıda, toprağın yüzeyinde, zırhlı tümenimiz, tan-

kın içinde duyduğumuzdan da zayıf bir sesle, hep geçiyor... Obüsler ağır ağır yola çıkıyor da sonra üzerimize gelmek için hızlanıyor diyeceği geliyor insanın. Vızıltı başladığı zaman, hep bizim içinmiş, bizim çukura yöneliyormuş gibi. Toplar gizlenmiş bataklıklara ayarlanmıyormuş her zaman. Ama çöküntü yok. Léonard saçmalıyor, tersine dönük bir huniye düşmüşüz. Hayır, çukurun gizleme örtüsünü tank ortasından delmiş; yıldızlarla dolu bu büyük deliğin tam altında bulunmayan tüm karanlık ona yönelir gibi. İlerliyor, yokluyorum: biraz ileride, zorladığımız duvar eğiliyor... Çıkıncaya dek öldürülmemek! Elektrik fenerimi yakmayı göze alamıyorum. Tankta bırakmışım ayrıca.

Pradé, karanlıkta yanıbaşımda:

"Deneyebiliriz..." diyor.

O da duvara yapışmış: zırhlarımızın dışında, çırılçıplakmışız gibi bir duygu uyanıyor içimizde. Balçık duvardan bir mantar kokusu sızıyor, çocukluk dolu... Pradé bir kibrit çakıyor; kibrit iki metrelik bir yeri aydınlatıyor ancak. Gene tizden kalına doğru giden vızıltı hızla ilerliyor; omzumuz balçığa gömülü, yerini gözler kamaştıran kırmızı aydınlığın alacağı gök deliğiyle büyülenmiş, bekliyoruz bir kez daha. Ölmeye alışılmaz. Kibrit olağanüstü ölçüde kımıltısız, alevi solur gibi. İnsan bedeni ne yumuşak, ne kolay yaralanabiliyor! Adsız çukurumuzun duvarına yapışmışız: Berger, Léonard, Bonneau, Pradé — tek bir haç. Gök parçamız görünmez oluyor, sönüyor, miğferlerimizin, omuzlarımızın üzerine kesekler dökülüyor.

Almanlar gizledikleri çukurları tam olarak işaretlemeye zaman bulamadılar da yaklaştırma olarak ateşe

tutuyorlar anlaşılan. Top mermileri belli yerlerde toplanıyor.

Yukarıda, tank dalgaları hep geçiyor, ama ters yönde. Buralarda benzin istasyonu mu kurdular, yoksa çekiliyorlar mı? Zırhlı Alman kollarının kucağına düşmek üzere mi çıkacağız? Şimdiden inanıyorum çıkacağımıza...

Bonneau'nun elektrik feneri beliriyor. Haykırmıyor artık. Hep balçığa yapışmış bir durumda, dördümüz de ilerliyoruz. Gene yatıştım, ama yüreğimin bir köşesi var ki hiçbir şey obüsten ayıramıyor, ayıramayacak. Gizleme örtüsü, tankın düşerken açtığı delikten çok ötelere uzanıyor; işte çökmüş duvar nerdeyse hafif bir eğimle yükseliyor. Çukuru örten kütüklere çarpıncaya dek tırmanıyoruz üzerine.

Hiçbir zaman erişemeyeceğiz deliğe; ancak ulaşılmaz bir tuzaktan ışık alan zindanlardan birindeyiz sanki: tutuklular tavandan kaçmaz. En yakındaki iki kütüğü bir yana itmek gerekirdi. Altlarına çöküp "Bir, iki, üç..." diye fısıldayarak omuzlarımızla yokluyoruz, her patlamada Peru mumyaları gibi taş kesiliyor, hemen sonra gene kendimize geliyoruz; bir şeyler yapabilecek duruma geldiğimizden beri, korku eylem oldu. Kütüklere bizim gücümüz yetmezse, belki de tank attırır hepsini. Arkamızda duruyor, sessiz, çukurdan daha kara; aralık kapısından bir ışık çizgisi geliyor, bir gece böceği uçuyor ışıkta...

Kendimizi korumadan koşuyoruz oraya, bir kaleye girer gibi giriyoruz içine. Pradé çöküntünün önüne gelmek için manevra yapıyor. Toprak yığılmış buraya. Yukarıda, dalgalar gene Fransız hatlarına doğru akıyor. Bize gelince, biz batmaya başlıyoruz. Pradé imdat kiri-

şini dişlilerin altına indiriyor; tank doğruluyor, yokluyor; dişliler eller gibi yapışıyor. Tank çıkıyor hâlâ, duruyor, gene kayıyor, kütüklerden yapılı tavana gelip dayandı. Tavan dayanırsa, çabamız gittikçe daha çok batıracak bizi; iki dakika içinde tankın gövdesi toprağa yapışacak ve dişliler boşa dönecek.

İmdat kirişi bu kez işe yaramıyor.

"Gidip taş bulalım!"

Pradé yanıt vermiyor.

Motor sonuna dek çalışırken, çelik kitle kütüklere gömülüyor, tüm tank gerginleşiyor; can çekişen boğaların o azgın doğruluşuyla, zırh üzerinde yağmur gibi fırlayan kütüklerin çınlayan gürültüsü içinde, bir taş gibi kuleye atıyor beni tank; geride biri bağırıyor, bir miğfer çınlıyor ve işte bir kayık içindeymiş gibi kayıyoruz... Doğrulunca, Pradé'nin episkopa yapışmış başını bir yumruğumla itiyorum, söndürüyorum ışığı: aynada, sonsuza dek, ova, serbest...

Patlamalar arasında var hızımızla ilerliyoruz, herkes kendi yerinde büzülmüş, sonraki çukurlardan başka bir şey düşünmüyoruz. Bizden sonra başka bir tank düşmemeli. Önünde durmak üzere çukurun arkasına gelmeli ya da komutanlığa bildirmek için benzin römorkumuzu beklemeliydim — diye düşünüyorum budalaca (ama ilerlememiz gerek) ya da bir ateş yakmalıydım (ama neyle?) Ve burada kalmamalıyız, ilerlemeliyiz. Durmak, çukurlardan kurtulmaktır; ama alınan emir karşısında hiçbir şeyin önemi yok şu anda, ne kısa kısa tank dalgalarının akışı, ne arkamızdan gelen arkadaşları bekleyen tehlike: ilerliyoruz. Ordu. Cesaret değil bu, içgüdü. Gene

de çukurun mezartaşı olmaktan çıkan, yaşayan gece olağanüstü bir armağan gibi, uçsuz bucaksız bir filizlenme gibi görünüyor gözlerime...

Köye geldik, Almanlar boşaltmışlar köyü, iniyoruz. Her yanda kargaşa. Artık tanımaya başladığım garip bir sallanışla ilerliyoruz, yorgunluğun son kertesinin devinimi; askerler, başları önde, dudakları sarkık yürürler, gözleri kararır ya, öyle işte. Tankımızı iyi gizlemeden (ötekiler gibi), bir ambarın sapları üzerine devriliyoruz. Bir an yaktığım elektrik fenerimin önünde, uzanıp yatan Pradé'nin samanı avuçladığını, yaşamı sıkarcasına sıktığını görüyorum.

"Sıramız gelmemiş daha" diyorum.

O da oğlanın yakayı kurtardığını düşünüyor herhalde. Her zamanki kindar gülümsemesiyle:

"Savaş bitmedi..." diye yanıtlıyor, samanı bırakıp gözlerini yumuyor.

Yarın gene birer canlı oluruz belki.

Sabah savaş yokmuş gibi arı. Şafağın sonu. Pradé kendisi kalkarken beni de uyandırdı; ilk kalkan hep o olmuştur içimizde:

"Ölünce bol bol yatacağım nasıl olsa..."

Bir pompa aramaya gidiyorum. Soğuk su gecenin uykusundan uyandırmıyor yalnız beni, çukurdan da uyandırıyor. Birkaç metre ötede, Pradé önüne bakıyor, üç dişiyle acı acı gülümsüyor, başını sallıyor:

"Tavuklara bakıp da bunu doğal bulmayacağımı söyleseler, dünyada inanmazdım..."

Bu sabahta benim de yabancı gözüyle bakmadığım hiçbir şey yok. Daha çalınmamış tavuklar dolaşıyor, gö-

rünüşte savaştan haberleri yok, ama küçük, yuvarlak gözleri sinsi bir önlemcilikle izliyor bizi; hemen yakınımda birkaçı, askerlerin uyuduğu ambarın önünde yeri gagalıyor. Pradê'nin baktıkları bunlar işte; bu makinemsi gagalamaya, bir yay gibi inen başın bu sert vuruşuna ben de bakıyorum ve onları sıkı sıkı tutuyormuşum gibi sıcaklıkları avuçlarımı sarıyor, taze yumurtaların sıcaklığı, — yaşamın sıcaklığı: hayvanlar canlı, bu garip toprak üstünde... Köylüsüz sabahta yürüyoruz. Saksağanlar — sivrisinekler... İki bahçıvan kovası duruyor önümde, çocukken çok sevdiğim, o mantar biçimi süzgeçleriyle; birdenbire, bana öyle geliyor ki, insanoğlu sırf bir bahçıvan kovasını icat etmek için gelmiş çağların ötesinden, sakin sakin ya da kaçarak geçen kümes hayvanlarının ilerisinde, gerisi fazla ağır bir Rus tavşanı sıvışmaya çalışıyor; ot yığınları parıldıyor sabah aydınlığında, örümcek ağları çiyden kıvılcım kıvılcım; biraz şaşkınlaşmışım, çevresindeki altüst olmuş çiçeklerin topraktan doğdukları gibi insanlıktan doğmuş aykırı bir çiçeğe: bir süpürgeye bakıyorum... uzun uzun... Bir kedi beklenmedik, çevik bir devinimle kaçınca, böyle kıvrılıp bükülen bir post bulunmasına şaşıp kaldığımı seziyorum. (Bütün kediler kaçıyor. Finolara gelince, onlar duruyor öyle, tanklarımız geldiğinde de böyle durmuşlardı belki.) Neden, bu alabildiğine güzel düzenlenmiş toprak üstünde köpeklerin hep köpekler gibi, kedilerin hep kediler gibi davranmasına hayran kalmam neden? Uyandığımdan beri, sürekli duygum şaşkınlık. Boşuna sıçrayan kediyi ağzı açık bırakarak kül rengi güvercinler havalanıyor; ışıltısıyla denizi andıran gökte sessiz bir yay çiziyor, sonra kırıyor, sonra, birdenbire apak olup başka bir

yönde yol alıyorlar. Bakarsın, dönüverir, kediyi kovalamaya başlarlar, bu kez de kedi havalanıverir. Hayvanların konuştuğu çağlar, en eski masalların bulanık şiiri, yaşamın öbür yanından kendisiyle birlikte getiriyor insan bunları...

Hindistan'ı ilk gören biri gibi bu şaşırtıcı ve güzel bolluk altında, bu gecenin karanlıkları gibi uzaklara dalan yüzyılların yumak yumak uğuldadığını duyuyorum: tohumlarla, samanlarla dolup taşan bu ambarlar, kirişleri kabuklar ardında kalmış yabalarla, araba oklarıyla, tahta arabalarla dolu ambarlar, her şeyin tohum, tahta, saman ya da meşin olduğu (demirler devletçe alındı), göçmenlerin, askerlerin sönmüş ateşleriyle çevrili bu ambarlar, gotik çağların ambarları; sokağın ucunda tanklarımız su alıyor, Tevrat'ın kuyuları önüne çökmüş canavarlar... Yaşam, öylesine eski!

Öylesine de inatçı! Tüm çiftlik avlularına, kışlık odun yığılmış. Uyanmaya başlayan askerlerimiz bunlarla ilk ateşlerini yakıyor. Her yanda sebze evlekleri, güzelce düzenlenmiş... İnsanın damgasını taşımayan hiçbir şey yok burada. Teller üzerinde tahta çamaşır mandalları yelin altında kırlangıçlar gibi oynaşıyor. Asılı çamaşırların kimileri daha kurumamış: ince çoraplar, tuvalet eldivenleri, çiftçilerin, işçilerin iş giysileri; bu terk edilmişlikte, bu yıkımda, peçetelerde adların baş harfleri var...

Biz de, karşıdakiler de, ancak makinelerimizden, cesaretimizden ve korkaklığımızdan başka hiçbir şeye yaramayız artık; burada yalnızca araçlarını, çamaşırlarını ve peçeteler üzerinde adlarının baş harflerini bırakmış olan o bizim kovduğumuz eski insan ırkı, binlerce yıl içinden, bu gece karşılaştığımız karanlıklar içinden

gelmiş gibi geliyor bana — ağır ağır, önümüzde bıraktığı tüm molozları, el arabalarını ve yabalarını, Tevrat zamanından kalma sabanlarını ve köpek kulübelerini, tavşanlıklarını ve fırınlarını sırtlamış olarak...

Bacaklarım Léonard'ın kendilerini sıkan kollarını anımsıyor; tankın takırtısı altında o haykırışlar hâlâ sinekler gibi vızıldamakta. Pradê'de o hiç görmediğim çocuk yüzü, "Ben mi? Ben bağırmıyorum!" demek için haykırışına ara veren Bonneau'nun o şaşkın yüzü bir daha çıkmamasıya yerleşmiş beynime. Ama bu hayaletler ambarların önünde, körpe dalların ucunda titreyen güneşin önünde onlara daha çok parıltı vermek üzere duruyor yalnız.

Bir kez daha Pascal geliyor usuma: "Hepsi de ölümü yargılı, zincire vurulmuş bir sürü insan getirelim gözlerimizin önüne; kimileri her gün ötekilerin gözleri önünde boğazlanıyor, kalanlarsa benzerlerinin durumunda kendi durumlarını görüyorlar... İnsanların koşulunun görüntüsü bu işte." Böyle bir gözlemle insan o zavallı mutluluk payına nasıl sıkı sıkı sarılır! Babamı anımsıyorum... Bunalım her şeyi bastırır belki de, ölümsüz olmadığını bilen biricik hayvana verilmiş olan sevinç daha başlangıçta zehirlenmiştir belki. Ama, bu sabah güneşinde, yalnızca doğuşum ben. Çukurdan çıkışta yeryüzü gecesinin birdenbire dolwerişini, kayıp giden bulutların boşlukları arasındaki yıldız topluluklarıyla iyiden iyiye derinleşen gölgede bu filizlenişi hâlâ içimde taşıyorum; o homurdayan ve dopdolu gecenin çukurundan belirişini gördüğüm için, işte günün mucizemsi açımlanımı doğuyor geceden.

Dünya gök ve deniz gibi basit olabilirdi. Ve önümde

onun bırakılmış bir köyün biçimlerinden başka bir şey olmayan biçimlerine bakmakla, bu Cennet ambarlarına, bu çamaşır mandallarına, bu sönmüş ateşlere, bu kuyulara, bu dağınık yabangüllerine, belki de bir yıl içinde her şeyi kaplayacak olan bu yırtıcı böğürtlenlere, bu hayvanlara, bu ağaçlara, bu evlere bakarken, anlatılmaz bir armağan — hiç yoktan belirmiş bir görüntü karşısındaymış gibi duyuyorum kendimi. Tüm bunlar olmayabilirdi, böyle olmayabilirdi. Tüm bu eşi bulunmaz biçimler nasıl da uymuş toprağa! Başka dünyalar da var, billurlanmaların, deniz diplerinin dünyaları... Damarlar gibi dallanmış ağaçlarıyla, evren genç bir beden gibi gizlemli ve dolu. Geride bıraktığım çiftliğin kapısını çiftçiler kaçarken açık bırakmışlar: yarı yarıya yağma edilmiş bir oda görüyorum. Ah! Melekler armağan getirmemiş. Çocuğa, yalnız ona, geldikleri gece, düşkün ışıklara açılan kapıların çarptığını söylemişler — bu sabah, ilk kez, gözlerimin önüne serilmiş olan, karanlık gibi güçlü, ölüm gibi güçlü yaşama açılmış kapıların...

Çok yaşlı iki köylü bir kanepeye oturmuş; adamın ceketinin üstünde mahzeninin örümcek ağları kalmış; Pradé, üç çıkık dişiyle gülümseyerek yaklaşıyor.

"Ne haber, büyükbaba, ısınıyor musun?"

Konuşmasından, yaşlı adam bir başka köylüyü tanıdı; dalgın bir yakınlıkla bakıyor ona, aynı zamanda ötelere de bakar gibi. Kadının saçları çok sıkı ve kül rengi bir örgü gibi sarkıyor. O veriyor yanıtı:

"Ne yapabilirdik ki? Siz gençsiniz; insan kocadı mı kala kala yıpranmışlığı kalır."

Bir taş gibi sırtını yaslamış evrene... Gene de gülüm-

süyor, gecikmiş, ağır bir gülümsemeyle: Kaleleri ıssız bir futbol alanının üzerinden, kendilerini gizleyen çalılar gibi çiğden parlayan tank kuleleri üzerinden, uzaklara, ölüme bakıyor sanki, hoşgörüyle, hatta –ey gizlemli göz kırpış, gözkapaklarının ucunda incecik gölge– alayla...

Aralık kapılar, çamaşırlar, ambarlar, insanların izleri, içinde yüzyılların birbirine girdiği Tevrat'sı şafak, sabahın tüm o gözler kamaştıran gizlemi, bu yıpranmış dudakların ucunda beliren gizlemde nasıl da derinleşiyor! Karanlık bir gülümsemeyle insan gizlemi belirmeye-görsün, toprağın dirilişi titrek bir dekordan başka bir şey değildir artık.

Ölülerden koparılıp alınmış insanların eskil söylenlerinin ne anlama geldiğini biliyorum şimdi. Dehşeti zor anımsıyorum; içimde taşıdığım şey basit ve kutsal bir gizi bulmuş olmak.

Tanrı da ilk insana böyle bakmıştı belki...

1941

Edebiyat Dizisi

- *Kül ve Yel* / Müge İplikçi (roman)
- *Oyun* / Antonia S. Byatt (roman)
- *Rüzgârdan ve Ateşten* / Giorgio Pressburger (roman)
- *Ateş ve Kuğu* / Burhan Günel (roman)
- *Birinin Ölümü* / Jules Romains (roman)
- *Vampir Tangosu* / Yasemin Yazıcı (roman)
- *ROMANTİK - Bir Viyana Yazı* / Adalet Ağaoğlu (roman)
- *Yazsonu* / Adalet Ağaoğlu (roman)
- *Ruh Üşümesi* / Adalet Ağaoğlu (roman)
- *Kılıç Yarası Gibi* / Ahmet Altan (roman)
- *Geyikler, Annem ve Almanya* / Nursel Duruel (öykü)
- *Kopya Kadınlar* / Deniz Spatar (öykü)
- *Üsküdar'a Gidelim* / Necati Güngör (öykü)
- *Mesut İnsanlar Fotoğrafhanesi* / Z. Osman Saba (öykü)
- *İpek Pijamalı Katiller* / Muzaffer Buyrukçu (öykü)
- *Defter ve Çikolata* / Seyit Göktepe (öykü)
- *Gümüş Gece* / Nalan Barbarosoğlu (öykü)
- *Sessizlik ve Sırdır Ötesi* / Işıl Özgentürk (anlatı)
- *İçimizde Bir Yer* / Ahmet Altan (anlatı)
- *Kurutulmuş Felsefe Bahçesi* / Salâh Birsel (deneme)
- *Atım Kaçtı Ben Vuruldum* / Tarık Dursun K. (deneme)
- *Yazar Bir Tanıktır* / Oktay Akbal (deneme)
- *Zivanasız Denemeler* / Yusuf Eradam (deneme)
- *Konuşanlar, Bir Hüzünle Sesinde* / Z.O. Saba (deneme)
- *Paf ve Puf* / Salâh Birsel (deneme)
- *İmkânsız Poetika* / Ahmet Oktay (deneme)
- *Söylemlerin İçinden* / Tahsin Yücel (deneme)
- *Rimbaud'ya Akıl Notları* / küçük İskender (deneme)
- *Okuma Lambası* / Enis Batur (deneme)
- *Anılarda Görmek* / Oktay Akbal (günce)
- *Geçmişin Kuşları* / Oktay Akbal (günce)
- *Damla Damla Günler* / Adalet Ağaoğlu (günce)

Altenburg'un Ceviz Ağaçları'nda, her bölüm değişiminde, dönem, uzam ve kişiler de değişir: İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında Fransa'nın uğradığı bozgundan Birinci Dünya Savaşı sırasında Alman cephesinde geçen bir olaya, Enver Paşa'nın düşlediği Turan'ın umut kırıcı görünümlerinden Nietzsche'nin sayıklamalarına atlarız. Ama zaman ve uzam içindeki bu atlamalar, yazarın dönüp dolaşıp yeniden geldiği sorunları, bu sorunlara getirmeye çalıştığı yanıtları daha iyi, daha çarpıcı bir biçimde yansıtmak amacıyla, özellikle seçilmiş bir yoldur sanki: örneğin Alman siperlerindeki konuşmalar da Fransız koğuşlarındaki konuşmalarla çakışır, Altenburg toplantısındaki bilginlerin sordukları sorular da en somut yanıtları, bu basit konuşmalar bulur.

Tahsin Yücel

ISBN 975-6363-80-0

fiyat

